

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

АПВУ
АСОЦІАЦІЯ
ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ
УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
ХХІІІ Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 12-14 червня 2026 р.

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

**АКТУАЛЬНІ
ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Збірник матеріалів
XXIII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 12-14 червня 2026 р.

Електронне видання на CD-ROM

Луцьк
Вежа-Друк
2026

**Рекомендовано вченою радою Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(протокол № 8 від 25.06.2026 р.)**

Редакційна колегія:

Цьось А. В. – доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки – голова редакційної колегії; *Єлісєєва Л. В.* – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної співпраці – заступник голови редакційної колегії; *Демчук А. М.* – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету – заступник голови редакційної колегії; *Яцишин М. М.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права; *Духневич А. В.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін; *Фідря Ю. О.* – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності; *Книш С. В.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права; *Кравчук В. М.* – доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету; *Ленгер Я. І.* – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права; *Джурак Л. М.* – відповідальний секретар редакційної колегії.

Рецензенти: *Дешко Л. М.*

доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Яроцький В. Л.

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

- А 43 **Актуальні питання реформування правової системи:** зб. матеріалів XXIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 12-14 червня 2026 р. / Уклад. Джурак Л. М. – Луцьк : Вежа-Друк, 2026. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Об'єм даних 15,1 Мб.

ISBN 978-966-940-843-3

У збірнику розглядаються питання реформування правової системи, які обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції, що проходила 12-14 червня 2026 р. Репрезентовано новітні погляди та підходи науковців та практиків на державу і право в умовах їх становлення, сучасного стану та перспектив розвитку. Досліджено актуальні філософсько-правові та теоретико-прикладні проблеми державотворення, правотворення, праворозуміння та правореалізації як в цілому, так і різного галузевого спрямування, з метою їх оптимізації та створення наукових засад для подальшого якісного перетворення.

Для науковців, здобувачів освіти та всіх, хто цікавиться проблемами правової системи.

УДК34(082)(477)

ISBN 978-966-940-843-3

© Джурак Л. М. (укладання), 2026

© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2026

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

ЗАКРИТИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЯК ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Артиш Н. В.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. І. О. Билиця

Автором здійснюється дослідження ролі закритого судового розгляду як одного з ключових механізмів забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Також проаналізовано міжнародно-правові стандарти та національне законодавство України щодо захисту права дитини на приватність, безпеку та недопущення повторної травматизації під час судового розгляду. Обґрунтовано, що проведення закритих судових засідань сприяє створенню безпечного середовища для участі дитини у кримінальному провадженні, мінімізує ризики вторинної віктимізації та забезпечує баланс між принципом гласності судочинства і необхідністю належного захисту прав неповнолітніх потерпілих та свідків.

Ключові слова: дитина, домашнє насильство, кримінальне провадження, закритий судовий розгляд, права дитини, найкращі інтереси дитини, віктимізація.

Відповідно до положень ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом. Цією ж нормою закону передбачено, що розгляд справи у закритому судовому засіданні допускається за клопотанням учасників та вмотивованим рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законом [1].

Директива 2012/29 ЄС, встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів та передбачає, що особлива увага має бути приділена потерпілим, яким завдано значної шкоди внаслідок жорстокості злочину; від злочину, вчиненого з упередженням ставленням або з дискримінаційним мотивом, який, зокрема, міг бути пов'язаний з їхніми індивідуальними особливостями; віком; потерпілим, чиї відносини і залежність від суб'єкта злочину робить їх особливо вразливими [2].

ЄСПЛ у рішеннях «М.М. та З.М. проти України» (Заява № 4669/20) та «Левчук проти України» (Заява № 17496/19) ЄСПЛ ще раз нагадав про особливо вразливе становище потерпілих від домашнього насильства, аналогічна позиція висловлена також і у Пропозиціях консультативної місії ради Європи щодо внесення змін до КПК України.

Пункт 1 статті 3 Конвенції про права дитини передбачає, що дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги першочергово при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як у державній, так і в приватній сфері [3].

Низка міжнародних документів, що стосуються дітей, залучених до кримінального процесу (в розумінні потерпіла від злочину або свідок), наголошують на потребі особливої поваги до приватного життя дитини та забезпечення її права на конфіденційність, яке превалює над принципом відкритого судового розгляду.

Згідно п. п. 6, 7, 8, 9 Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині вбачається, що недоторканість і персональні дані дитини, яка бере або брала участь у судовому або позасудовому провадженні та інших заходах втручання, повинні бути під охороною згідно з вимогами національного законодавства. Це, означає, що інформація або особисті дані не можуть надаватись медіа, які можуть розкрити або опосередковано надати можливість розкрити особу дитини, у тому числі зображення, детальний опис дитини або сім'ї дитини, імена або адреси, аудіо- та відеозаписи, тощо, а Держави-учасниці мають взяти на себе відповідні зобов'язання [4].

Разом з тим, позитивний міжнародний досвід орієнтує не лише на проведення закритого судового засідання, але і на використання свідчень дітей у вигляді відеозапису.

Так, прокурори у провадженні все частіше використовують наданий національним законодавством інструментарій, передбачений ст. 225 КПК України та ч.11 ст. 615 КПК України, зокрема щодо проведення закритого судового засідання та на використання свідчень дітей у вигляді відеозапису.

Зокрема, Корабельним районним суд м. Миколаєва розглянуто обвинувальний акт у

кримінальному провадженні № 12023152050000591 (судова справа № 488/4778/23) та ухвалено вирок, відповідно до якого обвинуваченого ОСОБА_1 визнано винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4, 6 ст. 152, ч. 3, 6 ст. 153, ч. 1 ст. 301-1 КК України та призначено остаточне покарання у виді довічного позбавлення волі.

Під час досудового розслідування малолітні потерпілі – племінниця та племінник обвинуваченого ОСОБА_14 та ОСОБА_25 допитані в порядку ст. 225 КПК України, їх показання зафіксовані на матеріальних носіях та досліджені в закритому судовому засіданні [5].

Ще одним із інструментів забезпечення дієвої реалізації вказаного міжнародного законодавства є створення та функціонування в Україні Центрів захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель «Барнахус»). Саме задля імплементації позитивного міжнародного досвіду використання вказаної моделі, а також регламентації діяльності таких центрів 26.07.2024 спільним наказом Мініюсту, Офісу Генерального прокурора, Мінсоцполітики та МОЗ України видано спільний наказ Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) [6].

Так, Садригським районним судом м. Чернівці розглянуто обвинувальний акт стосовно ОСОБА_6 у кримінальному провадженні № 12024260000001125 (судова справа № 723/295/25) та 31.03.2025 ухвалено вирок відповідного до якого обвинуваченого, визнано винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. ч. 2, 6 ст. 156, ч. 6 ст. 153 КК України, а саме неодноразовому зґвалтуванні та вчиненні сексуального насильства стосовно малолітніх доньок та призначено покарання, з урахуванням положень ч. 1 ст. 70 КК України у вигляді 15 років позбавлення волі.

Судовий розгляд названого обвинувального акту проведено у закритому судовому засіданні та малолітні діти в судові засідання не викликалися та суд обмежився дослідженням відеозапису їх допиту, відповідно до положень п. 11 ст. 615 КПК України, при цьому також покликаючись на позицію Верховного Суду викладу у судових рішеннях у справах № 369/1044/19 від 23.11.2021 та № 200/12044/18 від 03.06.2022 та положення ст. 35 Лансаротської Конвенції та вимоги Конвенції ООН про права дитини та Керівним принципам ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних із участю дітей жертв і свідків злочинів [7].

Водночас, на сьогодні одним із проблемних питань, які потребують невідкладного вирішення залишається можливість ознайомлення широкого кола осіб із текстом відповідного судового рішення, навіть якщо судовий розгляд проведено у закритому судовому засіданні.

Зокрема, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про доступ до судових рішень» якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судові рішення оприлюднюються з виключенням інформації, яка за рішенням суду щодо розгляду справи у закритому судовому засіданні підлягає захисту від розголошення. [8].

Однак моніторингом Єдиного державного реєстру судових рішень встановлено непоодинокі випадки розміщення у реєстрі повного тексту ухваленого судового рішення з детальним описом подій, показань допитаних під час судового розгляду потерпілих та свідків, а також досліджених письмових доказів, з урахуванням положень ст. 7 цього Закону.

Єдиним вирішенням вказаної проблеми, а також максимального забезпечення принципу захисту прав дитини автором пропонується надання можливості ознайомлення з судовими рішеннями певних категорії лише обмеженому колу осіб.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 08.06.2026).
2. Директива Європейського Парламенту та Ради 2012/29/ЄС від 25.10.2012 про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також про заміну Рамкового рішення Ради 2001/220/ПВС. URL: Директива 2012/29/ЄС (дата звернення: 08.06.2026).
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 08.06.2026).
4. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи 17.11.2010 URL: <https://expertize-journal.org.ua/vyznachennia-mistsia-meshkannia-dytyny/8196-kerivni-printsipi-komitetu-ministriv-radi-evropi-shchodo-pravosuddya-druzhnogo-do-ditej-ukhvaleni-komitetom-ministriv-radi-evropi-programa-radi-evropi-vid-17-listopada-2010-r> (дата звернення: 08.06.2026).

5. Вирок суду від 05.06.2025 у справі № 488/4778/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127902728> (дата звернення: 08.06.2026).

6. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) : спільний наказ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text> (дата звернення: 08.06.2026).

7. Вирок суду 31.03.2025 у справі № 723/295/25 //Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126210276> (дата звернення: 08.06.2026).

8. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 08.06.2026).

Artysh N. Closed court proceedings as a guarantee of the protection of children's rights in criminal proceedings relating to domestic violence. *The author examines the role of closed court proceedings as one of the key mechanisms for safeguarding the best interests of the child in criminal proceedings relating to domestic violence. The study also analyses international legal standards and Ukrainian national legislation concerning the protection of a child's right to privacy, safety and the prevention of re-traumatisation during court proceedings. It is argued that holding closed court hearings helps to create a safe environment for a child's participation in criminal proceedings, minimises the risks of secondary victimisation and strikes a balance between the principle of open court proceedings and the need to adequately protect the rights of juvenile victims and witnesses.*

Keywords: *child, domestic violence, criminal proceedings, closed court proceedings, children's rights, best interests of the child, victimisation.*

СТВОРЕННЯ РЕГУЛЯРНИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗУНР (НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА)

Гламазда П. В.

У дослідженні проаналізовано нормативно-правові акти, якими було впроваджено загальний військовий обов'язок громадян ЗУНР, територіальний принцип командування та оголошено часткову мобілізацію чоловічого населення, а також затверджено текст присяги українських військ. Встановлено, що акти військового законодавства від 13 листопада 1918 року заклали фундамент на основі якого було створено Українську Галицьку Армію.

Ключові слова: ЗУНР, Українська Галицька Армія, збройні сили, мобілізація.

В ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 року у Львові розпочалося повстання, українські стрілецькі частини, на чолі з сотником легіону Українських січових стрільців Дмитром Вітовським, зайняли найважливіші інфраструктурні об'єкти у місті та фактично встановили українську владу на західноукраїнських землях. Внаслідок чого було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (далі - ЗУНР). Серед першочергових завдань, які постали перед новоутвореною українською державою було формування власних збройних сил.

Вже 1 листопада Українська Національна Рада звернулася з Відозвою до українців бувшої Австро-Угорської монархії в якій зазначила, наступне: «Всі жовніри української народності підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронтів відкликаємо до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до зброї українське населення має утворити бойові відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях оберігатимуть спокій і порядок» [1].

В цей час у засобах масової інформації та у офіційних друкованих виданнях з'являються перші заклики та звернення, які носили швидше декларативний характер, про необхідність виконання військового обов'язку з захисту Батьківщини, а саме: Заклик Української Національної Ради до українського населення вступати до лав українського війська від 3 листопада 1918 року; Звернення Української Національної Ради і Української генеральної військової команди «Під оружжя! Український народе!» від 5 листопада 1918 року; Наказ генерального отамана Григорія Коссака українським військам із закликом захищати Українську державу від 7 листопада 1918 року [2, с. 11].

Зміст даних документів зводився до необхідності створення сильної національної армії, спроможної оборонити молоду державу від зазіхань зовнішніх ворогів, піднесенні бойового духу, а основний акцент робився на добровільному вступі на військову службу.

Зокрема, в зверненні «Під оружжя! Український народе!» йшлося, що кожен хто здоровий нехай записується до української армії. Молодші від 19 до 30 років нехай ідуть найскоріше до Львова для крайової служби, 17 та 18-літні та чоловіки від 31 до 36 років життя нехай запишуться у повітового комісара для служби в повіті, а найстарші нехай зголошуються у громадські комітети для служби в громаді [3, с. 24].

Уже 9 листопада 1918 року було створено Державний секретаріат військових справ ЗУНР, яке очолив полковник Дмитро Вітовський. Дане військове міністерство здійснювало керівництво збройними силами, відповідало за мобілізацію новобранців та їх вишкіл, матеріальне забезпечення армії, видавало накази та організовувало військові операції. З утворенням Державного секретаріату військових справ формування військових підрозділів, які згодом трансформувались в Українську Галицьку Армію набуло регулярного та упорядкованого характеру.

Та знаковим днем у становленні армії молоді української держави стало 13 листопада 1918 року. Саме цього дня було опубліковано нормативно-правові акти, якими було впроваджено загальний військовий обов'язок громадян ЗУНР, територіальний принцип командування та оголошено часткову мобілізацію чоловічого населення, а також затверджено текст присяги українських військ [4, с. 49].

Відповідно до розпорядження Державного секретаріату військових справ про мобілізацію до військової служби від 13 листопада 1918 року було оголошено часткову мобілізацію всіх військовозобов'язаних до служби чоловіків української народності ЗУНР, а саме:

1. Всіх військовослужбовців колишньої австрійської армії до 50 року життя, які не були демобілізовані.

2. Всіх чоловіків 1883 - 1900 року народження, демобілізованих з колишньої австрійської армії.

3. Оголошено перегляд чоловіків 1901 та 1883-1900 року народження в повітах, де під час війни австрійська влада не проводила набір рекрутів [3, с. 46].

В розпорядженні було передбачено порядок призову вищезазначених категорії чоловіків, а також, що від дійсної військової служби поки що є звільненими учні середніх шкіл.

Розпорядком (авт. - директивою) Державного секретаріату військових справ про складання списків військовозобов'язаних 1901 року народження від 13 листопада 1918 року визначалося, що протягом 48 годин з моменту отримання цього документу, повітові комісари зобов'язані скласти списки усіх осіб чоловічої статі української народності, народжених 1901 року.

В тексті документа зазначалося, що у графі «Замітка» вказується інформація лише якщо особа померла або є очевидно непридатною до військової служби. До непридатних можна зараховувати лише осіб, які не мають однієї руки або ноги, сліпі на обидва ока, глухонімі, є кретинами або за рішенням суду визнані божевільними чи дурними [3, с. 52].

Ще одним розпорядком Державного секретаріату військових справ від 13 листопада 1918 року територію ЗУНР поділено на 3 військові області (Львів, Станіслав, Тернопіль), які в свою чергу поділялись 12 військових округів. Військовий округ очолював комендант, який був найвищою владою у окрузі і підпорядковувався безпосередньо Державному секретаріату військових справ. До кола його обов'язків входило створення окружного штабу, збереження ладу та спокою в окрузі, формування із демобілізованих українських частин колишньої австрійської армії нових бойових підрозділів та розподіл мобілізованих в межах округу [4, с. 49].

Останнім нормативно-правовим актом, що датується 13 листопадом 1918 року і який був спрямований на розбудову війська ЗУНР, стала «Присяга українських військ» затверджена постановою Української Національної Ради, текст якої не втратив своєї актуальності через століття.

«Присягаємо торжественно Всемогучому Богу повинуватися вірно і слухняно Західно-Українській Народній Республіці, Її Верховній Владі, Її Правительству, Її Армії, а також всім Її отаманам та всьому Її Начальству, Їх поважати і захищати, Їх прикази і припущення у всякій службі виконувати, проти всякого ворога, хто-небудь ним був би і де тільки воля Її Верховної Влади вимагатиме, на водах, на сушах, у воздусі, в день і в ночі, у боях, наступах, сутичках і всякого рода підприємнях, словом на кождому місці, в кождо пору, в кождім случаю хоробро і мужно боротися, наших військ, прапорів і оружжя в ніякому случаю не покидати, з ворогом ніколи в найменшій порозуміння не входити, завсїгда так нестися, як сього воєнні закони вимагають та як чесним воїнам лицює і в сей спосіб в чести жити і умирати. – Так нам, Боже, допоможи – Амінь» [3, с. 57].

Звісно, протягом усього періоду існування ЗУНР, її уряд, зокрема військово-політичне керівництво, приймуть ще ряд нормативно-правових актів спрямованих на підтримку та розвиток регулярних збройних сил, які стосуватимуться різних аспектів проходження військової служби та організації армії та саме нормативно-правові акти першої половини листопада 1918 року заклали фундамент на основі якого було створено Українську Галицьку Армію – одне із найбільш боєздатних українських військових формувань періоду Перших визвольних змагань 1917–1921 років.

Література

1. Відозва Української Національної Ради від 1 листопада 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008300-18#Text> (дата звернення: 11.06.2026).
2. Вовк О. Й. Військове законодавство Західноукраїнської Народної Республіки (історико-правовий аналіз). *Київський юридичний журнал*. Вип.6. Київ. 2024. URL: <https://journals.fpk.kyiv.ua/index.php/kyivlawjournal/article/view/58/53> (дата звернення: 11.06.2026).
3. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Том 4: Збройні сили у боротьбі за свободу, незалежність, соборність. Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ. *Лілея-НВ*. 2008. 886 с. URL: <https://resource.history.org.ua/item/0014705> (дата звернення: 11.06.2026).
4. Шумінська Н. Правова спадщина Австро-Угорської імперії: законодавство про військовий обов'язок ЗУНР. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2014. Вип. 3. С. 49-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2014_3_17 (дата звернення: 11.06.2026).

Hlamazda P. *Creation of regular armed forces of the ZUNR (legal basis). The study analyzes the legal acts that introduced general military duty of citizens of the ZUNR, the territorial principle of command and announced partial mobilization of the male population, as well as approved the text of the oath of the Ukrainian troops. It was established that the acts of military legislation of November 13, 1918 laid the foundation on the basis of which the Ukrainian Galician Army was created.*

Keywords: ZUNR, Ukrainian Galician Army, armed forces, mobilization.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФЕМІНІСТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Клин Я. Р., Крисюк Ю. П.

У сучасному українському науковому дискурсі філософсько-правова проблематика феміністичної юриспруденції тривалий час залишалася на периферії досліджень. Такі поняття, як «феміністська теорія права», «правовий фемінізм» або «фемінізм у праві», практично не мали широкого вжитку у вітчизняному правовому полі. Проте стрімка глобалізація, актуалізація правового статусу особи та необхідність поглиблення концепту людської гідності вимагають переосмислення класичних правових догм. Розвиток цієї теорії в Україні отримав новий імпульс лише нещодавно, зокрема після появи у 2019 році першого перекладеного видання праці Енн Скейлз «Фемінізм у праві: активізм, законодавство та правова теорія». Ця подія актуалізувала необхідність залучення наукової спільноти до критичного аналізу права з позицій гендерної рівності.

Ключові слова: феміністична юриспруденція (феміністська теорія права, правовий фемінізм), філософія права, правовий критицизм, андроцентризм права (патріархальна природа права), гендерна рівність (гендерна асиметрія), людська гідність, юридична антропологія (біосоціальна істота), догма права, правовий статус жінки (суб'єкт права), школи фемінізму

Термінологічний апарат правового фемінізму впроваджувався в український науковий простір поступово, через філософське осмислення робіт західних авторок, зокрема Катерін Мак-Кіннон, яка визначила правовий фемінізм як окремий напрям у філософії права, що вийшов із правового критицизму. Традиційні правові системи розглядаються цією теорією не як нейтральні, а як пряме відображення світобачення, цінностей та майнових чи політичних інтересів чоловіків, унаслідок чого чинне позитивне право визнається базово несправедливим щодо жінок. Значним імпульсом для залучення українського юридичного середовища до цієї проблематики став вихід праці Енн Скейлз

«Фемінізм у праві: активізм, законодавство та правова теорія» (український переклад 2019 року), яка спрямована на перехід від абстрактного теоретизування до практичного реформування правових норм і подолання жіночої дискримінації [4].

Феміністична теорія права не є монолітною структурою та поділяється на декілька фундаментальних шкіл і концепцій, кожна з яких пропонує свій методологічний підхід до реформування законодавства. У фаховій літературі з філософії права найчастіше виділяють: ліберальну школу, що базується на ідеології просвітництва та висуває вимоги симетричності, формальної рівності прав та надання абсолютно однакових можливостей для обох статей; асиміляційний фемінізм, фокусований на інтеграції жінок в існуючі суспільні та правові інститути без докорінної зміни їхньої патріархальної суті; бівалентний фемінізм, який робить концептуальний акцент на природній і соціальній різниці між статями, вимагаючи особливого правового відношення та специфічного регулювання для кожної з них; інкорпоративний фемінізм, орієнтований на включення унікального жіночого досвіду до загальної системи правотворчості; фемінізм відносин, що підкреслює та аналізує особливі культурологічні, історичні та соціальні фактори, які детермінують реальне становище жінок у соціумі; радикальний фемінізм (або фемінізм домінування), який розглядає право як інструмент чоловічого домінування й панування, наполягаючи на глибокій структурній перебудові правопорядку; та постмодерністський фемінізм, що деконструє універсальні поняття, критикує фіксовані гендерні ролі та класичні юридичні категорії.

За дослідженнями Сари Елзуні, феміністична теорія права, яка активно розвивається з 1980-х років у США, демонструє категоріальну нероздільність теоретичного аналізу та практичної юридичної догми. В основі будь-якого феміністичного догматичного міркування завжди лежить фундаментальний суспільно-критичний імпульс та чітка політично-правова інтенція. Феміністична теорія не замикається у sphere абстрактної філософії; її визначальний вектор завжди спрямований на практичне формування конкретних позитивно-правових проєктів і законодавчих змін [2].

Спираючись на здобутки юридичної антропології, зокрема праці В. В. Завальнюка, феміністична юриспруденція розглядає людину як біосоціальну істоту, що рефлексує та діє в межах конкретного правового поля. Стрижнем антропологічного підходу є виявлення діалектики між загальним принципом (декларування рівних прав і обов'язків для всіх людей) та особливим (реалізація цих прав залежно від індивідуальних антропологічних та біологічних особливостей людини). Історична несправедливість полягає в тому, що категорія «людина» в юриспруденції та загальній правосвідомості тривалий час ототожнювалася насамперед із чоловіком. Земна цивілізація розвивалася як андроцентрична (переважно чоловіча), де чоловік-мисливець, землероб, робітник чи воїн відігравав домінуючу роль у досучасному суспільстві. Право як соціальне явище повною мірою зафіксувало та легітимізувало цю гендерну асиметрію суспільства [3].

Феміністична юриспруденція виходить із концепту політичної, економічної та соціальної рівності статей [1]. Як зазначає у своїй праці Енн Скейлз, феміністська діяльність є дослідженням і практичним втіленням у життя всього, що впливає з простого, але фундаментального твердження: «Жінки також люди» [4]. Згідно з аналізом Світлани Янишевської, саме завдяки боротьбі феміністок жінка набула статусу людини, подолавши колишній юридичний статус «домашньої тварини», яка належала спочатку батькові, а потім чоловікові, не мала громадянських прав, права на освіту, участь у політичній діяльності, права власності і навіть права на своїх власних дітей. На сучасному етапі цей рух не тільки продовжує боротьбу за рівноправність, а й здійснює просвітницьку місію, руйнує традиційні патріархальні стереотипи та дає жінкам інструменти для захисту особистих кордонів і впевненість стояти за свої права там, де раніше це не було прийнято, яскравим прикладом чого став міжнародний рух metoo.

Феміністична правова теорія набуває дедалі більшої актуальності у контексті прав людини. У країнах, де базові політичні, економічні та соціальні права для жінок досі є недосяжними, вона виступає інструментом визволення, а у відносно благополучних у цьому сенсі суспільствах - механізмом глибинного переосмислення та поглиблення прав у контексті концепту людської гідності [1]. Розуміння необхідності феміністичного прочитання права та застосування феміністського правничого методу серед юридичної спільноти з'явилося порівняно нещодавно, спираючись переважно на досягнення західної юридичної думки [2, 4]. З часом цей методологічний підхід має всі об'єктивні підстави для того, щоб перетворитися на один із провідних і стійких трендів вітчизняної юриспруденції.

Висновки. Отже, можна прийти до висновку, що феміністична правова теорія набуває все більшої актуальності в аспекті прав людини, оскільки навіть базові політичні, економічні та соціальні права є недосяжним для жінок низки країн, а у відносно благополучних у цьому сенсі суспільствах

проблематика рівності та прав жінок переосмислюється та поглиблюється у контексті концепту людської гідності. Усвідомлення необхідності феміністичного прочитання права та застосування феміністського правничого методу серед юридичної спільноти з'явилося порівняно нещодавно, спирається на досягнення переважно західної юридичної думки і, з часом, має всі підстави для того, щоби стати одним із трендів вітчизняної юриспруденції.

Література

1. Гендерна рівність та права жінок : практично-методичний посібник. К., 2020. 168 с.
2. Сара Елзуні Феміністична теорія права. Образ, тіло, порядок. Гендерні дослідження в міждисциплінарному спектрі : антологія / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. Київ : Медуза, 2014. 232 с.
3. Завальнюк В. В. Феміністична та гендерна юриспруденція як складові юридичної антропології. Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). Т. 1 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 42–43.
4. Енн Скейл «Фемінізм у праві: активізм, юридична практика та правнича теорія» К. : «Видавництво», 2019. 215 с.

Klyn Ya., Krysiuk Yu. Philosophical and legal aspects of feminist jurisprudence. *In contemporary Ukrainian academic discourse, the philosophical and legal issues of feminist jurisprudence have long remained on the periphery of research. Such concepts as “feminist legal theory,” “legal feminism,” or “feminism in law” have had little circulation in the domestic legal field. However, rapid globalization, the growing importance of individual legal status, and the need to deepen the concept of human dignity require a reconsideration of classical legal dogmas. The development of this theory in Ukraine received a new impetus only recently, particularly after the publication in 2019 of the first translated edition of Ann Scales’s work “Legal Feminism: Activism, Lawyering, and Legal Theory.” This event highlighted the need to involve the academic community in the critical analysis of law from the standpoint of gender equality.*

Keywords: *Feminist jurisprudence, feminist legal theory, legal feminism, philosophy of law, legal criticism, legal androcentrism, gender equality, human dignity, legal anthropology, legal status of women, schools of feminism.*

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МІЖ АЛГОРИТМІЧНОЮ ЕФЕКТИВНІСТЮ І ЛЮДСЬКИМ ВИМІРОМ ПРАВОСУДДЯ

Корецька В. В.

У тезах досліджено окрему думку судді в умовах цифровізації правосуддя та поширення технологій штучного інтелекту. Обґрунтовано, що штучний інтелект може бути корисним допоміжним інструментом для аналізу судової практики, систематизації інформації та підвищення ефективності правосуддя, однак він не здатний замінити людське суддівське мислення, етичну відповідальність і професійну правову незгоду. Акцентовано увагу на тому, що окрема думка судді має особливе значення в епоху алгоритмізації, оскільки дозволяє зберегти індивідуальну правову позицію судді, прозорість аргументації та простір для розвитку права. Доведено, що в умовах війни, правової невизначеності та швидких змін законодавства окрема думка може виконувати функцію запобіжника формалізму й надмірної стандартизації судового мислення. Зроблено висновок, що впровадження штучного інтелекту у сферу правосуддя має супроводжуватися гарантіями людського контролю, суддівської незалежності, етичної відповідальності та збереження права судді на мотивовану окрему думку.

Ключові слова: *окрема думка, суддя, штучний інтелект, правосуддя, верховенство права.*

Сучасне реформування правової системи дедалі частіше пов'язується з цифровізацією, автоматизацією правових процесів та використанням технологій штучного інтелекту. Для сфери правосуддя ці процеси мають подвійне значення. З одного боку, штучний інтелект може допомагати у пошуку судової практики, систематизації великих масивів даних, аналізі типових правових позицій,

виявленні повторюваних проблем правозастосування. З іншого боку, надмірна довіра до алгоритмічних інструментів може створити ризик стандартизації судового мислення, зменшення ролі індивідуальної правової аргументації та поступового витіснення людського виміру правосуддя.

Саме в цьому контексті особливої актуальності набуває інститут окремої думки судді. Окрема думка є не просто процесуальною можливістю, а формою професійної правової незгоди, яка дозволяє судді зберегти власну аргументовану позицію у разі незгоди з рішенням більшості або з окремими елементами його мотивування. У час, коли право все частіше стикається з технологічними рішеннями, алгоритмічними прогнозами та атоматизованими моделями аналізу, окрема думка судді стає важливою гарантією того, що правосуддя залишається не лише процедурою, а й простором людського мислення.

Право судді на окрему думку передбачене у різних видах судочинства. Кодекс адміністративного судочинства України встановлює, що суддя, який не згодний із судовим рішенням, може письмово викласти свою окрему думку, яка приєднується до справи і є відкритою для ознайомлення [1]. Аналогічні положення містяться у Цивільному процесуальному кодексі України та Господарському процесуальному кодексі України [2; 3]. У кримінальному провадженні суддя з колеги суддів також має право письмово викласти окрему думку, яка приєднується до матеріалів провадження [4]. Особливе значення має окрема думка судді Конституційного Суду України, яка додається до акта Суду та оприлюднюється на його офіційному веб-сайті [5].

На нашу думку, окрема думка судді є проявом не конфлікту, а зрілої правової культури. Вона не скасовує юридичної сили рішення і не заперечує обов'язковості акта суду. Її призначення полягає в іншому: зафіксувати добросовісну, професійну та юридично мотивовану незгоду, яка може мати значення для майбутньої судової практики, правничої науки та законодавчого розвитку. У цьому сенсі окрема думка є формою правового діалогу між більшістю і меншістю, між судовим рішенням і доктриною, між сучасним станом права і його майбутнім розвитком.

Поширення штучного інтелекту у сфері правосуддя ставить перед правовою системою нові питання. Алгоритм здатний швидко обробити великий обсяг інформації, однак він не має правової совісті, життєвого досвіду, моральної відповідальності та здатності до ціннісного сумніву. Він може запропонувати типовий варіант рішення, але не може пережити внутрішню професійну незгоду з правовою позицією більшості. Саме тому окрема думка судді є тим елементом правосуддя, який найкраще демонструє незамінність людського суддівського мислення.

Регламент Європейського Союзу 2024/1689 про штучний інтелект відносить окремі системи штучного інтелекту, що використовуються у сфері здійснення правосуддя та демократичних процесів, до високоризикових, зокрема якщо вони призначені для допомоги судовим органам у дослідженні й тлумаченні фактів і права та застосуванні права до конкретних обставин [8]. Це положення є важливим орієнтиром і для України, оскільки воно вказує: використання штучного інтелекту у правосудді не може бути нейтральним або суто технічним питанням. Там, де технологія впливає на правове рішення, завжди виникає питання про права людини, незалежність суду, прозорість, відповідальність і можливість людського контролю.

Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права також виходить із того, що діяльність у життєвому циклі систем штучного інтелекту має бути сумісною з правами людини, демократією і верховенством права [9]. У сфері правосуддя це означає, що штучний інтелект не повинен підміняти суддівське переконання, внутрішню незалежність судді та його обов'язок мотивувати рішення. Технологія може допомагати судді, але не може ставати прихованим суб'єктом правосуддя.

Європейська етична хартія щодо використання штучного інтелекту в судових системах і їхньому середовищі визначає низку принципів, серед яких – дотримання основоположних прав, недискримінація, якість і безпека, прозорість, неупередженість, справедливість та контроль з боку користувача [10]. Ці принципи безпосередньо стосуються і проблеми окремої думки. Якщо суддя має право не погодитися з більшістю, то в майбутньому він також повинен мати можливість критично оцінити не лише аргументи колег, а й аналітичні висновки, сформовані за допомогою цифрових або алгоритмічних інструментів.

В умовах війни ця проблематика набуває ще більшої гостроти. Воєнний стан створює складні правові ситуації, пов'язані з обмеженням прав і свобод, мобілізаційними обов'язками, захистом національної безпеки, правами військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, соціальним забезпеченням і відповідальністю за злочини проти основ національної безпеки. Конституція України допускає можливість встановлення окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, однак визначає права, які не можуть бути обмежені навіть за таких умов [6].

Саме тому судові рішення воєнного часу особливо потребують уважної людської оцінки, а не лише алгоритмічного зіставлення фактів і норм.

Окрема думка судді в таких умовах може виконувати роль правового запобіжника. Вона дає можливість звернути увагу на ризик надмірного обмеження прав людини, формального застосування воєнного законодавства, недостатнього врахування принципу пропорційності або небезпеки механічного перенесення типових правових позицій на нетипові життєві обставини. Якщо штучний інтелект тяжіє до узагальнення, типізації та пошуку повторюваних моделей, то окрема думка судді, навпаки, може підкреслити унікальність конкретної справи і складність людської ситуації.

У цьому аспекті окрема думка має не лише процесуальне, а й філософсько-правове значення. Вона демонструє, що право не є лише системою правил, які можна автоматично обчислити. Право завжди містить елемент тлумачення, ціннісного вибору, моральної відповідальності та професійного сумніву. Штучний інтелект може виявити закономірності, але не може замінити людську здатність поставити питання: чи є формально правильне рішення справедливим, пропорційним і людським у конкретних обставинах?

Водночас не слід заперечувати корисність штучного інтелекту для судової системи. Він може бути допоміжним інструментом для підготовки аналітичних матеріалів, пошуку судової практики, виявлення суперечностей у правозастосуванні, оптимізації документообігу та зменшення технічного навантаження на суддів. Однак межа є принциповою: штучний інтелект може допомагати у підготовці до правового рішення, але не повинен визначати його зміст. Остаточне рішення, його мотивування, а також можлива окрема думка мають залишатися результатом людського суддівського мислення.

Особливо небезпечним є ризик так званої алгоритмічної однотайності, коли судді починають орієнтуватися не стільки на власну правову аргументацію, скільки на статистично переважаючу модель вирішення подібних справ. Такий підхід може здаватися ефективним, але він поступово збіднює право. Судова практика розвивається не лише через повторення сталих позицій, а й через аргументовану незгоду, перегляд підходів, уточнення критеріїв і визнання того, що нові обставини потребують нового правового бачення. Окрема думка саме тому є важливою: вона не дозволяє праву перетворитися на закриту систему автоматичного відтворення попередніх рішень.

У контексті штучного інтелекту окрема думка судді може виконувати кілька функцій. По-перше, правозахисну – коли вона звертає увагу на ризик звуження змісту прав людини. По-друге, антикризову – коли в умовах війни дозволяє показати складність балансу між безпекою і свободою. По-третє, антиформалістичну – коли протидіє механічному застосуванню норми або алгоритмічно сформованого шаблону. По-четверте, доктринальну – коли пропонує інший підхід до тлумачення права. По-п'яте, технологічно-контрольну – коли фіксує сумніви щодо належності, прозорості або коректності використання цифрових інструментів у процесі судового аналізу.

Важливо також враховувати етичний аспект. Бангалорські принципи поведінки суддів наголошують на незалежності, безсторонності, доброчесності, належній поведінці, рівності, компетентності та старанності судді [7]. Ці стандарти мають значення і для використання штучного інтелекту, і для написання окремої думки. Суддя повинен бути відкритим до нових технологій, але водночас зберігати критичність, професійну автономію та розуміння того, що відповідальність за судові рішення не може бути перекладена на алгоритм.

На нашу думку, подальше реформування правової системи України має передбачати не лише технічну цифровізацію судочинства, а й розроблення чітких етичних і процесуальних меж використання штучного інтелекту в судах. Серед таких меж варто виокремити: заборону підміни суддівського переконання алгоритмічним висновком; обов'язковість людського контролю; прозорість використання цифрових інструментів; недопущення дискримінаційних або непрозорих алгоритмічних моделей; збереження права судді на власну мотивовану позицію; можливість критичного ставлення до результатів, отриманих за допомогою технологій.

Таким чином, окрема думка судді в епоху штучного інтелекту набуває нового значення. Вона стає не лише формою незгоди з більшістю, а й способом захисту людського виміру правосуддя. У світі, де алгоритми дедалі активніше впливають на правову інформацію, суддя має залишатися не оператором цифрової системи, а носієм правової відповідальності, етичного мислення і здатності бачити за справою людину.

Отже, штучний інтелект може підвищити ефективність судової системи, але не повинен усувати простір для правового сумніву, аргументованої незгоди та індивідуального суддівського мислення. Окрема думка судді є одним із тих інститутів, які нагадують: правосуддя – це не лише правильний результат, а й чесний шлях до нього. Саме тому збереження і розвиток культури окремої думки є важливою умовою реформування правової системи в добу цифровізації, війни та швидких суспільних змін.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, № 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
3. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. Ст. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Бангалорські принципи поведінки суддів : міжнародний документ від 19 травня 2006 р., схвалений Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р. № 2006/23. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/591006>.
8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. Official Journal of the European Union. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401689.
9. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Vilnius, 5 September 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>.
10. European Commission for the Efficiency of Justice. European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment. Strasbourg, 2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>.

Koretska V. A judge's separate opinion in the age of artificial intelligence: between algorithmic efficiency and the human dimension of justice. *The thesis examines a judge's separate opinion in the context of the digitalization of justice and the spread of artificial intelligence technologies. It is substantiated that artificial intelligence may serve as a useful auxiliary tool for analyzing judicial practice, systematizing information and improving the efficiency of justice; however, it cannot replace human judicial reasoning, ethical responsibility and professional disagreement on legal grounds. Particular attention is paid to the fact that a judge's separate opinion gains special importance in the age of algorithmization, as it preserves an individual legal position, transparency of reasoning and space for the development of law. It is argued that, under wartime conditions, legal uncertainty and rapid legislative changes, a separate opinion may function as a safeguard against formalism and excessive standardization of judicial reasoning. It is concluded that the introduction of artificial intelligence into the administration of justice must be accompanied by guarantees of human oversight, judicial independence, ethical responsibility and the preservation of the judge's right to a reasoned separate opinion.*

Keywords: *separate opinion, judge, artificial intelligence, justice, rule of law.*

ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: МІЖ НЕЗАЛЕЖНІСТЮ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ТА ЛЮДЯНІСТЮ ПРАВОСУДДЯ

Костюкевич О. К.

У тезах досліджено правову діяльність судді як один із ключових елементів реформування правової системи України. Обґрунтовано, що суддя в демократичній правовій державі не може розглядатися лише як формальний застосовувач закону, оскільки його діяльність поєднує тлумачення права, правову аргументацію, суддівський розсуд, етичну відповідальність, незалежність і безсторонність. Акцентовано увагу на тому, що в умовах воєнного стану роль судді істотно посилюється, адже судова влада має забезпечувати баланс між потребами національної безпеки, публічним інтересом і захистом прав людини. Окремо наголошено на значенні принципу верховенства права, пропорційності, правової визначеності та належного мотивування судових рішень. Зроблено висновок, що якість правової діяльності судді є одним із важливих критеріїв реального, а не лише інституційного реформування правової системи. Без розвитку культури суддівського мислення, аргументації, доброчесності та людяності правосуддя судова реформа не може бути повною й ефективною.

Ключові слова: суддя, правосуддя, правова діяльність, верховенство права, воєнний стан.

Сучасне реформування правової системи України не може обмежуватися лише оновленням законодавства, зміною інституційної структури судової влади чи вдосконаленням процедур добору суддів. Його глибинний зміст полягає у переосмисленні самої природи правової діяльності судді, оскільки саме суддя у конкретній справі перетворює загальну норму права на реальний механізм захисту прав людини. У демократичній правовій державі суддя не є механічним застосовувачем закону. Його діяльність поєднує юридичне мислення, незалежність, безсторонність, відповідальність, правову аргументацію та здатність ухвалювати рішення з урахуванням принципу верховенства права [1; 2].

Актуальність цієї теми особливо посилюється в умовах воєнного стану, коли судова влада функціонує в ситуації підвищених безпекових ризиків, соціальної напруги, масових порушень прав людини, внутрішнього переміщення населення та збільшення кількості спорів, пов'язаних із мобілізацією, соціальним захистом військовослужбовців, відшкодуванням шкоди, трудовими, сімейними, житловими й адміністративними правовідносинами. У таких умовах суддя має забезпечувати не лише формальне застосування закону, а й правовий баланс між потребами національної безпеки, публічним інтересом і невідчужуваними правами людини [1; 4].

Конституція України визначає, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення [1]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» гарантує кожному право на справедливий суд, здійснюваний незалежним і безстороннім судом, утвореним законом [2; 6]. Отже, правова діяльність судді не зводиться до технічного застосування норми, а передбачає розгляд правового конфлікту у спосіб, що відповідає закону, принципам права, конституційним цінностям, міжнародним стандартам справедливого суду та вимогам людської гідності.

Правову діяльність судді доцільно розуміти як професійну, владну, інтелектуально-аналітичну й етично зумовлену діяльність, спрямовану на розгляд і вирішення юридичних справ шляхом застосування, тлумачення та конкретизації права в межах судової компетенції. Така діяльність має нормативний, процедурний, ціннісний, комунікативний, етичний і соціальний виміри.

Нормативний вимір полягає в тому, що суддя діє на підставі Конституції України, законів України, міжнародних договорів, а також із урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Водночас сучасне право містить значну кількість оціночних понять: «справедливість», «розумність», «доброчесність», «пропорційність», «найкращі інтереси дитини», «баланс приватного і публічного інтересу». Їх неможливо застосовувати автоматично. Вони потребують аналізу фактичних обставин, зважування інтересів, аргументації та відповідального суддівського розсуду [8, с. 30–63; 10, с. 25–47].

Процедурний вимір правової діяльності судді пов'язаний із забезпеченням справедливого судового розгляду. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом,

встановленим законом [3]. Тому суддя має не лише ухвалити рішення, а й забезпечити, щоб сторони були почуті, мали рівні процесуальні можливості, а саме рішення було мотивованим, зрозумілим і переконливим.

Ціннісний вимір діяльності судді впливає з принципу верховенства права. Конституційний Суд України у своїй практиці наголошував, що верховенство права передбачає, зокрема, ідеї справедливості, правової визначеності, пропорційності та недопущення свавілля [5]. Тому суддя не може обмежуватися формальним прочитанням закону, якщо таке прочитання призводить до очевидно несправедливого або непропорційного результату. Право має розумітися не лише як текст норми, а як система принципів, цінностей і гарантій людської гідності [8, с. 30–63].

Особливе місце у правовій діяльності судді займає незалежність. Вона не є особистим привілеєм судді, а виступає гарантією права людини на справедливий суд. Консультативна рада європейських суддів наголошує, що незалежність суддів є передумовою верховенства права та однією з основних гарантій справедливого судового розгляду [11]. Водночас незалежність має поєднуватися з відповідальністю, доброчесністю, безсторонністю, професійністю та повагою до учасників процесу. Бангалорські принципи поведінки суддів визначають ключовими цінностями незалежність, безсторонність, доброчесність, належну поведінку, рівність, компетентність і старанність [6].

В умовах війни правова діяльність судді набуває особливої конституційної ваги. Конституція України допускає встановлення окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, однак водночас визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть за таких умов [1]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає воєнний стан як особливий правовий режим, що надає органам державної влади та військовому командуванню необхідні повноваження для відсічі збройної агресії і забезпечення національної безпеки [4]. Проте навіть у період війни держава не звільняється від обов'язку діяти в межах права.

Важливим є і міжнародно-правовий аспект. Стаття 15 Конвенції дозволяє державі під час війни або іншої суспільної небезпеки відступати від окремих зобов'язань за Конвенцією, але лише в тих межах, яких вимагає гострота становища [3; 13, с. 6–12]. Отже, навіть у період війни логіка прав людини не скасовується. Вона трансформується у складніший режим правового балансу, у якому суддя має зважувати безпеку, свободу, гідність і справедливість.

Тому у справах, пов'язаних із воєнним станом, суддя має перевіряти не лише формальну законність обмеження права, а й його необхідність, пропорційність, часові межі та відповідність сутності права. Особливої уваги потребують справи, що стосуються військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, членів сімей загиблих, осіб з інвалідністю внаслідок війни, дітей та інших вразливих категорій населення. У таких справах судові рішення має не лише вирішувати юридичний спір, а й демонструвати, що навіть в умовах війни держава зберігає вірність принципу верховенства права [1; 3].

Однією з найважливіших характеристик правової діяльності судді є мотивування судового рішення. Саме через мотивувальну частину рішення суспільство бачить, як суддя мислить, які аргументи вважає переконливими, як співвідносить закон, факти, принципи права і цінності правової держави. У практиці Європейського суду з прав людини обов'язок суду наводити мотиви рішення розглядається як складова права на справедливий суд [7]. Якісне судові рішення має бути не лише законним, а й логічним, зрозумілим і людяним [12].

Окремої уваги потребує проблема суддівського розсуду. У правовій державі розсуд судді є неминучим, оскільки жоден закон не може передбачити всіх життєвих ситуацій. Проте такий розсуд не повинен перетворюватися на свавілля. Його межами є Конституція України, закон, принцип верховенства права, практика Верховного Суду, практика Європейського суду з прав людини, вимоги пропорційності та належного мотивування. Суддівський розсуд є правомірним лише тоді, коли суддя відкрито пояснює, чому саме такий варіант тлумачення або застосування права є найбільш переконливим у конкретній справі [9, с. 104–132].

На нашу думку, одним із ключових напрямів подальшого реформування правової системи має стати розвиток культури суддівського мотивування. Українське правосуддя потребує не лише швидких і статистично ефективних рішень, а насамперед рішень, які є зрозумілими, переконливими і справедливими. Судові рішення має відповідати трьом критеріям: юридичній правильності, логічній послідовності та людській зрозумілості.

Перспективним є також розуміння судді як носія професійної правової культури. Правова культура судді проявляється не лише у знанні законів, а й у здатності мислити принципами, бачити людину за матеріалами справи, не підміняти справедливість формалізмом, визнавати складність

правових конфліктів і відповідально користуватися владою. Суддя має бути не «голосом державної влади», а гарантом права. Саме ця різниця є принциповою для демократичного суспільства, особливо в умовах війни, коли спокуса виправдати будь-яке обмеження прав посиленням на безпеку є особливо високою.

Отже, правова діяльність судді в умовах реформування правової системи України має розглядатися як центральний елемент реального функціонування права. Саме суддя перетворює абстрактну норму на конкретний акт захисту, відновлення або підтвердження права. Реформування правової системи України має оцінюватися не лише за кількістю ухвалених законів або змінених інституцій, а й за якістю правової діяльності судді. В умовах воєнного стану суддя має перевіряти правомірність, необхідність і пропорційність обмежень прав людини, не допускаючи перетворення воєнної необхідності на свавілля. Без зміни якості суддівського мислення, етики, аргументації та ставлення до людини будь-яка правова реформа залишатиметься переважно інституційною, але не ціннісною.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02 листопада 2004 р. № 15-пп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
6. Бангалорські принципи поведінки суддів : міжнародний документ від 19 травня 2006 р., схвалений Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р. № 2006/23. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/591006>.
7. Проніна проти України : рішення Європейського суду з прав людини від 18 липня 2006 р., заява № 63566/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.
8. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravo_ukr_1_2_ukr/kozybra_1_12.
9. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с. URL: https://e-pidruchniki.com/book/12_sydova_pravotvorchist_svitovii_dosvid_i_perspektivi_v_ukraini.
10. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 416 с. URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe.
11. Consultative Council of European Judges. Opinion No. 1 (2001) on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges. Strasbourg, 2001. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccje/opinion-n-1-on-independence-of-judges-and-opinion-n-2-on-funding-of-courts>.
12. Consultative Council of European Judges. Opinion No. 11 (2008) on the quality of judicial decisions. Strasbourg, 2008. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccje/opinion-n-11-on-the-quality-of-judicial-decisions>.
13. European Court of Human Rights. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights. Derogation in time of emergency. Updated on 31 August 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng.

Kostiukevych O. Legal activity of a judge in the context of reforming the legal system: between independence, responsibility and humanity of justice. *The thesis examines the legal activity of a judge as one of the key elements of reforming the legal system of Ukraine. It is substantiated that, in a democratic state governed by the rule of law, a judge cannot be regarded merely as a formal applier of legislation, since judicial activity combines legal interpretation, legal reasoning, judicial discretion, ethical responsibility, independence and impartiality. Particular attention is paid to the fact that, under martial law, the role of the judge becomes significantly more important, as the judiciary must ensure a balance between the needs of national security, the public interest and the protection of human rights. The importance of the principle of*

the rule of law, proportionality, legal certainty and proper reasoning of judicial decisions is separately emphasized. It is concluded that the quality of judicial legal activity is one of the important criteria of real, and not merely institutional, reform of the legal system. Without the development of a culture of judicial thinking, reasoning, integrity and humanity of justice, judicial reform cannot be complete and effective.

Keywords: judge, justice, legal activity, rule of law, martial law.

КОНФЕСІЙНІ СУДИ: СУЧАСНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Кравчук М. А.

Розглянуто статус конфесійних судів у сучасних європейських державах. Визнано, що їхнє місце в правовій системі визначається двома факторами: конкретною церквою чи релігійною організацією та конкретною державою.

Ключові слова: суд, держава, конфесійний суд

Відповідно до ч. 3 ст. 35 Конституції України церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви; жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Дана норма стосується юридичного регулювання взаємовідносин таких специфічних громадських об'єднань, як церква, інші релігійні організації, з одного боку, та держава – з другого. Україна є світською державою. Держава мусить чітко окреслити в законодавстві межі свого втручання (впливу, сприяння, протидії та ін.) у сповідання будь-якої віри, у діяльність релігійних та атеїстичних організацій, виходячи при цьому виключно із загальнолюдських цінностей і прав людини. Позитивна діяльність держави щодо різних конфесій має бути обмежена: а) обліково-реєстраційною діяльністю на основі повідомного (заявницького) принципу; б) нейтральним арбітруванням у разі виникнення міжконфесійних суперечок, конфліктів із майнових та деяких інших неідеологічних питань за умови звернення цих організацій до відповідних юрисдикційних державних органів і беззастережного визнання обов'язковості рішень останніх. Держава має законодавчо визначити межі діяльності, фізичної поведінки (проте аж ніяк не думок, не віри), поза які не можуть виходити прихильники будь-якої релігії або іншої, у тому числі атеїстичної, віри відповідно до міжнародних стандартів цих меж (ст. 29 Загальної декларації прав людини) [1, с. 260].

Водночас, з огляду на євроінтеграційні прагнення України, необхідно враховувати існуючий у деяких європейських країнах досвід та традиції взаємодії держави і церкви. Відтак розглянемо загальні аспекти статусу конфесійних судів у сучасних європейських державах.

Зазначимо, що конфесійні (релігійні) суди — це спеціальні органи при релігійних організаціях, які розглядають внутрішні справи вірян на основі своїх законів (канонів). У світських державах (переважно Європа, Північна Америка) вони діють окремо від державних судів і не можуть карати людей ув'язненням чи штрафами. У теократичних чи напівтеократичних державах такі суди наділяються відповідними владними повноваженнями (суди Шаріату в мусульманських країнах, традиційні єврейські суди називаються Бейт-Дін.).

Конфесійні (релігійні) суди в європейських країнах, як правило, відповідають вимогам, що висуваються до органів такого типу сучасним правом: вони створюються на підставі закону або, принаймні, державне право визнає їхнє існування, вони виносять рішення на підставі закону, є незалежними та мають постійний характер.

Так само, як різноманітні церкви та релігійні об'єднання, так само різноманітні й їхні суди; крім того, їхній правовий статус залежить також від держави, в якій вони знаходяться. Більшість церков та деякі релігійні об'єднання створили власні суди, проте в деяких таких органів не існує, наприклад, у буддизмі та в Релігійному Товаристві Друзів (Religious Society of Friends, тобто так званих квакерів (quakers) [2, с. 27].

Враховуючи розповсюдженість римо-католицької церкви на європейському континенті, саме канонічні суди є найпоширенішим видом конфесійних судів в Європі. Хоча також функціонують суди Англіканської церкви (главою якої є англійський монарх), протестантські суди, суди Кіпру та Греції.

Сучасне католицьке судочинство функціонує на основі ряду правових джерел, що вибудовуються у відповідну ієрархію: найважливішим є Кодекс канонічного права (ККП) (Codex Iuris

Canonici), затверджений 1983 р., зокрема канони 1400–1670; далі – апостольська конституція "Pastor Bonus" (1988 р.) (арт. 116–130) та деякі норми стосовно окремих трибуналів. Доречно також коротко окреслити структуру судочинства в Католицькій церкві, яке можна представити у вигляді такої ієрархії:

- суд I інстанції – дієцезіальний (єпархіальний, єпископський);
- суд II інстанції – митрополичий;
- суд III інстанції – Римська Рота;
- суд IV інстанції – Апостольська Столиця.

Папа Римський є верховним суддею Католицької церкви. Церковному судочинству підлягають справи, які стосуються духовенства, віровчення, моралі, таїнств, sacramentalій, культу, церковного управління, церковної власності тощо. [2, с. 100].

Законодавство більшості європейських країн допускає існування релігійних судів на своїй території, а деякі держави йдуть ще далі, визнаючи рішення релігійних судів. Це відбувається кількома способами: шляхом визнання релігійних судів «королівськими», через конституційне закріплення дуалізму судової системи у певних питаннях, шляхом спеціальної процедури перевірки рішення релігійного суду як іноземного суду або шляхом визнання державних судів некомпетентними. Якщо державний суд визнає себе некомпетентним, це означає, що рішення конфесійного суду є остаточним. У Німеччині справи щодо компетенції конфесійних судів розглядаються шістьма найвищими федеральними судами, що не сприяє уніфікації судової практики. З огляду на цей факт та з огляду на специфічне положення деяких церков та релігійних об'єднань (які є суб'єктами публічного права, але не входять до складу державної влади). Положення щодо правової допомоги та виконання рішень конфесійних судів різняться в окремих федеральних землях, але навіть у межах окремих земель судова практика державних судів не завжди є послідовною [2, с. 235].

Конфесійні (релігійні) суди існують у багатьох європейських країнах, а їхнє місце в правовій системі визначається двома факторами: конкретною церквою чи релігійною організацією та конкретною державою.

Література

1. Конституція України. Науково-практичний коментар. Редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. X. : Право, 2011. 1128 с.
2. Rynkowski M. Sądy wyznaniowe we współczesnym europejskim porządku prawnym. Wrocław, 2013. 265 s.
3. Остащук І. Конфесійне судочинство: філософія права католицької церкви. Вісник КНТЕУ. 2017, № 2. С. 97-105

Kravchuk M. Confessional courts: contemporary european experience. *This article examines the status of confessional courts in contemporary European states. It is recognized that their place in the legal system is determined by two factors: a specific church or religious organization and a specific state.*

Keywords: court, state, confessional court.

ПРАВО НА БЕЗПЕКУ ТА ПРАВО НА СВОБОДУ: ПРОБЛЕМА БАЛАНСУ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

Крисюк Ю. П.

Досліджено проблему балансу між правом на безпеку та правом на свободу в сучасній державі як ключову конституційно-правову дилему, що особливо загострюється в умовах воєнного стану та глобальних викликів безпеці. Проаналізовано співвідношення конституційних гарантій цих прав, положень законодавства України про національну безпеку та воєнний стан, а також норм міжнародного права.

Ключові слова: право на безпеку, право на свободу, баланс прав, конституційні права, обмеження прав, воєнний стан, національна безпека, верховенство права, Європейський суд з прав людини.

Однією з фундаментальних конституційно-правових дилем сучасної держави є забезпечення ефективного балансу між правом на безпеку та правом на свободу. Ці два права перебувають у складній діалектичній взаємодії та взаємозалежності. Право на безпеку виступає необхідною передумовою реального користування всіма іншими правами і свободами, оскільки без гарантованого захисту життя, здоров'я та особистої недоторканності людина не може повноцінно реалізовувати свій потенціал як вільної особистості. Водночас надмірне посилення заходів безпеки, що не підпорядковане принципам пропорційності та необхідності, неминуче призводить до ерозії свободи, надмірної концентрації владних повноважень і створює реальний ризик трансформації демократичної держави в авторитарний режим. Для України, яка утверджується як демократична, правова та соціальна держава, ця проблема набуває особливої актуальності [1; 2; 6].

Проблема балансу між безпекою та свободою є однією з найактуальніших у сучасному конституційному праві. Особливої гостроти вона набуває в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні з лютого 2022 року. У такій ситуації навіть формально незначні обмеження прав і свобод (комендантська година, обмеження свободи пересування, моніторинг комунікацій, обмеження мирних зібрань тощо) можуть призвести до суттєвого звуження демократичного простору та довготривалих негативних наслідків для конституційного ладу [3; 8]. Держава та її органи в цих умовах повинні виступати не лише гарантом національної безпеки, але й відповідальним захисником конституційних свобод, забезпечуючи принцип пропорційності та обґрунтованості будь-яких обмежень.

У сучасній українській правничій науці питання балансу між безпекою та свободою активно досліджуються. В. М. Вовк розглядає право на безпеку як фундаментальне право людини, що має самостійне значення та вимагає конституційного закріплення [1]. О. С. Горай акцентує увагу на стратегії поєднання права і безпеки в умовах конституційної моделі держави [2]. Х. В. Дідух детально аналізує межі обмеження конституційних прав під час воєнного стану [3].

М. М. Погорельський та Н. П. Ангелуца досліджують міжнародні стандарти та правові механізми забезпечення балансу між національною безпекою і правами людини [6]. Ці науковці підкреслюють подвійну природу даних прав: з одного боку, вони є індивідуальними суб'єктивними правами, з іншого - важливими елементами публічного інтересу та передумовою стабільного функціонування конституційного ладу. Саме ця подвійність зумовлює необхідність постійного пошуку оптимального балансу, який би не допускав ні хаосу та анархії, ні встановлення тотального контролю над особистістю.

Нормативне підґрунтя вирішення проблеми балансу становить насамперед Конституція України, яка у ст. 3 проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Конституція закріплює як право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), свободу думки і слова (ст. 34), свободу мирних зібрань (ст. 39), так і обов'язок держави забезпечувати національну безпеку (ст. 1, 17). Важливе значення мають Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, які визначають підстави, порядок запровадження та межі обмеження прав і свобод в умовах особливих правових режимів [5; 7]. Цю систему доповнюють міжнародно-правові стандарти, насамперед Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практика Європейського суду з прав людини, яка вимагає, щоб будь-які обмеження прав були «передбачені законом», «переслідували легітимну мету» та були «необхідними в демократичному суспільстві» [4].

Обмеження прав і свобод у сфері безпеки допускаються лише за умови їх суворої відповідності принципам законності, необхідності, пропорційності та недискримінації. Надмірне обмеження свободи під приводом забезпечення безпеки призводить до порушення фундаментальних конституційних принципів, послаблення суспільної довіри до влади та може підірвати легітимність державної влади в довгостроковій перспективі [3; 6]. Особливо складною є ситуація під час воєнного стану, коли держава отримує значно розширені повноваження. У цьому контексті ключовим є питання про те, які обмеження є виправданими та тимчасовими, а які ризикнуть стати постійними і трансформувати правову природу держави.

Важливу роль у забезпеченні балансу відіграє судовий контроль. Адміністративні, конституційні та загальні суди повинні ефективно здійснювати перевірку законності та

обґрунтованості рішень і дій органів влади, які обмежують права громадян. Без дієвого та оперативного судового захисту будь-які нормативні декларації про баланс між безпекою та свободою залишаються переважно формальними [2; 3]. Судова практика має забезпечувати, щоб заходи безпеки не виходили за межі необхідного та не порушували сутнісного змісту конституційних прав.

Науково обґрунтованим є висновок, що ефективність забезпечення балансу між правом на безпеку та правом на свободу визначається не лише якістю нормативного регулювання, а й реальною практикою його застосування, рівнем правової свідомості суспільства, професійністю державних інституцій та ефективністю механізмів захисту прав людини. У сучасних умовах воєнного стану та гібридних загроз ця проблема набуває стратегічного значення для майбутнього українського конституціоналізму.

Отже, право на безпеку та право на свободу не є взаємовиключними, а взаємодоповнюючими категоріями сучасного конституційного права. Подальший розвиток законодавства, правозастосовної практики та судової діяльності повинен бути спрямований на вдосконалення механізмів забезпечення їхнього пропорційного балансу. Лише за умови такого балансу Українська держава зможе зберегти свою демократичну сутність і забезпечити реальний захист прав людини навіть у найскладніших умовах сучасних викликів.

Література

1. Вовк В. М. Право на безпеку як фундаментальне право людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299650/292179> (дата звернення: 27.05.2026)
2. Горай О. С. Право і безпека: стратегія поєднання в умовах конституційної моделі держави. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 2. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357274/343172> (дата звернення: 27.05.2026)
3. Дідух Х. В. Баланс між безпекою та свободою: межі обмеження конституційних прав в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 2. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357275/343173> (дата звернення: 28.05.2026)
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.05.2026)
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.05.2026)
6. Погорецький М. М., Ангелуца Н. П. Національна безпека й права людини: баланс, правові механізми та міжнародні стандарти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. № 91. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344234/331873> (дата звернення: 28.05.2026)
7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 28.05.2026)
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 27.05.2026).

Krysiuk Yu. The right to security and the right to freedom: the problem of balance in the modern state. *The theses examine the problem of balance between the right to security and the right to freedom in the modern state as a key constitutional and legal dilemma, which is particularly acute under martial law and global security challenges. The correlation between constitutional guarantees of these rights, the provisions of Ukrainian legislation on national security and martial law, and the norms of international law is analyzed.*

Keywords: *right to security, right to freedom, balance of rights, constitutional rights, restriction of rights, martial law, national security, rule of law, European Court of Human Rights.*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЛАТВІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Мартинюк М. М.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. М. М. Яцишин

У тезах проаналізовано вплив європейської інтеграції на модернізацію системи виконання покарань Латвійської Республіки. Визначено основні напрями реформування пенітенціарної системи, зокрема гуманізацію умов тримання засуджених, розвиток ресоціалізації та впровадження європейських стандартів поведінки з ув'язненими.

Ключові слова: європейська інтеграція, Латвія, пенітенціарна система, виконання покарань, ресоціалізація.

Сучасні інтеграційні процеси в Європі суттєво впливають на розвиток національних правових систем, зокрема на сферу виконання кримінальних покарань. Вступ Латвійської Республіки до Європейського Союзу у 2004 році став важливим етапом реформування державних інституцій, у тому числі пенітенціарної системи. Європейська інтеграція зумовила необхідність приведення діяльності установ виконання покарань у відповідність до міжнародних стандартів захисту прав людини, визначених документами Ради Європи та Європейського Союзу.

Важливим орієнтиром для реформування стали Європейські пенітенціарні правила, які закріплюють принципи гуманного поводження із засудженими, забезпечення їхньої гідності та створення належних умов для соціальної адаптації після звільнення. Науковці зазначають, що впровадження європейських стандартів сприяє переходу від каральної моделі виконання покарань до моделі, орієнтованої на виправлення особи та запобігання повторній злочинності [2].

Одним із ключових напрямів модернізації пенітенціарної системи Латвії стало оновлення нормативно-правової бази та розвиток інституційних механізмів виконання покарань. У межах реалізації державної політики було здійснено реконструкцію низки пенітенціарних установ, удосконалено систему професійної підготовки персоналу та запроваджено сучасні підходи до управління місцями несвободи [1].

Особливу роль у реформуванні системи виконання покарань відіграли міжнародні проєкти, реалізовані за підтримки Норвезького фінансового механізму та Європейського економічного простору. Завдяки цим програмам Латвія отримала можливість модернізувати матеріально-технічну базу установ виконання покарань, підвищити професійний рівень працівників пенітенціарної системи та впровадити сучасні методики роботи із засудженими [4].

Важливим досягненням реформ стала зміна підходів до ресоціалізації засуджених. У латвійських пенітенціарних установах значна увага приділяється освітнім програмам, професійній підготовці, психологічній підтримці та формуванню соціальних навичок. Згідно із сучасною пенітенціарною політикою Латвії, метою покарання є не лише ізоляція правопорушника, а й його підготовка до повернення в суспільство як повноправного громадянина [3].

У 2024 році латвійський парламент схвалив подальші зміни до системи виконання покарань, спрямовані на посилення індивідуального підходу до засуджених, удосконалення оцінювання ризиків та підвищення ефективності програм ресоціалізації. Такі зміни демонструють прагнення держави до постійного вдосконалення пенітенціарної політики відповідно до європейських стандартів [5].

Досвід Латвійської Республіки має особливе значення для України, яка також здійснює реформування кримінально-виконавчої системи в контексті європейської інтеграції. Запровадження ефективних механізмів ресоціалізації, розвиток пробації, підвищення стандартів поведінки із засудженими та модернізація інфраструктури пенітенціарних установ можуть стати важливими напрямками подальшого вдосконалення національної системи виконання покарань [1].

Таким чином, європейська інтеграція стала визначальним чинником модернізації системи виконання покарань Латвійської Республіки. Проведені реформи сприяли гуманізації пенітенціарної системи, покращенню умов тримання засуджених, розвитку їхньої ресоціалізації та наближенню діяльності установ виконання покарань до сучасних європейських стандартів. Досвід Латвії може бути корисним для подальшого реформування кримінально-виконавчої системи України в умовах європейської інтеграції.

Література

1. Богатирьов І. Г., Колодчин Д. В., Пузиревський М. В. Пенітенціарна система України. Наукові дослідження та правові наслідки (1991-2025) : довідник дисертацій ступеня доктора юридичних наук. Київ : Юрінком Інтер, 2025.
2. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча система України: сучасні тенденції розвитку (реформування) в умовах євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 4, № 90. С. 69-75. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/339755/327856> (Дата звернення: 02.06.2026).
3. Latvijas Sodū izpildes kodekss (Кодекс виконання покарань Латвійської Республіки). URL: <https://likumi.lv> (Дата звернення: 02.06.2026).
4. Programme LV08 «Reform of the Latvian Correctional Services and Police Detention Centres» // EEA and Norway Grants Latvia. URL: <https://eeagrants.lv/en/2020/09/04/programme-lv08-reform-of-the-latvian-correctional-services-and-police-detention-centres-2/> (дата звернення: 02.06.2026).
5. Reform introduces new prison system and better resocialisation of sentenced persons. Saeima of the Republic of Latvia. URL: <https://www.saeima.lv/en/news/saeima-news/33684-reform-introduces-new-prison-system-and-better-resocialisation-of-sentenced-persons> (Дата звернення: 02.06.2026).

Martyniuk M. European integration as a factor in the modernization of the penal enforcement system of the Republic of Latvia. *The theses analyze the impact of European integration on the modernization of the penal enforcement system of the Republic of Latvia. The main directions of penitentiary system reform are identified, in particular the humanization of detention conditions, the development of resocialization, and the implementation of European standards for the treatment of prisoners.*

Keywords: *European integration, Latvia, penitentiary system, execution of punishments, resocialization.*

НОРМАТИВНА ЧАСТИНА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Настасяк І. Ю.

Проаналізовано нормативну частину сучасної правової системи України, яку становить система правових засобів, зокрема: правотворчих, правозастосовних і правотлумачних актів. Встановлено, що серед них особливе місце посідають джерела права: нормативно-правові акти, нормативно-правові договори (зокрема міжнародно-правові) та правові звичаї. Виявлено проблеми в системі джерел права України та окреслено шляхи їх подолання.

Ключові слова: *сучасна правова система України, нормативна частина правової системи, джерела права України, нормативно-правові акти, міжнародні договори.*

Загальнотеоретична пізнавальна конструкція «правова система», що складається з інституційної, функційної і нормативної частин, дає змогу з'ясувати особливості правової системи України й її структурних частин. Саме вони використовуються для ідентифікації правової системи України з континентальним типом.

Нормативну частину правової системи України утворює система правових засобів, зокрема: правотворчих, правозастосовних і правотлумачних актів, особливе місце з-поміж яких посідають джерела права: нормативно-правові акти, нормативно-правові договори та правові звичаї. Найзатребуванішими є нормативно-правові акти, в ієрархії яких вищою юридичною силою наділені закони, а в ієрархії законів — Конституція України. Значна частина чинних на сьогодні нормативно-правових актів — це підзаконні нормативно-правові акти. До системи джерел права України належать і нормативно-правові договори: колективні і міжнародні. Міжнародні договори відіграють вагомую роль у впорядкуванні суспільних відносин та приведенні законів України до європейських правових стандартів. До системи джерел права України зараховують і правовий звичай. Щоправда, його застосування є обмеженим, та й власної юридичної форми він не має, а об'єктивується найчастіше в нормативно-правових актах або ж у нормативно-правових договорах.

Неповною була б система правових засобів (регуляторів суспільних відносин) без правозастосовних актів, адже саме вони спрямовані на створення умов для належної правореалізації. До проблемних аспектів можна віднести відсутність чітких критеріїв розмежування правотворчих і правозастосовних актів. А це важливо для забезпечення балансу в системі юридичних актів загалом. Серед правозастосовних актів вагоме місце посідають судові рішення. Потрібно зауважити, що обов'язковість судових рішень часто трактується як підстава називати їх джерелами права (наприклад, постанови Верховного Суду обов'язкові для всіх суб'єктів владних повноважень та інших судів). Потрібно наголосити, що це суперечить природі таких актів, та й правотворчих повноважень жоден суд не має. Важливе значення мають також правозастосовні акти Конституційного Суду України (рішення, висновки, ухвали, накази), а також його інтерпретаційні правові акти щодо офіційного тлумачення Конституції України.

Варто акцентувати, що в системі джерел права України спостерігається реформалізація, однак цей процес супроводжується певними проблемами. Зі слів Голови Верховної Ради України, у сучасних умовах налічується понад мільйон чинних нормативно-правових актів [3]. Ці цифри вражають, адже система не може належно функціонувати, якщо вона переобтяжена такою кількістю правових засобів. Тож переобтяжена система джерел права потребує ревізії. Саме тому слушним є прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» [2], який, на думку Голови Верховної Ради України, дасть змогу зробити законодавчі процеси ефективними, врегулювати діяльність, пов'язану з плануванням, розробкою, ухваленням, застосуванням нормативно-правових актів, аж до моніторингу їх виконання [3]. Проте аналіз цього Закону свідчить про низку недоліків, які потрібно було б усунути до набрання ним чинності. Так, варто було б переглянути цей Закон не лише щодо змісту нормативно-правових приписів, понять, термінів, юридичних конструкцій, а й, зокрема, використання моделі «система джерел права» замість абстрактного поняття «законодавство», яке не відповідає природі сучасних джерел права України.

Потрібно наголосити, що серед чинних нормативно-правових актів надзвичайно велика кількість підзаконних нормативно-правових актів, які часто нівелюють положення законів, створюють колізії та зумовлюють численні проблеми у правозастосуванні. Загалом у системі підзаконних нормативно-правових актів є низка проблем: відсутність типових положень з вимогами до системи нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади чи органів виконавчої влади та актів інших уповноважених суб'єктів загалом, що спричинює різнобій, відсутність параметрів і критеріїв для встановлення ієрархії та інших зв'язків у цій системі, відсутність критеріїв розмежування між правотворчими і правозастосовними актами; відсутні також типові нормативно-правові акти, які б визначали порядок підготовки, прийняття, оприлюднення, набрання чинності всіх видів юридичних актів в Україні та ін.

Високий рівень нормативної уніфікації забезпечують кодекси України, але водночас є кодекси, які були прийняті ще в «радянський» період, як-от: Кодекс законів про працю України (1971), Кодекс України про адміністративні правопорушення (1984), Житловий кодекс України (1983). Звісно, чинними вони залишаються завдяки внесеним змінам. Однак відсоток змін може свідчити вже не тільки про втрату регуляторних можливостей, а й про те, що змістовно такі закони не відповідають сучасним суспільним відносинам, які вони покликані регулювати.

У контексті питання збалансованості правової системи України потрібно зауважити, що досі не визначено характеру співвідношення між законами України та міжнародними договорами в ієрархії джерел права України, адже це джерела різної юридичної природи і юридичну силу у правовій системі України вони отримують від одного органу — Верховної Ради України. Отже, вони мають рівну юридичну силу в ієрархії і лише в разі колізій застосовуються норми міжнародного договору. Також досі не встановлено порядку застосування правових звичаїв і не визначено їхнього місця в системі джерел права України.

Не сприяє належному функціонуванню національної правової системи і той факт, що інколи в законах з'являються приписи, які суперечать не тільки чинній системі джерел права, а й джерелам міжнародного права. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського Суду з прав людини» суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію і практику Суду як джерело права. Водночас законодавча дефініція поняття «практика Суду» як практики Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини [1] не забезпечує чіткого й однозначного його розуміння. Така поняттєва й термінологічна невизначеність може створити перешкоди для належного правозастосування.

Доводиться констатувати, що наявний великий масив юридичних актів у правовій системі України потребує визначення чіткої взаємодії між ними, а також спрямованості на досягнення не

лише власної мети, а й мети правового регулювання загалом чи основної мети правової системи України — правопорядку. Навіть перманентні реформи (законодавча, адміністративна, муніципальна, судова), які здійснюються вже тридцять років, не дають змоги досягти результатів. Щоправда, висловлюються позиції, що інколи таке реформування нагадує його імітацію, а не реальні дії щодо вдосконалення правової системи України. Наслідком цього є розбіжність між формалізованими в юридичних актах положеннями та реальністю.

Література

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон від 23.02.2006 № 3477-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

2. Про правотворчу діяльність : Закон від 24.08.2023 № 3354-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

3. Стефанчук назвав «юридичною катастрофою» кількість чинних нормативно-правових актів. *Укрінформ*. 2023. 25 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3752895-stefanchuk-nazvav-uridicnou-katastrofou-kilkist-cinnih-normativnopravovih-aktiv.html>.

Nastasiak I. The normative part of the modern legal system of Ukraine: problems and ways to overcome them. *The normative part of the modern legal system of Ukraine, which is formed by a system of legal instruments, in particular: law-making, law-enforcing and law-interpreting acts, has been analyzed. It has been established that among them a special place is occupied by sources of law: regulatory legal acts, regulatory legal treaties (in particular international law) and legal customs. Problems in the system of sources of law of Ukraine have been identified and ways to overcome them have been outlined.*

Keywords: *modern legal system of Ukraine, normative part of the legal system, sources of law of Ukraine, regulatory legal acts, international treaties.*

ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Пенько В. Л.

Складовою реформи правоохоронної системи України є реформування української прокуратури, результатом чого має бути перетворення її з органу політичної влади на реальний правоохоронний державний орган.

Ключові слова: *демократична система, посттоталітарна система, прокуратура, правоохоронна система.*

Євроінтеграція України передбачає докорінний відхід від старих та перехід до нових, тобто демократичних традицій та звичаїв в системі державного управління. Фактично йдеться про зміну парадигми управління суспільством, з тоталітарної (авторитарної) на демократичну. Обидві мають внутрішню логіку функціонування, тобто є системними, цілісними, завдяки чому так просто не зникають з політичного та правового простору. Базовою властивістю будь-якої системи, політико-правової зокрема є здатність до самозбереження. Тому перехід від одного виду політико-правової цивілізації до іншої розтягується в часі. Стара система поетапно вмирає разом із кількісним та якісним утвердженням нової системи. Для того, щоб в Україні запанувала демократична правова система потрібно знищити усі внутрішні опори старої. На сьогодні, в наслідок серії демократичних реформ, Україна має поки що послаблену авторитарну правоохоронну систему, таку собі посттоталітарну, за змістом та формою. Головним чином це стосується інституцій, які функціонують в країні з 1991 року: поліція, СБУ, прокуратура. Проте слід відзначити, що «життєздатність» старої правоохоронної системи негативно відобразилась й на новоутворених правоохоронних інституціях: ДБР, БЕБ та інших.

З точки зору теорії організації, вище зазначеному є дві причини: службове мислення працівників установи та принципи її організації. Людина є впливовою силою, оскільки, будучи продуктом старої системи, переносить її традиції та звичаї в новоутворену систему. Це не питання морального виміру, а в першу чергу політичного та правового, частково соціально-психологічного значення. Люди, навіть з високими моральними показниками, патріоти, демократи за поглядами,

потрапивши в стару, або частково змінену стару систему, за певний час стають її палкими прихильниками. З точки зору логіки – ціле завжди бере верх над своєю іногородною частиною: або позбувається її, або трансформує до своїх потреб. Тобто спочатку система формує тип мислення конкретної людини, а згодом ця людина намагається зберегти засвоєнні цінності в нових умовах. Досить згади про дві спроби прокурорських працівників за допомогою законів (в 2020 р.: реєстр. № 3062 від 13.02.2020 та 2025 р.: реєстр. № 13603 від 06.08.2025 р.) повернути собі класні чини та доплати за них, попри очевидність євроінтеграційного курсу України.

Це пов'язано із тим, що людині притаманно ототожнювати себе із середовищем перебування: «середовище – це моє життя, моє життя – це «Я». Відповідно – «зміна чи зникнення середовища дорівнює для особи її персональному зникненню. Для прикладу, шахтарі закритої шахти в переважній кількості випадків вимагають відкриття закритої шахти або переведення в іншу, замість отримати комфортніше робоче місце з такою самою або більшою зарплатнею, не кажучи про бажання стати підприємцем.

Українська прокуратура досі має ознаки заполітизованості та клановості. Про це можна довідатись з численних повідомлень в ЗМІ й аналізу структури, кадрової роботи в цій правоохоронній інституції. Слід відзначити, що першопричиною є організаційне питання. Тоталітарна прокуратура СРСР будувалась на основі тисячолітнього досвіду встановлення необмеженої влади держави над суспільством.

Найвідомішим історичним прикладом є «Табель про ранги» російського імператора Петра I 1772 року. Намагаючись подолати боярський опір, Пётр I запроваджує такий механізм управління державними справами, який спирається не на представників вищих станів, а на «простолюдинів». Кожний з них міг зробити службову кар'єру, заслужити привілеїв за вірну службу вищим за себе чинам держави та її політичному власнику [1]. На відміну від китайської імперської традиції державного управління, в колишньому Московському князівстві цінувалась не компетентність та обізнаність на важливих питаннях, а особиста відданість «начальству».

Більш як за півтора століття досвідом «імператора» скористалось компартійне керівництво СРСР: «Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про утворення Народного Комісаріату Юстиції Союзу РСР» від 20 липня 1936 р. органи прокуратури були остаточно виведені із системи народних комісаріатів юстиції союзних та автономних республік і повністю підпорядковані безпосередньо Прокурору Союзу РСР. Цим актом завершилася централізація усіх органів Прокуратури СРСР» [2].

Прокуратура УРСР, разом із НКВС (МДБ, КДБ) перетворилась на підрозділ, подібний «Корпусу вартових» в Ісламській республіці Іран, який, де-факто, очолює перша особа в державі, тобто на каральний орган щодо опозиції державі.

В редакцію закону України «Про прокуратуру» від 1991 року було внесено положення про позапартійність усіх діючих працівників прокуратури, що досі лишається чинним. При цьому, свідомо/несвідомо, не береться до уваги, що це є актом департизації, а не деполітизації. Якщо Президент України має право брати участь у призначенні та звільненні Генерального прокурора (п. 3 ст.131-1 Конституції України), то з огляду на його політичний статус та вертикальність управління в прокуратурі, закономірно забезпечується політична залежність генерального прокурора та прокуратури цілому. Дане, де-юре, суперечить принципу Верховенства права, який передбачає підпорядкованість усіх органів державної влади праву. Натомість прокуратура залишається органом політичного управління, зо всіма відповідними наслідками.

Політичність, вертикальність прокуратури, в свою чергу, спричиняють її системну закритість, яка закономірно приводить до «клановості». Керівник, закономірним чином, воліє спиратись не на закон, а на персональну відданість підлеглого – служити не суспільству, а, за ради гарантованої кар'єри – безпосередньому керівнику.

Для подолання цього потрібно: повернути прокуратуру до складу Міністерства юстиції. Призначення генерального прокурора та його заступників доручити Міністру юстиції. Усіх працівників прокуратури, включаючи Генерального прокурора призначати з числа рекомендованих незалежною конкурсною комісією. Підвищення по роботі лише за реальні заслуги та професійну компетентність, а не вислугу років. Остаточно відмовитись від найменших проявів мілітаризації, прирівняти прокурорські посади до рівнів державних службовців, від чого мають залежати грошова винагорода, пенсійний вік та розмір пенсії.

Іншим словами, потрібно запровадити такі принципи організації діяльності прокуратури, за якими кожний її працівник конкурував би з колегами на рівних, мав однакові можливості незалежно від неформальних зав'язків, службового звання та років служби. Це однозначно послабить політичний фактор на користь правового. За таких умов прокуратура з органу політичного

управління перейде в розряд адвоката держави в частині національної безпеки та захисту демократичних принципів урядування.

Література

1. Шандра В.С. ТАБЕЛЬ ПРО РАНГИ 1722 [Електронний ресурс] . URL: https://www.history.org.ua/?termin=Tabil_ranh_1722 (Дата звернення: 18.05.2026)
2. Сайт Генеральної прокуратури України <https://old.gp.gov.ua/ua/ukrssr.html> (Дата звернення: 18.05.2026)

Penko V. Democratic perspectives of the prosecutor's office of Ukraine. The goal of the reform of the Prosecutor's Office of Ukraine: from a political body of power, the prosecutor's office becomes a real law enforcement body of the state.

Keywords: *democratic system, post-totalitarian system, prosecutor's office, law enforcement system.*

ЗАБОРОНА ОТОТОЖНЕННЯ АДВОКАТА З КЛІЄНТОМ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Фурасєв Н. А.

Досліджено гарантію неототожнення адвоката з клієнтом в Україні та обґрунтовано потребу її нормативного уточнення відповідно до стандартів ЄС.

Ключові слова: *адвокатура; незалежність адвоката; ототожнення з клієнтом; євроінтеграція; свобода вираження.*

Євроінтеграційний процес актуалізує питання не лише формального наближення законодавства України до правової системи Європейського Союзу, а й реальної здатності національної правової системи гарантувати незалежність інститутів, без яких неможливе справедливе правосуддя. Одним із таких інститутів є адвокатура, а однією з її ключових професійних гарантій - заборона ототожнення адвоката з клієнтом. Зміст цієї гарантії полягає в тому, що адвокат не може сприйматися як носій поглядів, інтересів, репутації чи можливої протиправної поведінки особи, якій він надає правничу допомогу.

Значення цієї гарантії не обмежується внутрішньою професійною етикою. Коли адвоката фактично прирівнюють до клієнта, тиск спрямовується не тільки на конкретного представника, а й на саме право особи на захист. У резонансних, політично чутливих або суспільно непопулярних справах такий тиск може мати форму публічного осуду, репутаційної кампанії, погроз, дисциплінарних ініціатив чи інших способів ускладнення професійної діяльності. Тому заборона ототожнення адвоката з клієнтом має розглядатися як елемент права на справедливий суд і як гарантія незалежності адвокатури.

Актуальність проблеми підтверджується оцінками Європейської Комісії щодо стану реформи адвокатури в Україні. У *Ukraine 2025 Report* зазначено, що прогрес у цій сфері залишається недостатнім, а окреме занепокоєння викликають ризики зловживання дисциплінарними механізмами щодо адвокатів і нерівномірність дисциплінарної практики. Водночас Європейська Комісія звернула увагу на потребу перегляду українського регулювання відповідальності за ототожнення адвоката з клієнтом з позицій законності, необхідності та пропорційності [1]. Отже, питання полягає не у запереченні самої гарантії, а у способі її належного нормативного втілення.

Міжнародні стандарти виходять із того, що адвокат виконує самостійну професійну функцію у системі правосуддя. Основні принципи ООН щодо ролі юристів прямо передбачають, що юристи не повинні ототожнюватися зі своїми клієнтами або справами клієнтів унаслідок виконання професійних функцій. У цьому ж документі підкреслено, що держава повинна забезпечувати належний захист юристів, якщо їхня безпека перебуває під загрозою у зв'язку з виконанням ними професійних обов'язків [2]. Такий підхід демонструє нерозривний зв'язок між незалежністю адвоката, безпекою його діяльності та ефективністю права на захист.

Подібна логіка простежується й у стандартах Ради Європи. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів Ради Європи вимагає, щоб адвокати могли здійснювати професійну діяльність без неналежного обмеження, впливу, тиску, погроз або втручання з боку органів влади чи громадськості [3]. Цей стандарт є важливим для України саме в євроінтеграційному контексті,

оскільки він орієнтує державу не лише на формальне закріплення гарантій адвокатської діяльності, а й на створення практичних механізмів, здатних запобігати тиску на адвоката.

Практика Європейського суду з прав людини також виходить із особливої ролі адвоката у здійсненні правосуддя. У справах *Nikula v. Finland* та *Morice v. France* ЄСПЛ наголошував на значенні професійної свободи адвоката та допустимості широкого простору для висловлювань, пов'язаних із захистом інтересів клієнта, за умови дотримання меж професійної відповідальності [4; 5]. Це має значення для досліджуваної теми, оскільки захист адвоката від ототожнення не повинен перетворюватися на інструмент непропорційного обмеження публічної дискусії щодо поведінки адвоката як учасника правовідносин.

Саме тому українська модель реалізації цієї гарантії потребує уточнення. З одного боку, держава має реагувати на ситуації, коли публічне або інституційне ототожнення адвоката з клієнтом створює ризик для незалежності адвокатської діяльності, перешкоджає наданню правничої допомоги або має характер тиску. З іншого боку, законодавче формулювання відповідної заборони не може бути настільки широким, щоб охоплювати будь-яку критику адвоката, будь-яку оцінку його публічної поведінки або будь-яке обговорення способу здійснення представництва.

Наукові дослідження також підтверджують, що проблема ототожнення адвоката з клієнтом має комплексний характер. У літературі зазначається, що така практика здатна спричинити репутаційні втрати, суспільний тиск і втручання у професійні права адвоката, особливо у справах з високим суспільним резонансом [6, с. 23-28]. Водночас слушною є позиція, що подолання цього явища не може зводитися лише до посилення юридичної відповідальності, адже воно пов'язане також із рівнем правової культури, якістю професійної етики та довірою до інституту адвокатури [7, с. 114-117].

Оптимальна законодавча модель має спиратися на три критерії. По-перше, критерій законності вимагає чіткого визначення складу правопорушення: особа повинна розуміти, які саме висловлювання або дії можуть вважатися ототожненням адвоката з клієнтом. По-друге, критерій необхідності передбачає застосування відповідальності лише у випадках, коли менш обмежувальні засоби не здатні забезпечити захист адвоката. По-третє, критерій пропорційності означає, що санкція та сам факт втручання у свободу вираження поглядів мають відповідати реальній шкоді або ризику для незалежної адвокатської діяльності.

З огляду на це, доцільним є не відмова від гарантії заборони ототожнення адвоката з клієнтом, а її точніше нормативне конструювання. Предметом відповідальності мають бути не критичні висловлювання як такі, а саме ті форми ототожнення, які об'єктивно створюють тиск на адвоката через клієнта, підривають можливість незалежного виконання професійних обов'язків або перешкоджають реалізації права особи на правничу допомогу. Такий підхід дозволяє одночасно захистити адвокатуру і не допустити надмірного обмеження свободи вираження поглядів.

Отже, заборона ототожнення адвоката з клієнтом є необхідною гарантією незалежності адвокатури та важливою передумовою ефективного права на захист. Водночас у контексті євроінтеграції України ця гарантія повинна реалізовуватися через передбачуваний, вузько сформульований і пропорційний механізм. Саме такий підхід відповідатиме міжнародним та європейським стандартам, а також демонструватиме здатність української правової системи забезпечувати не декларативну, а реальну незалежність адвокатської професії.

Література

1. European Commission. Ukraine 2025 Report. Brussels, 2025. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/EU-enlargement-.pdf> (дата звернення: 08.06.2026).
2. Basic Principles on the Role of Lawyers : adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August - 7 September 1990. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers> (дата звернення: 08.06.2026).
3. Recommendation No. R (2000) 21 of the Committee of Ministers to Member States on the freedom of exercise of the profession of lawyer : adopted by the Committee of Ministers on 25 October 2000. URL: <https://rm.coe.int/16804d3e12> (дата звернення: 08.06.2026).
4. *Nikula v. Finland* (Application no. 31611/96) : judgment of the European Court of Human Rights of 21 March 2002. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60333> (дата звернення: 08.06.2026).

5. *Morice v. France* (Application no. 29369/10) : judgment of the European Court of Human Rights of 23 April 2015. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154265> (дата звернення: 08.06.2026).

6. Городиський І. М. Заборона ототожнення адвоката з клієнтом: проблеми правового регулювання в Україні. Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. 2025. Т. 27, № 2. С. 23-28. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/500> (дата звернення: 08.06.2026).

7. Комарницька І. І. Сучасні проблеми ототожнення адвоката з клієнтом. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 2. С. 114-117. URL: https://www.lsej.org.ua/2_2024/27.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

Furasiev N. Prohibition of identifying a lawyer with a client in the context of European integration. *The paper examines the guarantee against identifying a lawyer with a client and proposes its proportional legislative refinement.*

Keywords: *advocacy; lawyer independence; client identification; European integration; freedom of expression.*

ПРИНЦИП «VACATIO LEGIS» КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Юхимюк О. М.

Принцип «vacatio legis» означає період між прийняттям нормативно-правового акта та набранням ним чинності. Він розглядається складовою принципу правової визначеності, який, своєю чергою, належить до елементів верховенства права та впливає на практику Конституційного Суду України.

Ключові слова: *vacatio legis, Конституційний Суд України, принцип, юридична техніка.*

В юридичній техніці правотворчості принцип «vacatio legis» означає період між прийняттям нормативно-правового акта та набранням ним чинності. Цей часовий проміжок дозволяє як суб'єкту правотворчості знайти можливі недоліки нормативно-правового акта та усунути їх, так і суб'єктам правореалізації завчасно приготуватись до врегулювання правовідносин новими (новелізованими) нормами права.

Мета інституту «vacatio legis» полягає у формуванні та підтримці довіри між громадянами, державою та законом, створеним органами державної влади. Крім того, це усуває ефект несподіванки для суспільства, пов'язаний із новими нормативно-правовими актами, та запобігає ситуації, коли закон набуває чинності негайно. Це правило довіри до держави та закону є елементом конституційного ладу демократичної правової держави. «Vacatio legis» також сприяє підвищенню рівня правової безпеки як з боку громадян (як адресатів закону), так і з боку органів влади (як суб'єктів, що виконують закон) [1, с. 60].

Водночас, принцип «vacatio legis» розглядається складовою принципу правової визначеності, який, своєю чергою, належить до елементів верховенства права (правовладдя).

Зокрема, як зазначає Конституційний Суд України, елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [2].

В своїх рішеннях Конституційний Суд України підкреслив, що у контексті принципу верховенства права важливим є встановлення під час унесення змін до законодавства розумного часового проміжку між офіційним оприлюдненням закону і набранням ним чинності. Конституційний Суд України у Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 наголошував, що принцип верховенства права передбачає внесення законодавчих змін із визначенням певного перехідного періоду (розумного часового проміжку між офіційним оприлюдненням закону і набранням ним чинності), який дасть особам час для адаптації до нових обставин; тривалість перехідного періоду у разі зміни юридичного регулювання суспільних відносин має визначати

законодавець у кожній конкретній ситуації з урахуванням таких критеріїв: мети закону в межах правової системи і характеру суспільних відносин, що ним регулюються; кола осіб, до яких застосовуватиметься закон, і їх здатності підготуватися до набрання ним (його новими положеннями) чинності; інших важливих обставин, зокрема тих, що визначають час, необхідний для набрання чинності таким законом (абзац 5 підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини) [4].

У разі якщо законодавче регулювання запроваджує нові вимоги, що погіршуватимуть правове становище певного кола осіб, законодавець повинен передбачити достатній перехідний період (розумний часовий проміжок) із моменту опублікування закону до набрання ним чинності (початку його застосування), протягом якого заінтересовані особи мали б можливість підготуватися до виконання вимог, установлених новим законодавчим регулюванням [3].

Більше того, суддя Лемак В. В. в окремій думці до рішення Конституційного Суду України від 15 квітня 2020 року № 2-р (П)/2020 у справі за конституційними скаргами Мельничук Надії Миколаївни, Григор'євої Лілії Іванівни та Кліменко Марини Робертівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону України "Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні" запропонував тест належної тривалості «vacatio legis», який складався з таких питань:

1. Якою є легітимна мета закону, що ухвалений і набирає чинності? Наскільки серйозною є суспільна проблема, яка підлягає вирішенню, та чи насправді існують умови надзвичайних обставин об'єктивного характеру?

2. Якими є предмет і зміст закону, що ухвалений і набирає чинності, зокрема наскільки істотними є зміни, які випливають з нього?

3. Якщо зміни є значимими, чи стосуються вони змісту прав людини, гарантованих на конституційному рівні, а отже, чи дотримано принцип поваги до прав людини або ж чи не порушено інші конституційні принципи?

4. Наскільки істотно такі зміни стосуються змінення юридичного статусу особи, навіть якщо про гарантовані Конституцією України права і свободи людини не йдеться?

5. Зважаючи на наведені обставини та тривалість vacatio legis, наскільки реальними є можливості особи, якій адресовано новий закон, оцінити нову юридичну ситуацію та обрати варіант поведінки і як це може бути збалансовано з легітимною метою закону та відповідним суспільним інтересом? [5]

Пізніше в Конституційний Суд України у Рішенні від 21 січня 2025 року № 3-р(П)/2025 безпосередньо окреслив vacatio legis як час з моменту офіційного оприлюднення закону до набрання ним чинності [6].

Таким чином, принцип «vacatio legis» як прийом юридичної техніки, має суттєве значення як в процесі правотворчості та правозастосування, а також впливає на практику Конституційного Суду України щодо встановлення відповідності Конституції України (конституційності) окремих законодавчих положень. Такий вплив також зумовлюється тим, що принцип «vacatio legis» (як елемент принципу правової визначеності) виступає складовою більш глобальної конструкції – принципу верховенства права (правовладдя).

Література

1. Kasprzyk A.. Vacatio legis Institution – Sense and Meaning. Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział W Lublinie. 2016, № 9. P. 59–72. <https://doi.org/10.32084/tkp.6219>

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення 02.06.2026)

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю "Геомакс-Ресурс" щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України в редакції Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" від 28 грудня 2014 року № 71-VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_r_2_2025.pdf (дата звернення 02.06.2026)

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих

актів України" від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>. (дата звернення 02.06.2026)

5. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Мельничук Надії Миколаївни, Григор'євої Лілії Іванівни та Кліменко Марини Робертівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 28 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nl02d710-20#Text>. (дата звернення 03.06.2026)

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Геомакс-Ресурс» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України в редакції Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text> (дата звернення 03.06.2026)

Iukhymiuk O. The principle of vacatio legis through the prism of the practice of the Constitutional Court of Ukraine. *The vacatio legis principle refers to the period between the adoption of a legislative act and its entry into force. It is considered a component of the principle of legal certainty, which, in turn, is one of the elements of the rule of law and influences the practice of the Constitutional Court of Ukraine.*

Keywords: *vacatio legis, Constitutional Court of Ukraine, principle, legal technique.*

РОЛЬ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ І ПОМІЧНИКА ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

2.1. РОЛЬ ПОМІЧНИКА В ІНШИХ САМОЗАЙНЯТИХ ПРОФЕСІЯХ: АДВОКАТ, НОТАРІУС, АРБІТРАЖНИЙ КЕРУЮЧИЙ

РОЛЬ ПОМІЧНИКА ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ. ЗАКОНОДАВЧІ ОБМЕЖЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОМІЧНИКА

Коцинян М. О.

У роботі аналізується правове та практичне значення діяльності помічника приватного виконавця у системі примусового виконання судових рішень, його вплив на ефективність організації виконавчого провадження, а також обмеження, встановлені законом, що впливає на своєчасність вжиття заходів примусового виконання рішень.

Ключові слова: помічник приватного виконавця, виконавче провадження, приватний виконавець, примусове виконання, організація роботи.

Однією з ключових складових професії приватного виконавця є процес його організації офісу, злагоджений та правильно побудований приватним виконавцем разом із помічником алгоритм роботи, пріоритетність поставлених помічнику завдань, що в цілому напряду впливає на оперативність та своєчасність вчинених приватним виконавцем виконавчих дій спрямованих на фактичне примусове виконання рішення.

Ефективність діяльності приватного виконавця значною мірою залежить від правильної організації роботи офісу, належного документообігу, оперативності вчинення виконавчих дій та професійної комунікації зі сторонами виконавчого провадження, банківськими установами, державними органами та іншими суб'єктами. У цьому контексті особливого значення набуває роль помічника приватного виконавця.

Практичний досвід роботи приватного виконавця свідчить, що належна професійна підготовка помічника безпосередньо впливає на швидкість та ефективність виконання судових рішень. Помічник забезпечує оперативне реагування на запити сторін, належну комунікацію з боржником та стягувачем, своєчасне направлення процесуальних документів та організацію взаємодії з державними органами і банківськими установами.

При цьому ефективна та належна організація офісу приватного виконавця вочевидь залежить не тільки від особистих навичок приватного виконавця та його помічника, а також від навантаженості офісу приватного виконавця, кількості виконавчих проваджень, які перебувають на його виконанні та структури цих виконавчих проваджень, складність їх виконання та значний обсяг виконавчих проваджень обумовлює важливу роль помічників приватного виконавця в організації ефективної роботи офісу.

Так відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» - приватний виконавець має право мати помічників, які працюють на підставі трудового договору (контракту), укладеного з приватним виконавцем [1].

Зокрема вказаним Законом не регламентовано, яку максимальну кількість помічників може мати приватний виконавець.

Але при цьому відповідно до пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України - самозайнята особа - платник податку, який є фізичною особою - підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Незалежна професійна діяльність - участь фізичної особи у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих

(розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою - підприємцем (за виключенням випадку, передбаченого пунктом 65.9 статті 65 цього Кодексу) та використовує найману працю **не більш як чотирьох фізичних осіб** [2].

Вочевидь норми податкового права встановлюють чітке обмеження щодо найманих працівників приватного виконавця, як самозайнятої особи, при цьому таке обмеження не є виключно найманою працею помічників приватного виконавця, а в цілому також і інших осіб, які можуть бути залучені до роботи в офісі приватного виконавця (наприклад, фахівці з діловодства, архіваріуси, діловоди тощо).

У реаліях сьогодення та в умовах тенденції щодо поступового збільшення навантаження на приватних виконавців, вкрай необхідним є внесення змін до нормативно-правових актів щодо збільшення кількості найманих працівників, які можуть бути залучені за трудовим договором (контрактом) в роботу до офісу приватного виконавця.

Окрім законодавчих обмежень, щодо професійних обов'язків помічника приватного виконавця, практична діяльність приватного виконавця стикається також із іншими проблемними питаннями, які також потребують більш чіткого правового врегулювання.

Так відповідно до п. 3 Розділу I Положення про Автоматизовану систему виконавчого провадження реєстраторами Системи є також і помічники приватних виконавців [3].

Зокрема відповідно до положень частини 3 ст. 29 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» - помічник приватного виконавця складає проекти документів виконавчого провадження, бере участь у прийомі відвідувачів, забезпечує ведення діловодства і архіву, без права підписання документів виконавчого провадження, подає їх та отримує за пред'явленням посвідчення, виконує інші доручення приватного виконавця у справах, що перебувають у провадженні, крім тих, що належать до процесуальних повноважень (прав та обов'язків) приватного виконавця [1].

Доступ до Автоматизованої системи виконавчого провадження приватний виконавець та помічник приватного виконавця мають окремо один від одного, для чого використовують унікальні ідентифікатори доступу та захищений носій для авторизації в Системі.

Згідно з ч. 1 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» - виконавець зобов'язаний вживати передбачених цим Законом заходів щодо примусового виконання рішень, неупереджено, ефективно, своєчасно і в повному обсязі вчиняти виконавчі дії [4].

При цьому функціонал Автоматизованої системи виконавчого провадження побудований таким чином, що приватний виконавець з метою остаточного затвердження процесуальних документів, виготовлених помічником у стані проекту, повинен зайти у кожне виконавче провадження та здійснити підписання кваліфікованим електронним підписом створених помічниками процесуальних документів по одному, що в свою чергу зменшує фізично можливість опрацювати якомога більше виконавчих проваджень. Згруповане підписання процесуальних документів значно б зменшило час на виготовлення та опрацювання процесуальних документів.

Зокрема багато процесуальних документів Автоматизована система виконавчого провадження не дає можливості виготовити в стані проекту помічником приватного виконавця, оскільки функціонал та технічні обмеження не дозволяють редагувати відповідні процесуальні документи.

Тобто, навіть вже наявність чинних законодавчих обов'язків покладених на помічника приватного виконавця не дають йому у повному обсязі їх реалізувати.

Удосконалення законодавчого регулювання повноважень помічників приватних виконавців є одним із важливих напрямів реформування системи примусового виконання рішень, що може сприяти підвищенню оперативності та ефективності виконавчого провадження.

Література

1. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII.
2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
3. Про затвердження Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження : наказ Міністерства юстиції України від 05.08.2016 № 2432/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 12.08.2016 за № 1126/29256.

4. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. Ст. 542.

Kotsynian M. The role of the assistant to a private enforcement officer in ensuring the efficiency of enforcement proceedings. legislative restrictions in the activities of the assistant. *The paper analyzes the legal and practical significance of the assistant to a private enforcement officer within the system of compulsory enforcement of court decisions, the assistant's influence on the efficiency of enforcement proceedings organization, as well as legislative restrictions affecting the timely implementation of enforcement measures.*

Keywords: *assistant to a private enforcement officer, enforcement proceedings, private enforcement officer, compulsory enforcement, organization of work.*

ПРОБЛЕМАТИКА РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Русецька О. О.

Дослідження присвячене проблематиці реформування системи виконавчого провадження. Розглянуті питання щодо розмежування компетенції державних і приватних виконавців в Україні, проаналізовано законодавчі обмеження діяльності приватних виконавців, особливості виконання рішень про стягнення аліментів, питання здійснення зведеного виконавчого провадження та перспективи розширення повноважень помічника приватного виконавця. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення виконавчого законодавства та підвищення ефективності системи примусового виконання рішень.

Ключові слова: *примусове виконання рішень, виконавче провадження, приватний виконавець, державний виконавець, помічник приватного виконавця, реформування виконавчого законодавства.*

Реформування системи примусового виконання судових рішень та рішень інших органів (далі рішень) залишається одним із важливих напрямів удосконалення механізму захисту прав людини в Україні. Запровадження у 2016 році інституту приватних виконавців відповідно до нової редакції Закону України «Про виконавче провадження» та Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» стало важливим кроком модернізації виконавчого провадження. Водночас чинне законодавство й досі містить низку обмежень та суперечностей щодо розмежування компетенції державних і приватних виконавців.

Попри законодавче закріплення рівності прав та обов'язків виконавців, ч. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає значний перелік категорій рішень, що не можуть виконуватися приватними виконавцями [1]. Такі обмеження стали предметом численних наукових дискусій. Однією з дискусійних питань є виконання рішень про стягнення аліментів. Відповідно до ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» як державні, так і приватні виконавці можуть здійснювати примусове виконання таких рішень, однак постанови про тимчасове обмеження боржника при наявності заборгованості має право виносити тільки державний виконавець [1]. На необхідності застосування таких заходів також наголошено у листі Міністерства юстиції України від 09.02.2018 № 69/20.5.1/ін-18 [2]. Щодо цього питання, Н. В. Волкова зазначає, що така законодавча конструкція суперечить самій ідеї змішаної системи виконання рішень [3, с. 161], а Д. Ю. Іщенко вказує на фактичну дискримінацію приватних виконавців у цій сфері [4, с. 197]. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне надати приватним виконавцям право застосовувати зазначені заходи впливу до боржників за аліментними зобов'язаннями.

Іншою проблемою є відсутність законодавчо визначеного механізму взаємодії державних і приватних виконавців у межах зведеного виконавчого провадження. Хоча Закон України «Про виконавче провадження» регламентує порядок здійснення таких проваджень, питання координації дій між різними виконавцями залишається неврегульованим. Це призводить до існування паралельних виконавчих проваджень щодо одного боржника та створює ризики порушення принципів черговості і пропорційності задоволення вимог стягувачів. Заслужовує на підтримку позиція щодо надання пріоритету тому виконавцю, який першим виявив майно боржника та розпочав процедуру звернення стягнення на нього [5, с. 155].

Окрему наукову дискусію викликають законодавчі обмеження компетенції приватних виконавців. Так, В. О. Коверзнев обґрунтовує необхідність скасування таких обмежень [6, с. 17–18], Я. Л. Коломієць наголошує на високому рівні професійної підготовки приватних виконавців [7, с. 22], І. Зозуля вказує на їх фактично другорядний статус [8, с. 148], а П. В. Макушев підкреслює необхідність забезпечення рівноцінної конкуренції між державним та приватним секторами виконання рішень [9, с. 165]. Натомість І. С. Андрієнко вважає, що держава не повинна повністю передавати функцію забезпечення виконання рішень приватним суб'єктам [10, с. 101]. Велика Палата Верховного Суду також зазначила, що системи державного та приватного виконання не є рівноцінними та взаємозамінними [11].

Вважаємо, оптимальною для України залишається змішана модель примусового виконання рішень. Водночас повноваження приватних виконавців повинні поступово розширюватися. Уже сьогодні доцільно надати їм право виконувати рішення на користь держави та рішення адміністративних судів, якщо боржником не є держава, а після завершення воєнного стану – окремі рішення щодо державних і комунальних підприємств, а також рішення про вселення та виселення фізичних осіб. Натомість рішення ЄСПЛ, справи щодо дітей та неповнолітніх доцільно залишити у компетенції державних виконавців.

Потребує вдосконалення і правовий статус помічника приватного виконавця. Наразі його діяльність фактично обмежується організаційно-технічними функціями, що не дозволяє повною мірою використовувати його професійний потенціал. Заслужують на підтримку положення проєкту Закону України «Про примусове виконання рішень» № 5660, які передбачають розширення повноважень помічника приватного виконавця [12]. Вважаємо за необхідне надати право помічнику приватного виконавця за письмовим дорученням приватного виконавця здійснювати опис майна боржника, а також представляти інтереси приватного виконавця в державних органах, установах та організаціях. Запровадження таких змін сприятиме підвищенню ефективності примусового виконання рішень та оптимізації діяльності офісу приватного виконавця.

Отже, подальше реформування системи примусового виконання рішень має бути спрямоване на усунення існуючих законодавчих прогалин, удосконалення механізму взаємодії виконавців та поступове розширення повноважень приватного сектору із збереженням належного балансу між публічними та приватними інтересами.

Література

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 30. Ст. 542.
2. Щодо виконання рішень про стягнення аліментів : лист Міністерства юстиції України від 09.02.2018 р. № 69/20.5.1/ін-18 URL: https://vk24.ua/regulations_and_jurisprudence/listi/okremi-kategorii-pracivnikov/list-ministerstva-usticiukraini-sodo-vikonanna-risen-pro-stagnenna-alimentiv
3. Судовий розгляд і виконання рішень у справах про стягнення аліментів : монографія / Н. В. Волкова, Д. А. Шкорупєєв ; передм. Н. Ю. Голубєва ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. 192 с.
4. Іщенко Д. Ю. Дискримінація приватних виконавців у провадженнях зі стягнення аліментів в контексті законодавчих змін щодо посилення захисту права дитини на належне утримання. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. С. 195-199.
5. Косяченко К.Е. Проблемні аспекти зведеного виконавчого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4.2022. С.153-156. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/33.pdf
6. Коверзнев В. О. Питання ефективності функціонування інституту приватних виконавців. Інститут приватних виконавців: актуальні проблеми практики : матеріали круглого столу, присвяченого сучасним питанням діяльності приватних виконавців в Україні (м. Харків, 15 червня 2021 р.) / за заг. ред. проф. К. В. Гусарова. Харків : ТОВ «Оберіг», 2021. С.16-19. URL: <https://library.nlu.edu.ua/>
7. Коломієць Я. Л. Окремі проблеми повноважень приватних виконавців. Інститут приватних виконавців: актуальні проблеми практики : матеріали круглого столу, присвяченого сучасним питанням діяльності приватних виконавців в Україні (м. Харків, 15 червня 2021 р.) / за заг. ред. проф. К. В. Гусарова. Харків : ТОВ «Оберіг», 2021. URL: С.21-24. <https://library.nlu.edu.ua/>
8. Зозуля І. правове забезпечення статусу суб'єктів виконавчого провадження у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів та установ. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 148-153.

9. Макушев П. В. Діяльність державної виконавчої служби в Україні: проблеми удосконалення адміністративно-правового регулювання. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 159–166.
10. Андрієнко І. С. Питання ефективності виконавчого провадження в аспекті законодавчих реформ. *Південноукраїнський правничий часопис*. №1. 2024. С. 97-102.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 904/7326/17 від 05.12.2018. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78534731>. Дата звернення: 13.08.2020.
12. Проект Закону про примусове виконання рішень № 5660 від 14.06.2021 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/27003>

Rusetska O. Problems of reforming the enforcement proceedings system. *The study is devoted to the issues of reforming the enforcement proceedings system in Ukraine. It examines the delimitation of powers between state and private enforcement officers, analyzes legislative restrictions on the activities of private enforcement officers, the peculiarities of enforcing maintenance (alimony) decisions, issues related to consolidated enforcement proceedings, and prospects for expanding the powers of private enforcement assistants. The paper formulates proposals aimed at improving enforcement legislation and increasing the effectiveness of the system for the compulsory enforcement of decisions.*

Keywords: compulsory enforcement of decisions, enforcement proceedings, private enforcement officer, state enforcement officer, assistant to a private enforcement officer, reform of enforcement legislation.

2.2. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПОМІЧНИКІВ ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ КОНТРОЛЬОВАНОГО ДЕЛЕГУВАННЯ

Верба О. Б.

Автором окреслено перспективи модернізації правового статусу помічника приватного виконавця в Україні крізь призму європейських моделей контрольованого делегування. Проаналізовано досвід Франції щодо диференційованої системи службовців офісу комісара юстиції, сербську модель правових статусів помічника, заступника і тимчасового заступника публічного виконавця, а також польський інститут асесора судового виконавця. Обґрунтовано доцільність усунення кількісного обмеження помічників приватного виконавця, запровадження диференційованої моделі їхнього статусу, визначення переліку делегованих і недеlegationованих повноважень, посилення вимог до професійної підготовки, доброчесності, ідентифікації та контролю. Запропоновано запровадити правові моделі заступника і тимчасового заступника приватного виконавця як гарантії безперервності діяльності офісу та ефективності примусового виконання рішень.

Ключові слова: помічник приватного виконавця, приватний виконавець, виконавче провадження, контрольоване делегування, комісар юстиції, асесор судового виконавця, заступник приватного виконавця, тимчасовий заступник приватного виконавця, організаційна спроможність офісу, примусове виконання рішень.

Ефективність примусового виконання судових рішень та рішень інших органів дедалі більше залежить не лише від обсягу повноважень приватного виконавця, а й від організаційної спроможності його офісу. У сучасних умовах приватний виконавець не може залишатися єдиним суб'єктом, на якого фактично покладається весь комплекс юридичних, інформаційно-аналітичних, комунікаційних, організаційних і технічних дій у межах виконавчого провадження. Саме тому модернізація статусу помічника приватного виконавця має розглядатися не як другорядне кадрове питання, а як складова інституційного розвитку системи приватного виконання.

Чинне українське законодавство закріплює статус помічника приватного виконавця переважно як найманого працівника офісу приватного виконавця, який працює на підставі трудового

договору або контракту, не здійснює самостійних процесуальних повноважень, діє під керівництвом приватного виконавця, готує проекти документів виконавчого провадження, бере участь у прийомі відвідувачів, забезпечує ведення діловодства й архіву, подає та отримує документи за пред'явленням посвідчення, виконує інші доручення приватного виконавця у справах, що перебувають у провадженні, та зобов'язаний зберігати професійну таємницю [1; 2]. Водночас така модель уже не повною мірою відповідає потребам сучасного виконавчого провадження, яке потребує швидкості, цифрової комунікації, належного документообігу, якісної взаємодії зі сторонами, банками, державними органами, юридичними особами та іншими суб'єктами виконавчих процесуальних правовідносин.

Окремою проблемою є кількісне обмеження найманої праці, що впливає з податкового визначення незалежної професійної діяльності. Приватний виконавець визнається суб'єктом незалежної професійної діяльності, а відповідна дефініція у Податковому кодексі України [3] пов'язує таку діяльність, зокрема, з використанням найманої праці не більш як чотирьох фізичних осіб. Такий підхід є формальним і не враховує ані реального навантаження приватного виконавця, ані кількості виконавчих проваджень, ані організаційної моделі офісу, ані потреби у професійному розподілі функцій. Кількість помічників має визначатися не абстрактним податковим лімітом, а об'єктивними потребами офісу приватного виконавця, обсягом проваджень, рівнем контролю, відповідальністю виконавця та належними гарантіями захисту прав сторін.

Методологічним орієнтиром для переосмислення статусу помічника приватного виконавця є Світовий кодекс із виконавчого провадження [4], підготовлений під егідою Світового Союзу виконавців [5]. Хоча цей документ не є міжнародним договором чи національним законом, він формує сучасне бачення виконавця як професійного, незалежного, відповідального суб'єкта, уповноваженого державою на здійснення примусового виконання рішень. Кодекс виходить із того, що виконання може здійснювати лише виконавець, уповноважений державою відповідно до національного права, однак, водночас, визнає значення професійної організації офісу виконавця. Його положення про деонтологічні стандарти, професійну відповідальність, захист персональних даних, контроль за діяльністю помічників і працівників офісу, безперервну професійну підготовку та належну організацію офісної роботи є важливими для формування української моделі правового статусу помічника приватного виконавця.

Показовим для України є досвід Франції, у якій законодавство не обмежується загальною категорією «помічника» комісара юстиції, а формує диференційовану систему службовців офісу комісара юстиції – *clercs de commissaire de justice*. У цій системі виокремлюються службовець, уповноважений на вручення актів, службовець, уповноважений на складення констатацій фактів, та службовець, допущений до забезпечення судових засідань [6; 7; 8; 9]. Такий підхід має важливе методологічне значення, оскільки демонструє функціональну спеціалізацію допоміжного професійного персоналу, залежно від характеру юридично значущих дій.

Французька модель ґрунтується на принципі контрольованого делегування. Службовець офісу може здійснювати окремі юридично значущі дії, зокрема вручати судові й позасудові акти або фіксувати фактичні обставини, однак, не набуває статусу самостійного суб'єкта примусового виконання. Застосування заходів примусового виконання, складення протоколів виконавчих дій, надання актам автентичності та професійна відповідальність залишаються за комісаром юстиції. Отже, французьке право допускає делегування окремої фактичної чи допоміжної юридично значущої дії, але не допускає втрати професійного контролю та відповідальності комісара юстиції.

Особливо важливо, що французьке законодавство пов'язує розширення функцій службовців офісу з підвищеними вимогами до освіти, стажу, спеціальної підготовки, репутації, процедури уповноваження та контролю. Чим більш юридично значущою є дія, тим вищими мають бути вимоги до особи, яка її здійснює. Саме цей принцип може бути використаний в Україні при розробленні диференційованої моделі помічників приватного виконавця: від помічника з організаційно-технічного забезпечення до сертифікованого або старшого помічника, уповноваженого на окремі делеговані дії.

Окремий інтерес становить французька конструкція найманого комісара юстиції – *commissaire de justice salarié*. Ця особа не є помічником чи допоміжним працівником офісу, а має повноцінний професійний статус комісара юстиції, працює за трудовим договором у структурі конкретного офісу, призначається міністром юстиції, складає присягу, підпорядковується правилам деонтології та дисциплінарної відповідальності, може самостійно вчиняти професійні акти, але не має власної клієнтури. Для України така модель є важливою не як аналог помічника, а як орієнтир для можливої правової конструкції заступника приватного виконавця або іншої професійної особи, яка

має вищий рівень професійного статусу, ніж помічник, і може забезпечувати безперервність діяльності офісу.

Сербський досвід демонструє інший підхід. У Сербії помічник публічного виконавця може вчиняти від імені публічного виконавця дії, якими безпосередньо здійснюється виконання або забезпечення. Йдеться не лише про канцелярські чи технічні функції, а про участь у фактичній стороні виконавчого провадження. Водночас, статус помічника має похідний характер: він не ухвалює владних рішень від власного імені, користується посвідченням, зобов'язаний зберігати професійну таємницю, а відповідальність за шкоду, заподіяну його діями під час вчинення виконавчих дій або забезпечення, несе публічний виконавець [10].

Концептуально важливим є те, що сербське законодавство не встановлює кількісного обмеження щодо помічників публічного виконавця. Це свідчить про розуміння офісу виконавця як організаційно спроможної професійної структури, масштаб якої має залежати від реального обсягу роботи, потреби в належній організації проваджень, контролю з боку виконавця та відповідальності за дії залученого персоналу. Водночас відсутність кількісного ліміту не означає відсутності правових запобіжників: помічник діє від імені виконавця, має офіційну ідентифікацію, зобов'язаний зберігати професійну таємницю, а ризик неналежного вчинення дій покладається на публічного виконавця.

Сербська модель також чітко розмежовує статуси помічника, заступника і тимчасового заступника публічного виконавця. Заступник публічного виконавця – це особа, яка відповідає вимогам для призначення публічним виконавцем, призначається міністром юстиції, складає присягу, може вчиняти всі дії, ухвалювати всі рішення і висновки від імені публічного виконавця. На відміну від помічника, заступник має значно вищий професійний статус, а відповідальність за шкоду, заподіяну його роботою, є солідарною для публічного виконавця та заступника. Тимчасовий заступник, своєю чергою, призначений для випадків відсутності або неможливості публічного виконавця здійснювати діяльність, що має особливе значення для забезпечення безперервності виконання.

Польський досвід є цінним насамперед через інститут асесора судового виконавця. Польська модель передбачає професійну траєкторію: аплікат – асесор – судовий виконавець [11]. Асесор не є звичайним працівником канцелярії, хоча перебуває у трудових відносинах із судовим виконавцем. Його статус виходить за межі трудового зв'язку, оскільки він підпорядковується спеціальному законодавству, професійній етиці, дисциплінарній відповідальності та виконує окремі дії в межах практичної підготовки до професії судового виконавця.

Польське законодавство передбачає адміністративну процедуру призначення асесора, участь професійного самоврядування, мінімальний і максимальний строк асесури, обов'язок працевлаштування у канцелярії судового виконавця та контроль з боку виконавця за діями асесора. Повноваження асесора мають навчально-практичний і, водночас, обмежений характер: він може виконувати окремі дії за дорученням судового виконавця, у визначених межах брати участь у виконавчих діях, однак, закон встановлює низку обмежень. Такий підхід дає змогу поєднати практичну підготовку майбутнього виконавця із гарантіями прав боржника, стягувача та інших учасників виконавчого провадження.

Особливої уваги заслуговує польська модель заступництва судового виконавця у разі його тимчасової відсутності. За певних умов заступником може бути інший виконавець або асесор, який працює в канцелярії відсутнього виконавця щонайменше два роки. Така конструкція є важливою для України, оскільки чинне законодавство не передбачає можливості заміни відсутнього приватного виконавця його помічником. Водночас, право приватного виконавця на відпочинок, лікування, оздоровлення, тимчасову непрацездатність чи іншу об'єктивну відсутність має бути узгоджене з правом сторін виконавчого провадження на безперервність і своєчасність виконання.

З урахуванням досвіду Франції, Сербії та Польщі пропонуємо такі напрями модернізації українського законодавства.

По-перше, необхідно усунути кількісне обмеження помічників приватного виконавця, яке фактично впливає з податкової дефініції незалежної професійної діяльності. Кількість помічників має визначатися не формальною законодавчою межею, а потребами конкретного офісу, навантаженням, кількістю виконавчих проваджень, рівнем внутрішнього контролю та відповідальністю приватного виконавця.

По-друге, доцільно запровадити диференційовану модель помічників приватного виконавця. Така модель може включати помічника з організаційного забезпечення, помічника, уповноваженого на процесуальну комунікацію і вручення документів, сертифікованого або старшого помічника із

ширшим обсягом делегованих повноважень, а також окрему правову модель заступника приватного виконавця.

По-третє, закон має визначити перелік делегованих і недеlegationованих повноважень помічника. Помічнику можуть бути делеговані підготовчі, комунікаційні, інформаційні, організаційні та окремі фактичні дії, однак, він не повинен ухвалювати владні рішення від власного імені, визначати правову долю виконавчого провадження, підміняти приватного виконавця як носія публічно-владної компетенції.

По-четверте, необхідно удосконалити умови набуття та реалізації статусу помічника приватного виконавця, передбачивши деталізовані вимоги до освіти, доброчесності, спеціальної підготовки, підтвердження компетентності, професійної таємниці, захисту персональних даних, офіційної ідентифікації, реєстрації статусу та контролю за діями помічника. Розширення повноважень помічника має передувати не декларативне, а реальне підвищення стандартів його підготовки та відповідальності.

По-п'яте, доцільно запровадити правові моделі заступника і тимчасового заступника приватного виконавця. Заступник має бути особою вищого професійного рівня, яка відповідає спеціальним вимогам і може діяти в ширшому обсязі від імені приватного виконавця. Тимчасовий заступник має забезпечувати безперервність діяльності офісу у випадках відпустки, хвороби, тимчасової відсутності, зупинення діяльності чи інших обставин, які унеможливають особисте здійснення повноважень приватним виконавцем.

Література

1. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
2. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n617>.
3. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
4. Global Code of Enforcement. 3rd ed. May 2024. UIHJ Publishing, 2024. 153 p.
5. International Union of Judicial Officers (Union Internationale des Huissiers de Justice – UIHJ). UIHJ : official website. URL : <https://www.uilhj.com/about-us-2/introduction/>.
6. Décret n° 2025-258 du 21 mars 2025 relatif au statut des clercs de commissaires de justice [Декрет № 2025-258 від 21.03.2025 р. про статус службовців офісу комісара юстиції]. *Journal officiel de la République française* [Офіційний вісник Французької Республіки]. 2025. № 0070 (22 mars). Texte № 3. NOR : JUSC2428147D. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000051362622>.
7. Décret n° 2022-949 du 29 juin 2022 relatif aux conditions d'exercice des commissaires de justice [Декрет № 2022-949 від 29.06.2022 р. про умови здійснення професійної діяльності комісарів юстиції]. *Journal officiel de la République française* [Офіційний вісник Французької Республіки]. 2022. № 0150 (30 juin). Texte № 17. NOR : JUSC2214158D. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000045978529>.
8. Ordonnance n° 2016-728 du 2 juin 2016 relative au statut de commissaire de justice [Ордонанс № 2016-728 від 02.06.2016 р. про статус комісара юстиції]. *Journal officiel de la République française* [Офіційний вісник Французької Республіки]. 2016. № 0128 (3 juin). Texte № 1. NOR : JUSC1611688R. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032623732/>.
9. Décret n° 2019-1185 du 15 novembre 2019 relatif à la formation professionnelle des commissaires de justice et aux conditions d'accès à cette profession [Декрет № 2019-1185 від 15.11.2019 р. про професійну підготовку комісарів юстиції та умови доступу до цієї професії]. *Journal officiel de la République française* [Офіційний вісник Французької Республіки]. 2019. № 0267 (17 novembre). Texte № 26. NOR : JUSC1925476D. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000039385010>.
10. Закон о извршењу и обезбеђењу [Закон про виконання і забезпечення] : закон Республіки Сербія від 18.12.2015 р., прийнятий Народною скупщиною Республіки Сербія. Службени гласник Републике Србије. 2015. № 106/2015-3. Правно-информациони систем Републике Србије. URL : <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2015/106/1/reg/20200204>.
11. Ustawa z dnia 22 marca 2018 r. o komornikach sądowych (Dz. U. 2018 poz. 771). URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000771/T/D20180771L.pdf>.

Verba O. *The author outlines the prospects for modernising the legal status of the assistant to a private enforcement officer in Ukraine through the prism of European models of controlled delegation. The paper analyses the French experience of a differentiated system of clerks attached to the office of a commissioner of justice, the Serbian model of the legal statuses of the assistant, deputy and temporary deputy public enforcement officer, as well as the Polish institution of the assessor to a judicial enforcement officer. The expediency of removing the quantitative limitation on assistants to private enforcement officers, introducing a differentiated model of their status, defining the scope of delegable and non-delegable powers, and strengthening the requirements for professional training, integrity, identification and supervision is substantiated. The introduction of legal models of deputy and temporary deputy private enforcement officer is proposed as a guarantee of the continuity of office activity and the effectiveness of compulsory enforcement of decisions.*

Keywords: *assistant to a private enforcement officer, private enforcement officer, enforcement proceedings, controlled delegation, commissioner of justice, assessor to a judicial enforcement officer, deputy private enforcement officer, temporary deputy private enforcement officer, organisational capacity of the office, compulsory enforcement of decisions.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

МНОЖИННЕ ГРОМАДЯНСТВО В УКРАЇНІ: МОЖЛИВІ ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ

Дробуш І. В.

Доповідь присвячена з'ясуванню суті та змісту множинного громадянства як інституту конституційного права, проблемам його впровадження у вітчизняну конституційно – правову практику, а також аналізу правових колізій, які виникатимуть в процесі реалізації прав громадян з множинним громадянством.

Ключові слова: громадянство України, єдине громадянство, множинне громадянство, конституційні права, конституційні обов'язки.

Множинне громадянство є новим інститутом в конституційно – правовій практиці, який потребує подальшого врегулювання. Передусім, варто наголосити на тому, що Конституція України[1] як одну з засад конституційного ладу закріпила принцип єдиного громадянства, що деталізується статтею 2 Закону України «Про громадянство України» як громадянство держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України[2]. Закріплення такого принципу повною мірою характеризує Україну як унітарну державу.

16 січня 2026 року в Україні з'явився інститут множинного громадянства, що за своєю суттю означає одночасне визнання особи громадянином двох чи більше держав. Так, Закон України «Про громадянство України»[2] було доповнено статтею 5-1. Визнання випадків множинного громадянства (підданства). Так, наявність у громадянина України громадянства (підданства) іншої держави визнається у таких випадках:

- 1) одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства (підданства) іншої держави чи держав;
- 2) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства (підданства) своїх усиновлювачів унаслідок усиновлення її іноземцями;
- 3) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства (підданства) унаслідок одруження з іноземцем;
- 4) автоматичне набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства (підданства) унаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документа, що підтверджує наявність у нього громадянства (підданства) іншої держави;
- 5) набуття громадянства України у спрощеному порядку, передбаченому статтею 10-1 цього Закону, іноземцями, які є громадянами (підданими) держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку;
- 6) набуття громадянином України громадянства (підданства) держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку.

Умови набуття громадянства залежать від країни громадянства іноземця або його належності до визначених категорій осіб.

Мова йде передусім про те, що іноземці, які є громадянами держав, перелік яких визначений Кабінетом Міністрів України (наразі це Польща, Чехія, Німеччина, США та Канада)[3] не зобов'язані подавати письмову відмову від свого громадянства. Вони мають: подати декларацію про визнання себе громадянином України; безперервно проживати на території України протягом останніх п'яти років; до прийняття громадянства України скласти іспити: з основ Конституції України, з історії України, на визначення рівня володіння державною мовою.

Спрощений порядок набуття громадянства України також застосовується до іноземців, які належать до визначених законом категорій осіб. Повний перелік категорій зазначено у статті 10-1

Закону України «Про громадянство України»[2]. Такі іноземці звільняються від складання іспитів та подають декларацію про відмову від іноземного громадянства та визнають себе лише громадянами України.

Громадяни України теж можуть отримати громадянство держав, перелік яких визначає Кабінет міністрів України. Таким чином особа отримує паспорти різних держав, при цьому кожна держава розглядає її як повноцінного свого громадянина. А це в свою чергу породжує правову колізію: на користь якої держави громадянин має виконувати конституційні обов'язки? Актуальним є виконання громадянином з множинним громадянством військового обов'язку, що вкрай актуально та своєчасно в умовах воєнного стану в Україні. Аналогічно виникатиме питання щодо сплати податків.

Вважаємо актуальним залишення без змін редакцію статті 19 Закону України «Про державну службу», яка містить заборону вступу на державну службу особі, яка має громадянство іншої держави[4] та п.2 Статті 84 цього Закону, який однією з підстав для припинення державної служби у разі втрати державним службовцем права на державну службу або його обмеження є встановлення факту наявності у державного службовця громадянства іноземної держави або набуття державним службовцем громадянства іноземної держави під час проходження державної служби. Суб'єкт призначення зобов'язаний звільнити державного службовця у триденний строк з дня настання або встановлення факту, передбаченого цією статтею, якщо інше не встановлено законом.

Сподіваємось, що множинне громадянство не вплине на цю редакцію та міститиме заборону на доступ до державної служби громадян з множинним громадянством.

Така заборона передбачена й для посади судді, адже стаття 126 Конституції України передбачає, що повноваження судді припиняються у разі припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави. Це стосується й суддів Конституційного Суду України (п.3 ч.1 ст. 149-1 Конституції України)[1].

Разом з тим, такі підстави для припинення повноважень не встановлені ні для Президента України, ні для народних депутатів, ні для сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад, що свідчить про потенційну можливість громадян з множинним громадянством реалізувати пасивне виборче право.

Вважаємо це прогалиною чинного законодавства, яка повинна бути усунена вчасно, а саме до проведення по завершенню війни чергових виборів в Україні.

Також не врегульованою залишається реалізація громадянами з множинним громадянством активного виборчого права, що вимагає перегляду норм Виборчого кодексу України в частині регламентації певних стадій виборчого процесу, зокрема уточнення кількості виборців, в тому числі з множинним громадянством, утворення закордонних виборчих дільниць, електронне голосування, тощо.

Відкритими на сьогодні є питання, пов'язані з гарантуванням свободи пересування, адже в умовах воєнного стану обмежено перетин кордону військовозобов'язаними, а якщо особа є громадянином ще й іншої держави, це може сприйматися як порушення її права в'їзду на територію країни своєї громадянської належності.

Окремій увазі потребує реалізація права власності на землю с/г призначення.

Так, саме з метою захисту вітчизняного аграрного сектору, Земельний Кодекс містить заборону іноземцям, особам без громадянства та іноземним компаніям купувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення в Україні ні за договором купівлі – продажу, ні за іншими договорами. Нерезиденти можуть отримати с/г землю у спадок, проте за законом вони зобов'язані відчужити (продати або подарувати) таку ділянку протягом одного року. У разі не відчуження протягом року, ділянку буде конфісковано за рішенням суду[5].

Враховуючи новели законодавства в частині множинного громадянства та спрощеної процедури набуття громадянства для іноземців, у ВРУ зареєстровано проєкт Закону № 14390 від 21.01.2026 «Про внесення змін до статті 130 Земельного кодексу України щодо заборони іноземцям набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення»[6]. Так, пропонується статтею 130 Земельного Кодексу України передбачити, що особи, які набули громадянство України в спрощеному порядку, не матимуть права набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення як після набуття громадянства, так і протягом п'ятнадцяти років після припинення чи скасування воєнного стану. Однак, не відомо, чи буде проголосовано у ВРУ таке обмеження, адже земля є стратегічним ресурсом України та доволі привабливою інвестицією для іноземних громадян, які беручи до уваги економічні показники господарської діяльності ладні отримати множинне громадянство, переслідуючи єдину мету – право власності на українську землю.

Література

1. Конституція України. URL. <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р.(в редакції від 17.12.2025 р.). URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
3. Про затвердження переліку держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку: постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2025 р. № 1412. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1412-2025-%D0%BF#Text>
4. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015р.(в редакції від 25 березня 2026р.). URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
5. Земельний Кодекс України від 25 жовтня 2001 року (в редакції від 30.04. 2026р.) URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
6. Проект Закону № 14390 від 21.01.2026 «Про внесення змін до статті 130 Земельного кодексу України щодо заборони іноземцям набувати у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення». URL. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69524>

Drobush I. Multiple citizenship in Ukraine: possible legal conflicts. *The report is devoted to clarifying the essence and content of multiple citizenship as an institution of constitutional law, the problems of its implementation in domestic constitutional and legal practice, as well as the analysis of legal conflicts that will arise in the process of exercising the rights of citizens with multiple citizenship.*

Keywords: *citizenship of Ukraine, single citizenship, multiple citizenship, constitutional rights, constitutional obligations.*

ДОСТУПНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОДНА ІЗ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЗАСАД СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Кметик-Подубінська Х. І.

У тезах проаналізовано принцип доступності інформації як одну із базових засад сучасного інформаційного суспільства. Проаналізовано зміст принципу та його значення в умовах цифрової трансформації. Акцентовано на необхідності забезпечення балансу між відкритістю інформації та захистом прав людини, конфіденційності та національної безпеки.

Ключові слова: *інформація, доступність інформації, право на доступ до інформації, інформаційне суспільство.*

Серед базових засад функціонування інформаційного суспільства важливе місце посідає принцип доступності інформації, а створення належних нормативних та інституційних механізмів його реалізації є одним із першочергових завдань сучасної демократичної держави.

Динамічність розвитку інформаційних технологій детермінує зростання потреби в забезпеченні також електронного доступу до інформації, що важливо в контексті забезпечення функціонування сучасних комунікативних практик. Участь громадян у суспільному житті, підвищення прозорості діяльності органів влади, формування зрілого, сучасного громадянського суспільства, задоволення різноманітних інформаційних потреб, розвиток ключових сфер економіки, освіти, науки та культури, – все це стає можливим, значною мірою, завдяки доступності інформації. Власне тому, тлумачення означеного принципу видається обґрунтованим та практично необхідним.

Під терміном «доступний» в словникових джерелах розуміється такий, що підходить багатьом, легкий для розуміння, дохідливий [1], (для всіх) відкритий, досяжний, загальноприступний; (текст) приступний, нескладний; (виклад) дохідливий, зрозумілий [2]. Зазначене дає привід для міркування, що доступність інформації може розглядатися у двох аспектах – як під кутом доступності змісту інформації, так і щодо простоти шляхів її отримання.

Доступність з точки зору змісту в літературі здебільшого тлумачиться через поняття зрозумілості і навпаки. Зрозумілість інформації означає, що вона є доступною для цілком ясного та однозначного її усвідомлення тим, для кого вона призначається. Основним меседжем такого розуміння доступності є те, що «тільки зрозуміла інформація має реальну цінність». Відтак,

зрозумілість інформації є вкрай необхідною, якщо це стосується «букви закону», правил чи інших важливих повідомлень. Тому інформацію намагаються подавати найбільш зрозуміло [3].

Характеризуючи доступність інформації, важливою також є форма її подання. Здобутий людством досвід передачі знань свідчить, що найбільш ефективним є використання лаконічних і вивірених формулювань, а також подача інформації в образній формі. Це особливо важливо, коли мова йде про необхідність швидкого поширення загальної інформації на широке коло осіб. Але коли інформація повинна бути доступною для сприйняття лише конкретному адресату чи їх колу, відомості перетворюють за певними правилами, шифрують. Користування такою інформацією стає можливою лише за умови знання цього правила, тобто певного «ключа шифру» [3]. Тому можна говорити про існування різних режимів доступу до інформації, оскільки в інформаційному обігу перебувають відомості як загальнодоступні, такі і ті, доступ до яких обмежений в силу об'єктивних причин і нормативних приписів.

Інформація, за визначенням науковців, знаходить системну ефективність лише за умови її необмеженого поширення, абсолютної доступності. Тому справжні інформаційні відносини мають місце тоді, коли виконується певна тріада умов: перша – повідомлення повинне містити елемент новизни для відправника чи адресата; друга – повідомлення повинне мати смисл, тобто бути «орієнтованим»; третя – ефект від інформаційного повідомлення не може бути цілком передбачуваним [4, с. 26-45]. За цих умов фактично відбувається поєднання змістовного та формального аспектів доступності.

У процесах соціально-правової комунікації принцип доступності передбачає, що система правових знань, правова інформація повинна бути доступною та зрозумілою для громадян. Правова комунікація, на думку Н. Савінової, повинна бути доступна кожному члену суспільства, не може бути обмежена будь-якими засобами і, безумовно, має нести доступну для населення інформацію про правові приписи та їх зміст [5, с. 48-53].

Зазначений принцип інформаційних відносин корелює з основними засадами права на доступ до публічної інформації. Такими, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» є принцип вільного отримання та поширення інформації, крім обмежень, встановлених законом, а також закріплений законодавчий принцип рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак [8].

У цьому сенсі важливе значення для забезпечення доступності інформації мають сучасні цифрові технології, які створюють нові і розширюють існуючі можливості отримання, обробки, зберігання та поширення інформації. Такі технології сьогодні є суттєвим чинником в розвитку електронного врядування, відкритих даних, державних цифрових платформ та інформаційних сервісів. Водночас, попри очевидну доступність інформації на загал, на практиці необхідно враховувати ризики виникнення цифрової нерівності та технологічних перешкод у доступі до інформації. Саме тому ефективне забезпечення принципу доступності інформації потребує постійного вдосконалення законодавства та практики його застосування з урахуванням розвитку цифрових технологій.

Принцип вільного отримання та поширення інформації розвиває принцип прозорості і відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень, а також ґрунтується на статті 34 Конституції України, яка проголошує, що право на інформацію може бути обмежене лише законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [7].

Для правильного розуміння цього принципу його необхідно тлумачити системно разом з іншими нормами Закону України «Про доступ до публічної інформації». Обмеження в отриманні та поширенні інформації повинні мати винятковий характер і можуть мати місце лише при дотриманні сукупності вимог, передбачених Конституцією та Законом України «Про доступ до публічної інформації», – незалежно від того, на підставі якого нормативно-правового акта діють розпорядники публічної інформації. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також інші розпорядники публічної інформації не можуть на власний розсуд обмежувати право вільно отримувати та поширювати публічну інформацію [7]. Важливим у цьому ключі є забезпечення балансу між відкритістю інформації та необхідністю захисту прав людини, конфіденційності та національної безпеки, що особливо відчутно на сучасному відтинку життя українського суспільства.

Література

1. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B9>
2. Словник синонімів Караванського. URL: <http://slovopedia.org.ua/41/53396/264279.html>
3. Інформація, її види і властивості. URL: <https://kafinfo.org.ua>
4. Річицький В. Відкритість інформації як універсальна вимога. Вісник Національної академії наук України. № 9, 2003. С. 26-45. URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/4087>
5. Макеева О. М. Принципи правової комунікації: теоретико-правові аспекти. Юридичний вісник. № 1 (46), 2018. С. 48-53.
6. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
7. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації». Київ, 2012. С. 10. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/72474.pdf>
8. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 року № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

Kmetyk-Podubinska Kh. Accessibility of information as one of the fundamental principles of the modern information society. *The theses analyze the principle of information accessibility as one of the basic principles of the modern information society. The content of the principle and its significance in the context of digital transformation are analyzed. The emphasis is on the need to ensure a balance between information openness and the protection of human rights, confidentiality and national security.*

Keywords: *information, accessibility of information, right to access information, information society.*

ПРАВО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ЗВЕРНЕННЯ З КОНСТИТУЦІЙНОЮ СКАРГОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кравчук В. М.

Проведено аналіз правової природи права на звернення з конституційною скаргою, його значення для військовослужбовців, а також виокремлено актуальні питання його забезпечення в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *військовослужбовці, воєнний стан, конституційна скарга.*

Конституційне право на звернення з конституційною скаргою має важливе значення для забезпечення захисту військовослужбовців, оскільки дозволяє звернутись до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України, та у порядку, визначеному Законом України «Про Конституційний Суд України» щодо питань, які є для них важливими.

Воєнний стан, що запроваджений внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини (дерогації), однак такі обмеження не можуть мати довільного характеру та повинні відповідати принципам необхідності, пропорційності й законності. Право на звернення з конституційною скаргою не належить до переліку прав, що можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану, оскільки воно є процесуальною гарантією захисту інших конституційних прав.

Варто зауважити, що право на звернення з конституційною скаргою є не лише процесуальним інститутом, а й матеріальною гарантією реалізації основоположних прав і свобод. Дане право забезпечує прямий доступ особи до Конституційного Суду України, що особливо важливо в умовах, коли суди системи судоустрою застосовують спеціальне «воєнне» законодавство.

Відповідно до щорічних інформаційних доповідей Конституційного Суду України від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну Конституційний Суд України ухвалив більше 30 рішень за конституційними скаргами, з яких деякі стосувалися захисту прав військовослужбовців [1].

6 квітня 2022 року Другий сенат Конституційного Суду України ухвалив Рішення у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України

(конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, зі змінами. Конституційний Суд України прийшов до висновку, що оспорювані приписи Закону, якими встановлено обмеження щодо виплати одноразової грошової допомоги в більшому розмірі за умови встановлення вищої групи інвалідності (або більшого відсотка втрати працездатності) лише протягом двох років, не узгоджуються з засадничими конституційними цінностями, зокрема такими, як принцип поваги до захисту прав людини, принцип верховенства права в аспекті домірності та вимог щодо соціального захисту військовослужбовців (статті 3, 8, 17, 46 Конституції України). Тому, цим Рішенням Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, зі змінами [2].

12 жовтня 2022 року Другий сенат Конституційного Суду України ухвалив Рішення у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI, зі змінами. У цьому Рішенні Конституційний Суд України наголосив, що пенсійне забезпечення як основний складник соціальних гарантій високого рівня стосовно громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року, не може бути скасоване або обмежене. Тому, цим Рішенням Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідає Конституції України (є неконституційними), приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами, що поширюють свою дію на Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII, втім, що вони не забезпечують соціальних гарантій високого рівня, які випливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року [3].

Показовим прикладом реалізації військовослужбовцями конституційного права на звернення з конституційною скаргою в умовах воєнного стану є Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 24 червня 2026 року у справі за конституційною скаргою Гнезділова Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. Визнаючи частину восьму статті 176 Кодексу засобом, який не є придатним для досягнення заявленої мети, Конституційний Суд України констатував, що не було об'єктивного й розумного підґрунтя для встановлення законодавцем різниці у статусі для виокремлення відповідної групи військовослужбовців і застосування до такої групи виключно запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Тому, цим Рішенням Конституційний Суд України також визнав такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину восьму статті 176 Кримінального процесуального кодексу України [4].

Таким чином, рішення та правові позиції Конституційного Суду України, ухвалені за результатами розгляду конституційних скарг військовослужбовців, мають системоутворююче значення, адже вони: формують стандарти допустимого обмеження їх прав; сприяють єдності судової практики; забезпечують пряму дію Конституції.

Отже, конституційне право на звернення з конституційною скаргою в умовах воєнного стану набуває особливого значення як гарантія верховенства Конституції України та захисту прав військовослужбовців. Незважаючи на можливість тимчасових обмежень окремих прав, держава зобов'язана забезпечувати ефективний доступ до конституційного правосуддя. Саме конституційна скарга виступає механізмом перевірки відповідності законодавства воєнного часу конституційним цінностям демократичної, правової держави.

Завершити дані тези доречно цитатою з Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 24 червня 2026 року у справі за конституційною скаргою Гнезділова Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України: «зміцнення оборонних можливостей України залежить передусім від всебічної державної і суспільної підтримки військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань. Посилення оборони України пов'язане також зі

ставленням суспільства і держави до кожного військовослужбовця як до особи, наділеної людською гідністю та правами. Готовність до виконання обов'язку захищати Вітчизну (стаття 65 Конституції України) заснована, крім іншого, на довірі громадян до України – демократичної держави, яка є справедливою та безумовно керується вимогами Конституції України [4].

Література

1. Щорічні інформаційні доповіді Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/shchorichna-informaciyna-dopovid-ksu> (дата звернення 05.06.2026)
2. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення 05.06.2026)
3. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 12 жовтня 2022 року № 7-р(П)/2022. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-rii2022_0.pdf (дата звернення 05.06.2026)
4. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 24 червня 2026 року № 4-р(П)/2026. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_r_2_2026_0.pdf (дата звернення 05.06.2026)

Kravchuk V. The right of military personnel to file a constitutional complaint under conditions of martial law. *This article analyzes the legal nature of the right to file a constitutional complaint and its significance for military service personnel and highlights current issues regarding the enforcement of this right under conditions of martial law.*

Keywords: *military service personnel, conditions of martial law, constitutional complaint.*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ

Ленгер Я. І.

У тезах досліджено конституційно-правову спроможність територіальних громад у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб в умовах війни. Обґрунтовано, що сучасна громада є не лише адміністративно-територіальною одиницею, а й найближчим до людини рівнем публічної влади, який фактично забезпечує доступ до житла, соціальної допомоги, адміністративних послуг, освіти, охорони здоров'я та локальної інтеграції. Акцентовано увагу на тому, що воєнний стан не скасовує конституційних гарантій прав людини, а лише змінює умови їх реалізації, вимагаючи від органів місцевого самоврядування гнучкості, відповідальності та координації з державними органами. Доведено, що внутрішньо переміщені особи мають сприйматися не тільки як отримувачі допомоги, а як повноправні учасники життя територіальної громади. Зроблено висновок, що ефективне муніципальне управління в умовах війни є важливою передумовою соціальної згуртованості, правової стабільності та збереження довіри людини до держави.

Ключові слова: *територіальна громада, внутрішньо переміщені особи, місцеве самоврядування, права людини, воєнний стан.*

Повномасштабна війна змінила не лише безпекову, соціальну та економічну реальність України, а й практичне значення конституційного та муніципального права. Якщо в мирний час територіальна громада найчастіше розглядалася через призму місцевого розвитку, комунальної власності, благоустрою, місцевих бюджетів і самоврядної автономії, то в умовах війни вона стала одним із ключових просторів виживання, підтримки, адаптації та інтеграції людини. Особливо це стосується внутрішньо переміщених осіб, для яких громада фактично є першим рівнем зустрічі з державою після втрати житла, роботи, соціальних зав'язків або звичного середовища проживання.

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [1]. Це положення має не лише декларативний, а й практичний зміст. Воно означає, що будь-яка модель публічного управління, у тому числі муніципального, повинна оцінюватися за тим, наскільки вона реально здатна забезпечити потреби людини. У цьому контексті територіальна громада виступає не допоміжною, а необхідною ланкою конституційного механізму забезпечення прав людини.

Конституційна модель місцевого самоврядування в Україні ґрунтується на визнанні права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1]. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає місцеве самоврядування як гарантоване державою право та реальну здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення [2].

Отже, спроможність громади має не тільки організаційний, а й правозахисний зміст, оскільки саме на місцевому рівні людина найчастіше звертається за базовими послугами.

В умовах війни ця спроможність набуває особливого значення. Воєнний стан є особливим правовим режимом, який передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії, забезпечення національної безпеки та усунення загроз державній незалежності України [3]. Однак воєнний стан не означає скасування прав людини. Конституція України допускає можливість встановлення окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, але одночасно визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть за таких обставин [1].

Саме тому діяльність територіальних громад щодо внутрішньо переміщених осіб має розглядатися не як разова гуманітарна допомога, а як елемент реалізації конституційного обов'язку держави щодо утвердження і забезпечення прав людини. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає внутрішньо переміщену особу як громадянина України, іноземця або особу без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та яку змусили залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, проявів насильства, порушень прав людини чи надзвичайних ситуацій [4]. Це визначення чітко вказує, що внутрішнє переміщення є не добровільною мобільністю, а вимушеною зміною життєвих обставин.

На нашу думку, головна проблема полягає в тому, що внутрішньо переміщені особи часто сприймаються лише як суб'єкти соціальної допомоги. Такий підхід є недостатнім. ВПО мають розглядатися як повноправні члени територіальної громади, які не лише потребують підтримки, а й можуть брати участь у її соціальному, економічному, культурному та громадському житті. Саме тому сучасне муніципальне право має переосмислити категорію «член громади» не тільки через формальне місце реєстрації, а й через реальний зв'язок людини з територією, на якій вона проживає, працює, виховує дітей, отримує послуги та бере участь у місцевому житті.

Європейська хартія місцевого самоврядування виходить із того, що місцеве самоврядування є однією з основ демократичного устрою, а право громадян брати участь в управлінні державними справами може найбільш безпосередньо реалізовуватися саме на місцевому рівні [5]. Для України в умовах війни це положення має особливе значення. Демократія не може залишатися лише загальнодержавною конструкцією. Вона повинна бути відчутною на рівні громади – у доступі до адміністративних послуг, прозорому розподілі допомоги, участі мешканців у прийнятті рішень, комунікації влади з людьми, підтримці вразливих категорій населення.

Водночас внутрішнє переміщення створює для громад складні управлінські виклики. Йдеться про навантаження на житлову інфраструктуру, школи, заклади охорони здоров'я, центри надання адміністративних послуг, соціальні служби, ринок праці, місцевий бюджет. Частина громад одночасно виконує функції прийому ВПО, підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей, допомоги постраждалим від бойових дій, розміщення евакуйованих установ та забезпечення базової життєдіяльності населення. Тому правова спроможність громади має включати не лише наявність повноважень, а й реальні організаційні, фінансові та кадрові можливості для їх виконання.

У науковій літературі справедливо наголошується, що територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а її реальна спроможність залежить від поєднання правової автономії, ресурсної забезпеченості та участі населення у вирішенні питань місцевого значення [7, с. 45-68]. Саме ця теза особливо проявляється в умовах війни: формально закріплені повноваження не матимуть реального значення, якщо громада не має ресурсів, інституційної стійкості й ефективної комунікації з мешканцями.

Окремого значення набуває питання доступу ВПО до адміністративних і соціальних послуг. Порядок обліку внутрішньо переміщених осіб передбачає оформлення довідки про взяття на облік ВПО, яка підтверджує факт внутрішнього переміщення та є важливою для реалізації відповідних прав і гарантій [6]. Однак на практиці сама наявність довідки не вирішує всіх проблем. Людина потребує житла, працевлаштування, медичної допомоги, місця для навчання дитини, психологічної

підтримки, інформації про місцеві програми. Тому завдання громади полягає не лише у прийнятті документів, а у створенні зрозумілого і людяного маршруту допомоги.

Важливо також враховувати, що війна загострює проблему нерівності між громадами. Одні громади мають кращу інфраструктуру, доступ до міжнародної допомоги, сильні управлінські команди та активний громадський сектор. Інші – стикаються з дефіцитом коштів, руйнуваннями, нестачею кадрів і безпековими ризиками. Тому держава має забезпечувати не лише нормативне визначення повноважень громад, а й справедливі механізми фінансової, організаційної та методичної підтримки. Інакше право ВПО на допомогу фактично залежатиме від випадкового чинника – спроможності конкретної громади.

На нашу думку, у сфері забезпечення прав ВПО територіальна громада повинна виконувати щонайменше чотири функції. По-перше, сервісну, забезпечувати доступ до адміністративних, соціальних, освітніх, медичних і житлових послуг. По-друге, інтеграційну, сприяти включенню ВПО в життя громади, а не ізолювати їх як тимчасових отримувачів допомоги. По-третє, комунікативну, надавати зрозумілу інформацію про права, програми, можливості та процедури. По-четверте, правозахисну, реагувати на випадки дискримінації, соціального відторгнення або порушення прав внутрішньо переміщених осіб.

Особливої уваги потребує участь ВПО у місцевому житті. Якщо людина тривалий час проживає у громаді, працює, сплачує податки, виховує дітей і користується місцевою інфраструктурою, вона не повинна залишатися «невидимою» для муніципальної політики. Участь ВПО у консультаціях, громадських слуханнях, місцевих програмах, дорадчих органах і волонтерських ініціативах може стати важливим чинником соціальної згуртованості. Такий підхід відповідає самій природі місцевого самоврядування як найближчої до людини форми публічної влади [5; 7, с. 71-96].

Конституційно-правова спроможність громади в умовах війни не повинна розумітися лише як здатність «витримати навантаження». Її слід розглядати ширше – як здатність зберегти людяність публічної влади навіть у надзвичайних обставинах. Там, де людина може отримати допомогу без приниження, оформити документи без зайвої бюрократії, знайти інформацію без хаосу, бути почутою і залученою до місцевого життя, там конституційні принципи набувають реального змісту.

Отже, війна показала, що територіальна громада є не лише простором проживання, а й простором реалізації конституційних прав людини. Внутрішньо переміщені особи мають сприйматися не як тимчасова проблема, а як люди, чия гідність, безпека і право на нормальне життя повинні бути захищені на всіх рівнях публічної влади. Ефективне муніципальне управління у цій сфері є важливою передумовою соціальної згуртованості, правової стабільності та довіри до держави.

Таким чином, конституційно-правова спроможність територіальних громад у забезпеченні прав ВПО в умовах війни має оцінюватися за трьома критеріями: реальним доступом людини до послуг і допомоги; здатністю громади інтегрувати ВПО у місцеве життя; наявністю ефективної координації між державою, органами місцевого самоврядування, громадським сектором і міжнародними партнерами. Саме така модель дозволяє поєднати конституційні цінності, муніципальну автономію та практичні потреби людини в умовах війни.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
5. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. Ратифікована Законом України від 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
6. Про облік внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п>.

7. Батанов О. В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 260 с.

Lenher Ya. Constitutional and legal capacity of territorial communities in ensuring the rights of internally displaced persons under wartime conditions. *The thesis examines the constitutional and legal capacity of territorial communities in ensuring the rights of internally displaced persons under wartime conditions. It is substantiated that a modern community is not only an administrative-territorial unit, but also the closest level of public authority to the individual, which actually ensures access to housing, social assistance, administrative services, education, healthcare and local integration. Particular attention is paid to the fact that martial law does not abolish constitutional guarantees of human rights, but only changes the conditions of their implementation, requiring flexibility, responsibility and coordination with state authorities from local self-government bodies. It is proved that internally displaced persons should be perceived not only as recipients of assistance, but as full participants in the life of the territorial community. It is concluded that effective municipal governance under wartime conditions is an important prerequisite for social cohesion, legal stability and the preservation of human trust in the state.*

Keywords: territorial community, internally displaced persons, local self-government, human rights, martial law.

ВИБОРЧІ ЦЕНЗИ ЯК СКЛАДОВІ КОМПОНЕНТИ ВИБОРЧОГО ПРАВА

Магновський І. Й.

У конституційно-правовому аспекті з акцентовано увагу автора на сутнісних характеристиках виборчих цензів як невід’ємних складових компонентах виборчого права. Визначено актуальність та значимість даної теми, яка зумовлена тим, що дає змогу стати певним запобіжником проти свавілля та інструментом гарантування компетентності учасників виборчих перегонів, оцінити ефективність функціонування механізму представництва і межі реалізації виборчих прав громадян, виявити наявні проблеми у виборчому процесі та окреслити шляхи їх вирішення.

Ключові слова: виборчі цензи, Конституція України, виборча система, активне виборче право, пасивне виборчого право, виборчий процес.

В епоху глобальних викликів, від збройних конфліктів до запровадження цифрових технологій, у сучасних демократичних державах із динамічним розвитком виборчого законодавства, виборчі цензи залишаються вкрай важливими, оскільки вони впливають на формування і функціонування демократичних інституцій, визначають політичну структуру суспільства та відіграють ключову роль у забезпеченні легітимності влади. В умовах трансформаційних процесів, зокрема в Україні, де сучасна виборча система перебуває у стані постійних змін і реформ, указані питання набувають вагомого значення, стаючи запобіжником проти популізму та інструментом гарантування компетентності учасників виборчих перегонів. Необхідність наукового осмислення ролі та особливостей застосування виборчих цензів у сучасному демократичному суспільстві, дозволяє глибше зрозуміти сутність самої демократії, механізми представництва і межі реалізації виборчих прав громадян, набуваючи при цьому особливої актуальності як у теоретичному, так і в практичному аспектах щодо вдосконалення виборчого процесу.

Виборчі цензи, як зазначає І. Глиняний, відображають рівень виборчої дієздатності та являють собою змінну сукупність вимог та умов, що еволюціонують разом із розвитком суспільних відносин у конкретних історичних обставинах. Виходячи із теперішньої ситуації у якій перебуває Україна, ураховуючи складні виклики, пов’язані з війною та утвердженням незалежності, функціонування демократичних інститутів у межах особливого правового режиму, дослідник звертає увагу на об’єктивній потребі в оновленні та трансформації виборчих цензів, де такі зміни будуть впроваджені у виборчій практиці повоєнної держави. Водночас важливо враховувати і глобалізаційні тенденції та орієнтацію на формування сучасного постіндустріального суспільства. Сутність і різновиди виборчих цензів, на переконання вченого, зумовлені тим, що виборче право безпосередньо

пов'язане з реалізацією принципу народного суверенітету і виступає базовим політичним правом – правом брати участь у голосуванні [1, с. 35].

Ю. Ключковський до категорії виборчих цензів відносить так звані природні, які відповідають принципу загального виборчого права і дискримінаційні цензи, які не відповідають принципу загального виборчого права [2, с. 172].

Заради справедливості треба підкреслити, що виборчі цензи виступають ключовими компонентами виборів, саме тому вони мають ґрунтуватися на фундаментальних засадах виборчого права та виключаючи будь-які критерії, які можуть суперечити демократичним принципам виборчого процесу.

О. Марцеляк та С. Марцеляк наголошують, що виборчі цензи є передбачені Конституцією, виборчим законодавством відповідні вимоги й умови щодо осіб для отримання чи здійснення ними виборчого права, які зумовлені потребами суспільства чи є об'єктивними за природою, зокрема вік, дієздатність, що чітко визначають електорат держави й окреслюють коло претендентів на мандат представницького органу, гарантуючи цим заборону привілеїв чи дискримінаційних перепон для окремих індивідів або груп індивідів [3, с. 80].

При цьому, як констатують вищевказані науковці, виборчі цензи бувають різноманітними й дуже рідко збігаються при реалізації виборцями свого активного та пасивного виборчого права. На основі проведеного ними аналізу вітчизняного законодавства, до виборчих цензів зараховуються такі: 1) ценз громадянства; 2) віковий ценз; 3) ценз дієздатності; 4) ценз осілості; 5) моральний ценз. Стосовно виборчої практики зарубіжних країн, вона передбачає й інші види таких цензів, а саме: а) ценз грамотності (освіти); б) майновий (податковий) ценз; в) професійний ценз; г) статевий ценз; д) національний (расовий) ценз; є) родинний ценз [3, с. 91].

Своєю чергою О. Солоненко заявляє, що «...теперішнє поняття «виборчі цензи» зазвичай тлумачать як сукупність обмежувальних вимог, відповідність яким визначає, чи буде громадянину надано право брати участь у здійсненні свого конституційного права голосу на виборах. Виборчі цензи є офіційно визначеними умовами, які легально обмежують можливість реалізації певних політичних прав. Тобто виборчі цензи це встановлені в конституції або законах умови, що обмежують коло осіб, які мають право брати участь у виборах. Тому виборчі цензи становлять підставу для допуску чи відмови до участі певним особам у виборах» [4, с. 17-18].

М. Бучин під виборчим цензом слід розуміє сукупність офіційно закріплених законодавством країни умов, що обмежують виборчі права громадян та сукупність вимог, яким повинен відповідати потенційний виборець для отримання права на участь у виборах [5, с. 123].

Отже, виборчі цензи – це законодавчо закріплені вимоги, які складають систему спеціальних обмежень, що визначають межі здійснення громадянами їхніх виборчих прав. Фактично вони виступають нормативним інструментом, який окреслює коло осіб, допущених до голосування чи висування своєї кандидатури. Відповідність цим критеріям, прописаним у Конституції та спеціальних законах, є обов'язковою умовою для отримання статусу суб'єкта виборчого процесу. У правовій системі виборчі цензи функціонують як легальні бар'єри, що обмежують коло виборців або кандидатів на основі певних ознак. Встановлення таких норм у конституційних актах дозволяє державі офіційно регламентувати право на участь у виборах, роблячи допуск до голосування залежним від відповідності особи конкретним законодавчим критеріям.

Так згідно статті 64 Конституції України, у період дії воєнного або надзвичайного стану допускається запровадження окремих обмежень виборчих прав громадян [6]. Водночас обов'язково має визначатися тривалість дії таких обмежень. Зокрема, стаття 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що в цей період не допускається проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим й органів місцевого самоврядування [7].

За переконанням О. Ромців, «...сучасне виборче право неможливо уявити собі без деяких обмежень, як своєрідного «фільтра» осіб, які мають право бути причетними до виборчого процесу в сучасній демократичній державі» [8, с. 93].

Як бачимо, функціонування виборчої системи в демократичному суспільстві передбачає наявність певних цензів. Такі обмеження виступають специфічним механізмом відбору, що визначає коло осіб, наділених правом участі у волевиявленні. На сьогодні демократичні вибори не існують у вакуумі – вони регулюються системою обмежень, які допускають до участі у виборчих процесах лише тих громадян, котрі відповідають установленим законом критеріям.

Таким чином, встановлення виборчих цензів має принципове значення для здійснення громадянами права обирати та бути обраними. У контексті сучасних соціально-економічних та

геополітичних трансформацій в Україні, оптимізація цих обмежень стає невід'ємною частиною оновлення виборчої системи. Таке реформування спрямоване на розвиток виборчого права як в об'єктивному, так і в суб'єктивному вимірах. При цьому ключовим орієнтиром має слугувати інтегративний підхід, який дозволяє комплексно поєднати ціннісні ідеї, фактичну ситуацію в країні та правові оцінки для покращення механізмів виборчого права. Реформування виборчого процесу в Україні на сучасному етапі неможливе без перегляду системи цензів, що безпосередньо впливають на реалізацію виборчих прав громадян.

Література

1. Глиняний І. В. Виборчі цензи: конституційно-правове дослідження : дис. ... наук. ступ. док. філософії : 081 «Право». Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 211 с.
2. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.
3. Марцеляк О. В. Марцеляк С. М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 79–93.
4. Солоненко О. М. Виборчі цензи: умови реалізації виборчого права. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3092ff24-b0b7-4cb5-a957-1bdbd0b160a7/content>
5. Бучин М. А. Виборчі цензи та принципи загального виборчого права. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна «Питання політології»*. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. № 839. С. 122–127.
6. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Ромців О. І. Виборчі цензи як необхідні «обмеження» виборчого права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 93–96. URL : https://lsej.org.ua/4_2022/19.pdf

Mahnovskyi I. Electoral quantities as components of electoral law. *In the constitutional and legal aspect, the author focuses on the essential characteristics of electoral qualifications as integral components of electoral law. The relevance and significance of this topic are determined, which is due to the fact that it allows becoming a certain safeguard against arbitrariness and a tool for guaranteeing the competence of election participants, assessing the effectiveness of the functioning of the representation mechanism and the limits of the exercise of citizens' electoral rights, identifying existing problems in the electoral process and outlining ways to solve them.*

Keywords: *electoral qualifications, Constitution of Ukraine, electoral system, active suffrage, passive suffrage, electoral process.*

ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО

ВЕЛИКІ ДАНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ ВПЛИВУ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЗДОРОВ'Я

Блащук Т. В.

У доповіді розглянуто великі дані як інструмент оцінки впливу міського середовища на здоров'я населення. Обґрунтовано, що якість повітря, шумове навантаження, транспортна інфраструктура, доступність зелених зон, щільність забудови, безпека пішохідного руху та соціальна інфраструктура формують умови повсякденного життя і можуть впливати на фізичне та психічне здоров'я людини. Підкреслено, що використання великих даних дає змогу поєднувати медичні, екологічні, демографічні, транспортні, соціально-економічні та геопросторові показники для виявлення ризиків, просторових закономірностей і наслідків управлінських рішень. Акцентовано на міжсекторальному значенні такого підходу, оскільки здоров'я населення залежить не лише від системи охорони здоров'я, а й від політики у сферах містобудування, транспорту, екології, житлового забезпечення, освіти та соціального захисту. Охарактеризовано практичну модель використання великих даних, що включає визначення показників здоров'я, показників міського середовища, просторово-часове поєднання даних і формування управлінського висновку. Окрему увагу приділено правовим та етичним ризикам, пов'язаним із захистом персональних даних, приватністю, прозорістю алгоритмів, недискримінацією та запобіганням стигматизації окремих територій. Зроблено висновок, що великі дані не замінюють політику громадського здоров'я, а посилюють її доказовість, вимірюваність і відповідальність. Такий підхід є особливо актуальним для українських міст у процесі відбудови, модернізації інфраструктури та впровадження принципу «Здоров'я у всіх політиках», оскільки дозволяє оцінювати рішення до появи масштабних негативних наслідків для якості життя, рівності та безпеки населення сучасних територіальних громад.

Ключові слова: великі дані, міське середовище, громадське здоров'я, цифровізація, міжсекторальний підхід.

Міське середовище безпосередньо впливає на здоров'я населення, оскільки якість повітря, рівень шуму, доступність зелених зон, транспортна інфраструктура, щільність забудови та доступність соціальних послуг формують умови повсякденного життя людини [1]. У цьому контексті великі дані можуть використовуватися як інструмент доказового управління, що дозволяє поєднувати медичні, екологічні, демографічні, транспортні, соціально-економічні та геопросторові дані для оцінки ризиків і прийняття обґрунтованих рішень у сфері громадського здоров'я [2].

Міське середовище слід розглядати не лише як простір проживання, забудови й господарської діяльності, а як один із чинників, що впливає на фізичне і психічне здоров'я населення.

Основними факторами міського середовища, які можуть впливати на здоров'я, є забруднення атмосферного повітря, шумове навантаження, транспортна інтенсивність, нестача зелених зон, щільність забудови, безпека пішохідного руху та доступність закладів охорони здоров'я [3].

Великі дані дають змогу перейти від фрагментарного аналізу окремих проблем до системного спостереження за впливом міського середовища на здоров'я населення.

Цінність великих даних полягає не в самому накопиченні інформації, а у можливості виявляти закономірності, оцінювати ризики, прогнозувати наслідки управлінських рішень і своєчасно коригувати політику.

Для оцінки впливу міського середовища можуть поєднуватися медичні дані, екологічні показники, демографічна інформація, транспортні дані, містобудівна документація, геопросторові дані та соціально-економічні показники.

Використання великих даних підтримує міжсекторальний підхід, оскільки здоров'я населення залежить не лише від системи охорони здоров'я, а й від рішень у сферах транспорту, екології, житлової політики, містобудування, освіти та соціального захисту [4].

Практична модель використання великих даних може включати чотири етапи: визначення показників здоров'я, визначення показників міського середовища, просторове й часове поєднання даних, формування управлінського висновку.

До показників здоров'я можуть належати рівень захворюваності, смертності, госпіталізацій, звернень до лікарів, травматизму, респіраторних і серцево-судинних захворювань, а також показники психічного здоров'я.

До показників міського середовища можуть належати концентрація забруднюючих речовин у повітрі, рівень шуму, температура поверхні, наявність зелених зон, доступність парків, транспортна завантаженість, щільність забудови та доступність пішохідної інфраструктури.

Просторовий аналіз дозволяє виявляти райони з підвищеними ризиками для здоров'я, порівнювати різні частини міста та визначати, які середовищні фактори можуть бути пов'язані з погіршенням показників громадського здоров'я.

Аналіз великих даних може використовуватися для оцінки впливу транспортних рішень, реконструкції вулиць, створення зелених зон, зміни схем руху, обмеження забудови або впровадження екологічних заходів.

Зелені зони мають розглядатися як елемент інфраструктури громадського здоров'я, оскільки вони пов'язані з фізичною активністю, психоемоційним станом населення та пом'якшенням негативних наслідків урбанізації.

Забудоване середовище може або сприяти здоровій поведінці, або обмежувати її. Доступні пішохідні маршрути, велосипедна інфраструктура, громадський транспорт і безпечні громадські простори створюють умови для більш активного способу життя.

Великі дані не повинні замінювати правову, медичну та епідеміологічну оцінку, оскільки вони можуть показувати кореляції, але не завжди доводять причинний зв'язок.

Використання великих даних пов'язане з ризиками для приватності, особливо коли йдеться про дані про здоров'я, місце проживання, переміщення або соціальний статус людини [5].

Для правомірного використання таких даних необхідні анонімізація, псевдонімізація, агрегування інформації, контроль доступу, прозорість мети обробки та дотримання вимог законодавства про захист персональних даних [6].

Окремим ризиком є дискримінаційне використання даних, коли неповні або викривлені набори даних можуть призводити до помилкових управлінських висновків або стигматизації окремих територій.

Якщо великі дані використовуються разом із алгоритмічними системами, особливого значення набувають прозорість моделей, якість даних, людський нагляд і запобігання дискримінації.

Головне практичне значення великих даних полягає в тому, що вони дозволяють органам державної влади та місцевого самоврядування приймати не інтуїтивні, а доказово обґрунтовані рішення.

Для українських міст цей підхід є особливо важливим у контексті відбудови, модернізації інфраструктури та формування безпечного, здорового і людиноорієнтованого міського середовища.

Отже, великі дані є важливим інструментом оцінки впливу міського середовища на здоров'я населення. Вони дозволяють поєднувати різні джерела інформації, виявляти просторові та часові закономірності, оцінювати ризики і формувати доказові управлінські рішення. Водночас їх використання має здійснюватися з дотриманням правових вимог, захисту персональних даних, прозорості, недискримінації та участі громадськості. Тому великі дані слід розглядати не як заміну політики громадського здоров'я, а як засіб, що робить її більш вимірюваною, обґрунтованою та відповідальною.

Література

1. Rydin Y. et al. Shaping cities for health: complexity and the planning of urban environments in the 21st century. *The Lancet*. 2012. Vol. 379, no. 9831. P. 2079–2108. DOI: 10.1016/S0140-6736(12)60435-8.
2. Mooney S. J., Pejaver V. Big Data in Public Health: Terminology, Machine Learning, and Privacy. *Annual Review of Public Health*. 2018. Vol. 39. P. 95–112. DOI: 10.1146/annurev-publhealth-040617-014208.
3. Giles-Corti B. et al. City planning and population health: a global challenge. *The Lancet*. 2016. Vol. 388, no. 10062. P. 2912–2924. DOI: 10.1016/S0140-6736(16)30066-6.
4. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2573-20> (дата звернення: 11.06.2026).

5. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17> (дата звернення: 11.06.2026).

6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of personal data. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (date of access: 11.06.2026).

Blaschuk T. Big data as a tool for assessing the impact of the urban environment on health.

This report examines big data as a tool for assessing the impact of the urban environment on public health. It is argued that air quality, noise pollution, transportation infrastructure, access to green spaces, building density, pedestrian safety, and social infrastructure shape the conditions of daily life and can affect human physical and mental health. It is emphasized that the use of big data makes it possible to combine medical, environmental, demographic, transportation, socio-economic, and geospatial indicators to identify risks, spatial patterns, and the consequences of management decisions. The cross-sectoral significance of this approach is emphasized, as public health depends not only on the healthcare system but also on policies in the areas of urban planning, transportation, the environment, housing, education, and social protection. A practical model for using big data is described, which includes the identification of health indicators, urban environment indicators, the spatiotemporal integration of data, and the formulation of management conclusions. Particular attention was paid to the legal and ethical risks associated with the protection of personal data, privacy, algorithmic transparency, non-discrimination, and the prevention of stigmatization of specific areas. The conclusion is drawn that big data does not replace public health policy but rather strengthens its evidence base, measurability, and accountability. This approach is particularly relevant for Ukrainian cities in the process of reconstruction, infrastructure modernization, and the implementation of the “Health in All Policies” principle, as it allows for the evaluation of decisions before large-scale negative consequences arise for the quality of life, equality, and safety of the population in modern territorial communities.

Keywords: big data, urban environment, public health, digitalization, cross-sectoral approach.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА

Герасимчук С. С.

У тезах досліджуються проблемні аспекти реалізації принципів гласності та відкритості судового процесу в умовах запровадження дистанційного судочинства. Аналізуються прогалини нормативного регулювання порядку судового засідання в режимі відеоконференції: відсутність норм щодо поведінки учасників онлайн-засідань, обмеження доступу публіки, допит свідків у дистанційному форматі та ризики неконтрольованого середовища. Пропонуються шляхи законодавчого вдосконалення.

Ключові слова: цивільний процес, гласність судочинства, відкритість судочинства, відеоконференція, онлайн-засідання, допит свідка, дистанційне судочинство.

Принципи гласності та відкритості судового процесу є основоположними засадами цивільного судочинства, закріпленими статтями 7 і 8 Цивільного процесуального кодексу України [1]. Цифровізація судочинства й розширення дистанційних форм участі, прискорені умовами пандемії COVID-19 та повномасштабного воєнного вторгнення 2022 року, зумовлюють необхідність переосмислити, як ці основоположні принципи реалізуються в онлайн-середовищі.

Питання дистанційного судочинства та цифровізації правосуддя привертало увагу правничої спільноти. Серед науковців, які досліджували різні аспекти цієї проблематики, слід виділити І. О. Ізарову, яка аналізувала принципи цивільного судочинства в контексті доступу до правосуддя та практики ЄСПЛ, доктора юридичних наук Д. Д. Луспеника в частині організації цивільного процесу, а також Т. В. Цувіну, яка досліджувала процесуальні гарантії та доступність правосуддя. Попри це, питання дисципліни учасників відеоконференційних засідань залишається недостатньо дослідженим.

Перша група проблем пов'язана з правом публіки на доступ до судового засідання. Стаття 7 ЦПК гарантує кожній особі право бути присутньою на відкритому судовому засіданні, робити письмові нотатки, вести відео- та аудіозапис у підзальному режимі [1]. Однак у

відеоконференційному форматі це право фактично нереалізоване: сторони і суд перебувають у різних приміщеннях, треті особи фізично не присутні у доступності зали, а порядок забезпечення доступу зацікавлених осіб до трансляції засідання у ЦПК не врегульовано.

Друга група проблем стосується відсутності в ЦПК спеціальних норм про поведінку учасників у режимі відеоконференції. Статті 215-216 ЦПК встановлюють обов'язок звертатися до суду «Ваша честь», вставати під час входу суду, слухати рішення стоячи, беззаперечно виконувати розпорядження головуєчого [1]. Проте ці норми сформульовані виключно під фізичну присутність у залі суду й не мають еквіваленту в онлайн-процедурі. Для учасника, який підключається з дому чи іншого неконтрольованого приміщення, виконання значної частини цих обов'язків або фізично неможливе, або неможливе для перевірки судом. Технічні регламенти реєстрації та автентифікації користувачів у системі єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, затверджені відповідним положенням ВРП [6], регулюють лише технічний доступ, але не процесуальну поведінку учасників під час засідання.

Третя група проблем стосується ізоляції свідків та ризиків неконтрольованого середовища під час онлайн-засідання. Стаття 219 ЦПК встановлює, що свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання [1]. У форматі відеоконференції ця норма є де-факто невиконуваною. Зокрема, неможливо виключити ситуацію, коли сторона запрошує своїх свідків до одного приміщення: такі свідки спостерігають за допитом інших свідків і можуть коригувати власні показання до початку власного допиту. Крім цього, можна виділити ширший перелік ризиків неконтрольованого середовища: отримання підказок у реальному часі від третіх осіб, що знаходяться поза полем зору камери; несанкціонований доступ сторонніх осіб до перебігу засідання, яким суд не надавав такого права; розголошення особистих даних учасників судового процесу особам, які не є його учасниками. Ці ризики не можна усунути лише технічними засобами – вони потребують процесуальної відповіді.

Окремим аспектом є забезпечення присяги свідка в режимі відеоконференції. Стаття 230 ЦПК вимагає, щоб головуєчий встановив особу свідка, привів до присяги, а підписаний текст і розписка були приєднані до справи [1]. Частина четверта статті 212 ЦПК передбачає, що учасник справи використовує засоби електронної ідентифікації відповідно до законів «Про електронні документи та електронний документообіг» [4] та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [5]. Разом з тим система відеоконференцв'язку [7] передбачає автентифікацію через КЕП, але не визначає порядку підписання свідком тексту присяги в електронній формі. Постає процесуальна невизначеність: як забезпечити виконання вимог статті 230 ЦПК, коли свідок перебуває у залі суду, а більшість сторін бере участь дистанційно?

Практика ЄСПЛ визнає дистанційне судочинство допустимим за умови дотримання права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 ЄКПЛ [2]. Суд наголошує: національні органи влади зобов'язані надавати достатнє обґрунтування будь-якого обмеження учасників у дистанційному засіданні, а правова доктрина звертає увагу на неможливість забезпечити конфіденційність і неупередженість показань у цьому форматі [9]. Законом № 3755-IX від 09.07.2024 було внесено важливий виняток: свідок може брати участь у відеоконференції виключно з приміщення суду [3]. Це вирішує питання ізоляції свідка від сторін під час допиту в приміщенні суду, однак комплекс ризиків, перелічених вище, залишається без нормативної відповіді. Попередній проєкт № 9090 (2023) пропонував ширше регулювання, однак був відкликаний унаслідок недостатньої підтримки парламентського комітету [10], що само по собі свідчить про недооціненість проблематики нормативної онлайн-дисципліни.

Таким чином, цифровізація судочинства ставить перед законодавцем реальний виклик: як зберегти основоположні принципи цивільного судочинства, закріплені статтями 6-8 ЦПК, не порушивши правову рівність сторін і конфіденційність показань? Відповідь полягає у системному доповненні ЦПК України спеціальними нормами про онлайн-дисципліну судового засідання: обов'язок учасника знаходитись в окремому приміщенні без сторонніх осіб; заборона одночасного спостереження за засіданням свідком, який очікує допиту; порядок онлайн-підписання тексту присяги за допомогою КЕП; визначення відповідальності за порушення онлайн-дисципліни. Комплексне законодавче врегулювання цих питань є невідкладною умовою дотримання основоположних принципів цивільного судочинства.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 25.05.2026).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.05.2026).
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 09.07.2024 № 3755-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3755-IX> (дата звернення: 25.05.2026).
4. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 25.05.2026).
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 25.05.2026).
6. Про положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 25.05.2026).
7. Інструкція з використання підсистеми відеоконференцзв'язку Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи. URL: <https://vkz.court.gov.ua> (дата звернення: 25.05.2026).
8. Hearings via video-link. European Court of Human Rights. 2024. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/hearings-via-video-link-ukr> (дата звернення: 25.05.2026).
9. Дистанційне кримінальне провадження під час воєнного стану. GOLAW. 2023. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/distancijne-kriminalne-provazhennya-pid-chas-voyennogo-stanu/> (дата звернення: 25.05.2026).
10. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства» (реєстр. № 9090). Кабінет Міністрів України. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41530> (дата звернення: 25.05.2026).

Herasymchuk S. Problematic aspects of compliance with the principles of publicity and openness of court proceedings under distance justice. *The thesis examines problematic aspects of implementing the principles of publicity and openness of civil proceedings in the context of distance justice. The absence of specific statutory rules on online hearing discipline, restrictions on public access, isolation of witnesses under the videoconference format, risks arising from uncontrolled environments during witness examination, the online oath procedure, and admissibility of evidence are analysed. Legislative improvements to the Civil Procedure Code of Ukraine are proposed.*

Keywords: civil procedure, publicity of proceedings, openness of proceedings, videoconference, online hearing, witness examination, distance justice.

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

Гофман Ю. Б.

Розглянуто особливості встановлення неплатоспроможності підприємств, що функціонують у зоні бойових дій. З огляду на вплив воєнних факторів на фінансовий стан суб'єктів господарювання, визначено специфіку процесу встановлення неплатоспроможності, проблеми застосування стандартних процедур банкрутства та їх адаптацію до умов воєнного стану.

Ключові слова: неплатоспроможність, підприємство, господарське судочинство, зона бойових дій, воєнний стан, банкрутство, фінансова стійкість, правове регулювання, кредитори, управління ризиками.

В умовах сучасних воєнних конфліктів підприємства, що функціонують у зонах бойових дій, стикаються з унікальними викликами, які впливають на їх фінансову стабільність та здатність виконувати зобов'язання перед кредиторами. Традиційні механізми визначення неплатоспроможності, закладені у чинному законодавстві України, не повною мірою адаптовані до умов воєнного стану. Виникає потреба у дослідженні специфіки визначення неплатоспроможності, що враховує воєнний вплив, ризики втрати активів, перебої у постачанні та мобілізаційні обмеження.

Наукова проблема полягає у знаходженні балансу між захистом прав кредиторів та необхідністю підтримки підприємств, що зазнають негативного впливу воєнних дій. Недостатня адаптація законодавства до таких умов створює ризики масового банкрутства та негативного впливу на економіку регіонів.

Сучасні дослідження проблем неплатоспроможності підприємств у зоні бойових дій зосереджуються на низці важливих напрямів, що мають велике значення для практики господарського судочинства. Зокрема, у науковій літературі здійснюється вже ширший аналіз впливу воєнного стану на можливість застосування стандартних критеріїв неплатоспроможності та процедури банкрутства. Так, в роботі Стащук О. С., Шостак Л. О. та Булик Д. Б. підкреслюється, що в умовах активних бойових дій соціально політичні проблеми посилюють кризові явища в економіці, ускладнюють підтримання платоспроможності та ліквідності підприємств, а також ставлять під сумнів ефективність стандартних процедур банкрутства, що були сформовані до початку війни [6].

Ще одним важливим напрямом досліджень є розгляд правового регулювання банкрутства в умовах воєнного стану, зокрема у зоні бойових дій, в якому окремі автори підкреслюють необхідність адаптації чинного законодавства до сучасних умов. У праці Предместнікова О. Г. і Пархоменка М. М. зазначено, що широкомасштабна агресія РФ призвела до правової невизначеності у процедурі банкрутства, що вимагає перегляду та вдосконалення законодавчих механізмів, зокрема щодо доступу до активів і доступності судочинства для підприємств під час війни [5].

Визначення неплатоспроможності підприємства у мирний час значною мірою відрізняється від підходів, які застосовуються у кризових регіонах або у зоні бойових дій. Відповідно до чинного законодавства України, неплатоспроможність - неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через застосування процедур, передбачених Кодексом України з питань банкрутства [2]. Такий підхід є універсальним для більшості підприємств у мирний період, проте у ситуації військових дій, реалізація визначених критеріїв часто ускладнюється безліччю форс мажорних обставин.

Результати дослідження обґрунтовують необхідність внесення змін до господарського судочинства та підходів до визначення неплатоспроможності, що забезпечує баланс між правами кредиторів і можливістю збереження та відновлення підприємств у кризових регіонах. Це підтверджується як нормами права, так і практикою судів у період воєнного стану.

У зоні бойових дій підприємства можуть тимчасово втрачати доступ до своїх активів, ринків збуту та ланцюгів постачання, що зумовлено руйнуванням інфраструктури, блокуванням логістичних шляхів чи неможливістю фізичного доступу до майна. Частково унікальні обставини пов'язані з воєнними діями навіть прямо враховані в законодавстві: згідно з прикінцевими положеннями Кодексу України з процедур банкрутства, під час дії воєнного стану господарський суд може відмовити у відкритті провадження у справі про банкрутство за заявою кредитора, якщо невиконання зобов'язань боржником спричинене саме збройною агресією або перебуванням майна на території, де ведуться бойові дії чи яка є тимчасово окупованою [3].

У таких умовах формальне застосування стандартних критеріїв може призвести до несправедливого визнання підприємства неплатоспроможним, хоча воно за інших обставин могло б відновити свою діяльність після стабілізації ситуації. Саме тому у практиці господарського судочинства та наукових дискусіях розглядаються адаптовані підходи до оцінки платоспроможності, які включають аналіз зовнішніх факторів, тимчасових збоїв у роботі підприємства та перспектив відновлення після закінчення дії воєнного стану.

Можна стверджувати, що розгляд справ у господарських судах щодо неплатоспроможності підприємств у зоні бойових дій супроводжується значними процесуальними та доказовими труднощами. Однією з основних проблем є обмежений доступ до доказів та бухгалтерських документів, що ускладнює належну оцінку майнового стану боржника. Під час активних бойових дій або на окупованих територіях доступ до офісних приміщень, серверних баз даних, фінансових звітів та інших ключових документів часто неможливий через загрозу життю та здоров'ю учасників процесу, руйнування об'єктів або контролювання територій ворожими силами.

Наприклад, у судовій справі № 908/2982/23 про неплатоспроможність було встановлено, що проведення оцінки майна стало неможливим через відсутність безпечного доступу до об'єктів оцінки, перебування їх під контролем окупаційних військ та руйнування технічної документації, що унеможливило збір необхідних даних [4].

Узагальнюючи мінуси, можна стверджувати, що розгляд справ у господарських судах щодо неплатоспроможності підприємств у зоні бойових дій має низку специфічних проблем. По-перше, очевидно, існує серйозна проблема доступу до доказів та бухгалтерських документів. Часто

підприємства не можуть своєчасно надавати звітність через пошкодження офісів, втрату серверів або обмежений доступ до фінансових рахунків. Ця ситуація ускладнює як оцінювання вартості майна підприємства, так і формування повноцінної доказової бази для судового розгляду. Внаслідок цього, господарські суди змушені виходити з наявних у них матеріалів, застосовувати неповну інвентаризацію та приймати рішення про стан активів за спрощеними механізмами, що далеко не завжди відображає реальний фінансовий стан підприємства. Такі складнощі особливо характерні для підприємств, майно яких розташоване у зонах бойових дій, де забезпечення безпечного доступу до доказів й документів є практично неможливим через об'єктивні зовнішні обставини.

По друге, судові процедури у таких умовах значно ускладнені через необхідність адаптувати господарське судочинство до пов'язаних з війною викликів. У період дії воєнного стану та після нього законодавець запровадив низку змін до Кодексу України з процедур банкрутства, які мають на меті спростити застосування процедур у ситуації, коли традиційні строки та механізми судового провадження не завжди можливі для виконання. Зокрема, зміни, що набрали чинності 29 липня 2023 року, дозволяють господарським судам продовжувати строки проведення попереднього засідання, розгляду заяв, планів санації, реструктуризації боргів чи реалізації майна боржника під час війни та протягом шести місяців після її припинення або скасування [1].

Ці зміни також передбачають можливість проведення зборів та засідань комітету кредиторів дистанційно, що є важливою процедурою в умовах обмеженого пересування або небезпеки для учасників процесу. Також законодавством встановлено вимогу до арбітражних керуючих не нести дисциплінарну відповідальність за невчинення дій чи невиконання обов'язків, якщо це пов'язано з веденням бойових дій у місцях проживання чи роботи відповідальних осіб [1].

По третє, суди повинні враховувати специфіку воєнного стану при оцінці дій підприємств у справах про неплатоспроможність, оскільки форс мажорні обставини можуть бути безпосередньою причиною порушення договірних зобов'язань, затримки виплат працівникам чи постачальникам або тимчасової зупинки виробництва. У таких випадках застосування стандартних алгоритмів оцінки платоспроможності без урахування зовнішніх обставин може призвести до неправомірного визнання підприємства банкрутом. Нові норми законодавства забезпечують можливість дистанційної взаємодії учасників процесу та враховують обставини, пов'язані з війною, при прийнятті процесуальних рішень, що створює більш адаптовану правову рамку для розгляду таких спорів [1].

Таким чином, економічні та воєнні фактори війни тісно взаємопов'язані та формують комплексну ситуацію щодо неплатоспроможності підприємств, що розглядаються господарськими судами. Масові руйнування виробничих активів, логістичної та транспортної інфраструктури прямо впливають на здатність підприємств продовжувати діяльність.

В свою чергу, законодавчі зміни, внесені до Кодексу України з процедур банкрутства під час дії воєнного стану, спрямовані на «усунення технічних недоліків» та підвищення ефективності судових процедур у складних умовах, зокрема через можливість продовження строків судового провадження, застосування дистанційних форматів та звільнення від деяких відповідальностей у разі, коли здійснення процедур неможливе через перебіг бойових дій.

Узагальнення судових рішень Верховного Суду дозволяє виділити типові підходи та орієнтири для оцінки платоспроможності підприємств у кризових регіонах, що може стати основою для формування єдиної практики правозастосування судами нижчих інстанцій. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню прогнозованості судових рішень, зменшенню ризику суперечливих рішень у справах про банкрутство та більш збалансованому захисту прав як кредиторів, так і підприємств, що тимчасово опинилися у складних умовах.

Крім того, систематичний аналіз рішень Верховного Суду дозволяє виявити прогалини у нормативно-правовому регулюванні та визначити можливі напрямки удосконалення законодавства щодо банкрутства в умовах воєнного конфлікту, що сприятиме створенню більш адаптивної та стійкої правової системи, здатної враховувати надзвичайні обставини та забезпечувати ефективний баланс між економічними інтересами учасників процесу.

Вважаємо, важливо вивчати ефективність дистанційного судового розгляду та електронного документообігу у господарському судочинстві, оцінювати наслідки адаптованих процедур банкрутства для відновлення економічного потенціалу регіонів, а також аналізувати світовий досвід застосування кризового фінансового аудиту та процедур реструктуризації боргів з метою адаптації до українських реалій.

Системне впровадження таких підходів сприятиме підвищенню ефективності господарського судочинства та захисту економічної стабільності підприємств навіть у складних воєнних умовах, що позитивно впливає на відновлення економіки регіонів та розвиток держави загалом.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» від 13.07.2023 № 3249 IX. Офіційний вісник України, 2023, № 19. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#Text> (Дата звернення 17.06.2026).
2. Кодекс України з процедур банкрутства. Документ 2597-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 11.03.2026, підстава - 4777-IX Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (Дата звернення 17.06.2026).
3. Кодекс України з процедур банкрутства. Документ 2597-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 11.03.2026, підстава - 4777-IX Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (Дата звернення: 18.06.2026).
4. Постанова суду у справі № 908/2982/23 про неплатоспроможність (інформація про неможливість оцінки майна боржника через бойові дії на території та обмежений доступ до об'єктів оцінки). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zp.arbitr.gov.ua/sud5009/gromadyanam/advert/1784416/> (Дата звернення 17.06.2026).
5. Предместніков О. Г., Пархоменко М. М. Банкрутство підприємств, розташованих на окупованих територіях. *Аналітично порівняльне правознавство*, № 03, 2025.
6. Стащук О., Шостак Л., Булик Д. Банкрутство підприємств в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, № 44, 2022. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-29> (Дата звернення 17.06.2026).

Hofman Yu. Peculiarities of determining the insolvency of business entities in combat zones.

The article examines the peculiarities of determining the insolvency of enterprises operating in combat zones. Taking into account the impact of war-related factors on the financial condition of business entities, the specific features of the insolvency determination process, the challenges associated with applying standard bankruptcy procedures, and their adaptation to the conditions of martial law are identified.

Keywords: *insolvency, enterprise, commercial proceedings, combat zone, martial law, bankruptcy, financial stability, legal regulation, creditors, risk management*

ШІСТЬ МІСЯЦІВ БЕЗКАРНОСТІ: ЧОМУ ПРОЕКТ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ НЕ ЗАХИЩАЄ ІНТЕРЕСИ НАЙМОДАВЦЯ ЖИТЛА?

Заїка Ю. О.

Досліджено дисбаланс інтересів сторін у договорі найму житла за ЦК України та Проектом ЦК. Обґрунтовано необхідність надання наймодавцю права розірвати договір у разі невнесення плати протягом двох місяців.

Ключові слова: *договір найму житла, розірвання договору, баланс інтересів.*

Задеклароване конституційне право громадян на житло належить до категорії фундаментальних прав людини. Потреба у житлі є абсолютною та безальтернативною, оскільки належне забезпечення житловими умовами є необхідною передумовою повноцінної життєдіяльності особи. Право на житло є одним із найважливіших соціально-економічних прав громадян і водночас виступає елементом їхньої цивільної правосуб'єктності [3, с. 97].

Одним із правових способів задоволення цієї потреби є договір найму житла. Залежно від об'єкта договору виокремлюють такі його різновиди: договір найму житла, що є об'єктом права приватної власності (договірні відносини регулюються главою 59 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «Найм (оренда) житла»); договір найму житла, що підпадає під поняття «соціальне житло» (порядок надання такого житла та особливості договірних відносин визначає Закон України «Про житловий фонд соціального призначення»).

За договором найму (оренди) житла одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату (ч. 1 ст. 810 ЦК України). Функціональне призначення цього договору полягає в задоволенні

базової матеріальної потреби людини у житлі. Водночас він виступає правовою підставою для виникнення зобов'язання, за яким власник передає придатне для постійного проживання помешкання на певний строк іншій особі, у якій виникає зобов'язання своєчасно сплачувати за надане у володіння і користування жиле приміщення.

Особливої актуальності цей інститут набуває в сучасних умовах, коли внаслідок збройної агресії мільйони громадян були змушені виїхати за кордон, а сотні тисяч – залишити свої домівки й набути статусу внутрішньо переміщених осіб. Для власників нерухомості, зокрема житлових приміщень, найм стає дієвим засобом підтримки фінансової стабільності в умовах економічної нестабільності [1, с. 141-142]. Закріплюючи у ЦК України главу 59, законодавець установлює диспозитивні правила регулювання відносин, які виникають із приводу найму житлового приміщення.

Зміст договору житлового найму складають взаємні права та обов'язки контрагентів. Головний обов'язок наймодавця – надати зазначене у договорі придатне для проживання житло, а наймача – використовувати його за призначенням і своєчасно сплачувати плату за найм. Попри обов'язкову письмову форму, процедура укладення такого правочину є спрощеною, оскільки недотримання цієї вимоги не тягне за собою недійсність правочину.

Водночас розірвання договору є значно складнішим процесом. Чинний Цивільний кодекс України передбачає тривалий та певною мірою диспропорційний механізм припинення комерційного найму житлового приміщення за ініціативою власника. Наймач має право в будь-який час відмовитися від договору, письмово попередивши про це власника за три місяці. Якщо ж орендар сумлінно виконує всі умови, але житло знадобилося самому наймодавцю для власного проживання, останній також може розірвати договір із тримісячним попередженням.

Правова диспропорція виникає тоді, коли наймач грубо порушує зобов'язання і не сплачує за житло. У такому разі виселити його в судовому порядку можна лише після шести місяців заборгованості. Отримуємо ситуацію, за якої добросовісного орендаря дозволено позбавити права користування житлом за три місяці, а порушника – тільки через пів року. Упродовж цього часу недобросовісний наймач безоплатно користується чужим майном, а наймодавець змушений зазнавати збитків проти власної волі. Натомість для наймодавця найм часто перетворюється з очікуваного джерела прибутку на ризик втрати доходу та тривалі судові спори.

Таке правове регулювання зумовлює також економічну неадекватність в умовах інфляції. Через пів року сума боргу внаслідок природного знецінення грошей коштуватиме значно менше. Наймодавець зазнає подвійних збитків: він втрачає плату за користування своїм майном, а якщо згодом і стягне ці кошти через суд, то отримає їх уже суттєво знеціненими. Понад те, фактичне стягнення боргу у сучасних реаліях ускладнюється через тривалі судові тяганини та потенційну відсутність у боржника майна, на яке можна звернути стягнення.

Для наймача такий механізм є доволі зручним, оскільки дозволяє на свій розсуд як укласти договір, так і припинити договірні відносини за власною ініціативою. Позиція законодавця зумовлено двоїстою природою права на житло: якщо для наймача договір найму житла слугує соціальним благом і дозволяє реалізувати конституційне право на житло, то для власника житла це насамперед спосіб набуття економічного блага шляхом використання своєї власності.

Цивільне право базується на засадах справедливості, добросовісності та розумності. У правовому вимірі категорія справедливості розкривається через високу моральність поведінки суб'єкта, повагу до приватних і публічних інтересів, а також забезпечення оптимального компромісу між ними. Справедливість не може розглядатися виключно як етична категорія, відірвана від права. Її матеріальний аспект реалізується через правові норми, що за своєю суттю повинні сприйматися суспільством, як справедливі, ґрунтуватися на доктринальних засадах і відображати ідеологію суспільства [2, с. 86].

На жаль, розробники Проекту Цивільного кодексу України замість усунення цього дисбалансу залишили підстави розірвання договору з ініціативи наймодавця без змін (стаття 1060 «Розірвання договору найму житла») [4]. Натомість в умовах найму необхідно чітко й справедливо прописати критерії дострокового припинення відносин з метою захисту прав власника.

З огляду на позитивну європейську практику, вважаємо за доцільне законодавчо передбачити право наймодавця на розірвання договору у разі, якщо наймач не сплачує за житло протягом двох місяців поспіль або має заборгованість, яка сумарно перевищує двомісячну плату за найм. Це дозволить забезпечити реальний і справедливий баланс інтересів сторін та захистити право власності від недобросовісних дій контрагента.

Література

1. Джуган В. О Правове регулювання договору оренди приватного житла в умовах воєнного стану в Україні// Юридичний науковий електронний журнал. 2025.№3. С.141-144. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/31>
2. Заїка Ю. О. Справедливість як засада сучасної правотворчості Загальні засади приватного права: сучасний стан та перспективи. Матвєєвські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 24 жовт. 2025 р. / В. В. Цюра, В. О. Бажанов, Б. С. Щербина та ін.; відп. ред. В. В. Цюра. К. : 2025. С. 83-87.
3. Заїка Ю. О., Скрипник В. Л. Право на житло і пряма дія норм Конституції// Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : *монографія* / за заг. ред. В. Л. Скрипника. Харків : Право, 2023. С.128–143.
4. Проект Цивільного кодексу України № 15150 від 09.04.2026. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837> (дата звернення: 08.06.2026).

Zaika Yu. Six months of impunity: why the Draft Civil Code fails to protect the interests of housing lessors. *The imbalance of parties' interests in the residential lease agreement under the Civil Code of Ukraine and the Draft Civil Code is investigated. The necessity of granting the lessor the right to terminate the agreement in case of non-payment for two months is substantiated.*

Keywords: *residential lease agreement, termination of the agreement, balance of interests.*

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДОВИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Самчук-Колодяжна З. Ф.

Розглядаються новели спадкового права, які передбачає законопроект нового Цивільного кодексу України (розглянутого Верховною Радою України в першому читанні), достатність та повнота правового регулювання проблемних питань щодо об'єкта спадкування, порядку відкриття спадщини, визначеність та обґрунтованість понять та категорій спадкового права, усунення прогалин правового регулювання спадкових відносин в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: *спадкове право, суб'єкти спадкових відносин, майнові права, особисті немайнові права, правомірний інтерес, доброзичливість, лінії та ступені споріднення, воєнний стан та агресія рф проти України, рекодифікація цивільного законодавства.*

В Україні проводиться довгоочікувана рекодифікація чинного Цивільного кодексу України (надалі ЦК України), як Основного Закону, що врегульовує наше приватне життя. Який став конкретизованішим, хоча складнішим. Безперечно, ЦК України є досконалим правовим інститутом, проте проте не позбавлений певних вад та прогалин, що потребують уточнення та однозначного тлумачення.

Необхідно відмітити, що інституту спадкування, як одному з основних в цивільному праві присвячена Книга 6 Цивільного кодексу України, що включає 7 глав [1].

Інститут спадкування, подарував національному праву «спадкові» новели, обсяг нормативного матеріалу збільшився більше ніж удвічі, що забезпечило його відповідність європейським стандартам захисту приватних інтересів фізичних та юридичних осіб, проте ряд положень спадкового законодавства, ще містять певні суперечності, та мають неоднозначне тлумачення.

В Законопроекті нового Цивільного кодексу України (чи Кодексу права приватного) чільне місце займає книга Сьома «Право спадкове», де значно удосконалений інститут спадкового права. Так, конкретизовано понятійний апарат, запроваджено нові термінологічні конструкції, урізноманітнено види розпоряджень спадкодавця, розширено коло спадкоємців (внуки, діти зачаті після смерті спадкодавця протягом строку прийняття спадщини), законодавчо врегульовані способи прийняття спадщини, особливості спадкування окремих видів майна, в тому числі особистого репродуктивного біологічного матеріалу, майнових прав та майнових обов'язків, що дозволяє привести цивільне законодавство, в тому числі спадкове, у відповідність до світових стандартів [2].

Законопроект, як і чинний ЦК України закріплює існування двох видів спадкування: за заповітом або за законом та не забороняє успадкування однієї частини спадщини на підставі заповіту, а іншої — на підставі закону. Таке спадкування виникає у разі охоплення заповітом лише частини спадкового майна або визнання заповіту частково недійсним. Відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом.

Усталено як законом так і практикою, що основним елементом спадщини є право власності, воно здебільшого і обумовлює подання спадкоємцем заяви про згоду на прийняття спадщини, або відмову від неї. Наразі порядок таких дій чітко врегульовано законом і тут першочерговим є значення місця відкриття спадщини при встановленні якого у громадян викають певні труднощі. Згідно статті 1221 ЦК України - це останнє місце проживання спадкодавця. Все докорінно змінилося, у зв'язку із цілою низкою новел щодо місця проживання фізичної особи, які містяться у статті 29 ЦК України [1]. Так Законопроект міняє назву терміну це «осадок», де значно розширені місця проживання фізичної особи (ст. 35 Законопроекту) [2].

Це безумовно має своє віддзеркалення у спадковому праві, при визначенні місця відкриття спадщини, для вчинення цілого ряду нотаріальних дій, наприклад, подання заяви про прийняття чи відмову від спадщини, вжиття заходів щодо охорони спадщини додає труднощі учасникам цих відносин.

Щодо кола спадкоємців та їх статусу. Спадкоємцями за законом можуть бути фізичні особи, які є живими, а також особи, які зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини, за заповітом будь-хто з учасників цивільно-правових відносин. Законопроект додає нових спадкоємців: внуків та дітей зачатих після смерті спадкоємця [2].

Законопроект Цивільного кодексу України значно розширив коло спадкоємців за законом, встановивши 6 черг спадкування до 6-го ступеня споріднення[1].

ЦК не визначає родичів 1-6 ступенів споріднення, відсутнє поняття родичів, свояків, ліній та ступенів споріднення, що також затруднює потенційним спадкоємцям визначитись зі своїми правами на спадщину. Ніяких змін чи доповнень не внесено і в Законопроект як Книгою 7, так і положеннями Книги 6 «Право сімейне» [2].

При спадкуванні за законом основне значення надається спорідненню. Адже в першій, другій, третій та п'ятій чергах визначені особи, які мають відповідний ступінь споріднення із спадкодавцем. Необхідно зазначити, що основна категорія «споріднення» в спадковому праві законодавчо не врегульована, які і в законопроекті нового ЦК (ст. 1757-1762) [2].

Під спорідненням розуміється кровна спільність осіб, що походять одне від одного або від спільного предка. В основі споріднення «знаходяться» природні, біологічні зв'язки між фізичними особами. Біологічний зв'язок, як правило, детермінує наявність у відповідних фізичних осіб статусу «родичів за походженням» (ст. 1260 ЦК України) [1]. Таким чином, підставою виникнення кровного споріднення є біологічне походження (народження).

У разі якщо такі біологічні зв'язки досить близькі, споріднення набуває значення юридичного факту, тобто певні правові наслідки, в т.ч. спадкові.

Для виявлення юридично значимого споріднення важливе значення має його класифікація. В цивілістичній доктрині вона здійснюється за лініями та ступенями. Аналіз положень книги 6 ЦК України дозволяє виокремити випадки, в яких законодавець безпосередньо «згадує» про лінії та ступені споріднення:

- «висхідна лінія» (ч. 2 ст. 1260 ЦК України);
- «пряма низхідна лінія» (ч. 6 ст. 1266 ЦК України);
- «ступінь споріднення» (ч. 1 ст. 1265, ч. 6 ст. 1266 ЦК України) [1].

Аналогічно в Законопроекті лінії та ступені споріднення лише згадуються. Необхідно зауважити, що визначення кола осіб, які складають відповідну лінію, чи певний ступінь споріднення поміж родичами завжди здійснюється відносно конкретної особи. У спадковому праві такою особою незмінно виступає спадкодавець.

Лінію споріднення утворює кровний зв'язок фізичних осіб (родичів) через безперервні народження. Залежно від того, чи походять особи одна від одної або від одного спільного предка, розрізняють пряму і бокову лінії споріднення [3, с 452].

У прямій лінії особи походять одна від одної. Пряма лінія в роду лише одна, яка може бути висхідною або низхідною. Пряма висхідна лінія визначається від нащадків до предків. Пряма низхідна лінія визначається в напрямку від предків до нащадків. Тобто вона складається із сукупності осіб, які походять від певної конкретної особи. Законодавчо ці терміни не визначені, а лише згадані. Не звернута належна увага на ці важливі спадкові категорії і в Законопроекті, в т.ч. в книзі 6 «Право сімейне» [2].

Не пряму лінію, коли особи не походять одна від одної, але мають спільного предка називають боковою лінією. Бокових ліній є стільки, скільки існує народжень поза прямою лінією [3, с. 453].

Так, ЦК вживає терміни, що характеризують осіб, які відносяться до бокової лінії споріднення та походять від спільного предка. Зокрема, до них належать:

- «рідні брати та сестри» (ст. 1262 ЦК України) - (ст 1759 Законопроєкту);
- «рідні дядько та тітка» (ст. 1263 ЦК України)- (ст 1760 Законопроєкту);

Очевидно, що в ЦК відсутнє перерахування всіх родичів бокової лінії споріднення, які можуть набути право на спадкування за законом за певних умов. Тому існує нагальна потреба визначити терміни, які характеризують родичів бокової лінії споріднення. Необхідно відмітити, що спадкують за законом родичі до четвертої бокової лінії споріднення [2].

Близькість або віддаленість кровного споріднення визначається ступенями споріднення. Ця категорія в ЦК України, також не визначена, але вказаний порядок його встановлення (абзац 2 ч. 1 ст.1265ЦК), а саме:

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа [1] - (ст. 1762 Законопроєкту) [2].

Не можна не відмітити пропонуване врегулювання спадкового договору, враховуючи його особливості, зокрема, коли все майно померлого переходить до набувача, а спадщина не відкривається. Виникає необхідність законодавчо встановити суб'єктів, які мають право на застосування правових наслідків при невиконанні умов договору після смерті відчужувача та встановити правовий режим майна за таких обставин. Як засвідчує практика набувачі зачасти не виконують волі померлого після його смерті, а саме істотної умови договору щодо виконання певної дії чи діяльності, передбаченої договором, а правових наслідків такої поведінки не встановлено, окрім як за життя відчужувача.

Майно померлого переходить до набувача після смерті відчужувача, незалежно від того, виконаний зустрічний обов'язок набувачем, чи не виконаний (ст. 1302 ЦК України) [1].

Саме тому, необхідно доповнити гл. 90 ЦК України положеннями щодо майна померлого в разі невиконання чи неналежного виконання набувача обов'язку за спадковим договором та законодавчо закріпити статус повернутого майна, визначивши його «як спадщина, що успадковується на загальних підставах». Відмітимо, що такими змінами було б оправдано розміщення спадкового договору в гл.90 Книги 6 «Спадкове право» та його назву. Проте, законодавець просто перемістив спадковий договір в зобов'язальні правовідносини, а питання відповідальності за невиконання чи неналежне виконання умов договору не вирішено[2].

Таким чином, чинне спадкове законодавство, не позбавлене певних вад та прогалин, що потребує уточнення, конкретизації та однозначного тлумачення. Однак, як свідчить аналіз положень Законопроєкту нового ЦК України вказані проблеми залишаються невирішеними. Проте є сподівання, що в процесі дальшого розгляду Законопроєкту очевидні недоречності будуть усунені.

Література

1. Цивільний кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>(дата звернення: 25.05.2026)
2. Проєкт Цивільного кодексу України (дата а реєстрації: 15150 від 09.04.2026 Сесія реєстрації: 15 сесія IX скликання) URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/dd8cdf2c-88ca-4e3a-9ec1-3b5a981d5d13](https://itd.rada.gov.ua/dd8cdf2c-88ca-4e3a-9ec1-3b5a981d5d13) (дата звернення: 25.05.2026)
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.12 : Спадкове право. За ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментар та аналітика». X.2009. 544 с.

Samchuk-Kolodyazhna Z. current issues in the legal regulation of inheritance relations in the context of the recodification of civil legislation. *This paper examines the innovations in inheritance law provided for in the draft of the new Civil Code of Ukraine (considered by the Verkhovna Rada of Ukraine in the first reading), the adequacy and comprehensiveness of legal regulation of problematic issues concerning the object of inheritance, the procedure for opening an estate, the clarity and soundness of concepts and categories of inheritance law, and the elimination of gaps in the legal regulation of inheritance relations under the legal regime of martial law.*

Keywords: *inheritance law, parties to inheritance relations, property rights, personal non-property rights, legitimate interest, good faith, lines and degrees of kinship, martial law and the Russian Federation's aggression against Ukraine, recodification of civil legislation.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБОРОНИ ПЛАГІАТУ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Старчук О. В.

У статті проаналізовано міжнародне та національне законодавство, яким заборонено порушення особистих немайнових прав автора у формі плагіату та акцентовано увагу на необхідності враховування ратифікованих міжнародно-правових актів у цій сфері при прийнятті Кодексу інтелектуальної власності.

Ключові слова: авторське право, міжнародні стандарти, законодавство про інтелектуальну власність, порушення особистих немайнових прав автора, плагіат.

Плагіат як одна з форм порушення особистого немайнового права автора – права на ім'я, полягає у привласненні усього чи частини твору особою, яке не є його автором (плагіатором) під своїм ім'ям без вказування дійсного джерела запозичення.

Важливу роль у боротьбі із плагіатом відіграють міжнародні договори, якими охороняються особисті немайнові права автора. У ч. 2 ст. 27 Загальної декларації прав людини закріплено право на захист моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є [1].

У свою чергу п. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачає, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є [2].

Поряд з тим, міжнародно-правові засади заборони плагіату ґрунтуються на п. 1 ст. 9 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) [3], яка передбачає, що її члени повинні виконувати ст. 1–21 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, які стосується охорони авторських прав, однак члени не мають прав або обов'язків за цією Угодою стосовно прав, які надаються за статтею 6 bis згаданої Конвенції або похідних від неї прав та ст.ст. 41–61, якими закріплено механізми захисту прав інтелектуальної власності від порушень.

Таким чином, Угода TRIPS встановлює мінімальні стандарти захисту прав інтелектуальної власності для держав-членів СОТ та зобов'язує забезпечувати ефективні механізми захисту авторських прав від незаконного використання.

Міжнародно-правовою основою заборони плагіату є право на визнання авторства, яке закріплене у ст. 6 bis Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів [4] відповідно до якої автор має право вимагати визнання свого авторства на твір і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні цього твору, а також будь-якому іншому посягання на твір, здатному завдати шкоди честі або репутації.

Що стосується законодавства України про заборону плагіату, то Закон України «Про освіту» визначає плагіат у сфері академічної доброчесності та авторського права, зокрема ст. 42 закріплює поняття академічного плагіату і самоплагіату та встановлює, що дотримання академічної доброчесності передбачає посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей та дотримання законодавства про авторське право [5].

У свою чергу, Закон України «Про вищу освіту» у п. 6 ст. 69 передбачає, що заклади вищої освіти та наукові установи здійснюють заходи із запобігання академічному плагіату – оприлюдненню (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворенню опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства [6].

У національному законодавстві з права інтелектуальної власності не було законодавчого закріплення поняття плагіату до 2001 року, коли ця прогалина була усунута ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права», який уже не чинний.

Згідно ч. 2 ст. 53 чинного Закону України «Про авторське право і суміжні права» плагіат – це опублікування твору або його частини у незмінному або видозміненому вигляді, включаючи опублікування перекладу іншомовного твору або його частини, під іменем особи, яка не є автором цього твору [7].

Незаконне привласнення авторства є порушенням суб'єктивного авторського права і тягне за собою застосування до порушника цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності.

Зокрема, у п. 3 ст. 442 Цивільного кодексу України закріплено, що ніхто не має права опублікувати твір без згоди автора, крім випадків, встановлених цим Кодексом та іншим законом [8].

У свою чергу, у ст. 512 Кодексу про адміністративні правопорушення передбачено, що незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства або інше умисне порушення права інтелектуальної власності тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції, обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення [9].

А ст. 176 Кримінального кодексу України визначає, що незаконне відтворення, використання та розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, а також фінансування таких дій, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, - караються штрафом від трьохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Окремо передбачена кримінальна відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно; за попередньою змовою групою; службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі [10].

Таким чином, при розробці нормативно-правових актів у сфері авторського права щодо порушення особистих немайнових прав автора (зокрема при прийнятті Кодексу інтелектуальної власності) необхідно враховувати і ратифіковані нашою країною міжнародно-правові акти у цій сфері, оскільки Конституція України передбачає, що в Україні визнаються та гарантуються права та свободи людини та громадянина відповідно до загальноєвропейських принципів та норм міжнародного права.

Література

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
3. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text
4. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 09 вересня 1886 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text
5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII із змінами та доп. *Відом. Верх. Ради*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
6. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII із змінами та доп. *Відом. Верх. Ради*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
7. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 р. № 2811-IX із змінами та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. із змінами та доп. *Відом. Верх. Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
9. Кодекс про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. із змінами та доп. № 8073-X *Відом. Верх. Ради*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
10. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. із змінами та доп. *Відом. Верх. Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Starchuk O. Legal regulation of the prohibition of plagiarism in international and national legislation. *The article analyzes international and national legislation prohibiting the violation of the author's personal non-property rights in the form of plagiarism and emphasizes the need to take into account ratified international legal acts in this area when adopting the Intellectual Property Code.*

Keywords: *copyright, international standards, intellectual property legislation, violation of the author's personal non-property rights, plagiarism.*

ЛІЦЕНЗІЙНИЙ ДОГОВІР: ОКРЕМІ ЗАУВАГИ

Тарасенко Л. Л.

У тезах розглядаються окремі проблемні аспекти щодо правової природи ліцензійного договору, проблем його правового регулювання. Встановлено, що ліцензійний договір є дуже поширеним у багатьох сферах суспільного життя, оскільки завдяки йому суб'єкти майнових авторських прав, прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки тощо, мають можливість погоджувати використання належних їм об'єктів права інтелектуальної власності. Доведено, що чинне правове регулювання щодо вказаного договору є недостатнім для належного та ефективного унормування досліджуваних правовідносин, оскільки попри значну поширеність вказаного договору, законодавець присвячує лише кілька норм регулюванню даного договору.

Ключові слова: ліцензійний договір, ліцензія, договір, інтелектуальна власність, промислова власність, авторське право.

Розпорядження майновими правами інтелектуальної власності здійснюється на підставі різних правочинів (насамперед, договорів), серед яких ліцензійний договір, ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності, договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, інші правочини. Особливе місце серед цих договорів посідає ліцензійний договір, завдяки якому суб'єкт авторських чи інших прав інтелектуальної власності може надавати дозвіл на використання майнових прав інтелектуальної власності. Ліцензійний договір є дуже поширеним у багатьох сферах суспільного життя, оскільки завдяки йому суб'єкти майнових авторських прав, прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки тощо, мають можливість погоджувати використання належних їм об'єктів права інтелектуальної власності. Водночас, на нашу думку, чинне правове регулювання щодо вказаного договору є недостатнім для належного та ефективного унормування досліджуваних правовідносин, оскільки попри значну поширеність вказаного договору, законодавець присвячує лише кілька норм регулюванню даного договору.

Відтак до кінця невизначеними з точки зору закону залишаються питання щодо суб'єктного складу договірних відносин, щодо порядку укладення і змісту даного договору, щодо прав та обов'язків сторін, щодо порядку визначення плати за отримання дозволу на використання певного об'єкта права інтелектуальної власності, щодо умов та підстав припинення ліцензійного договору, щодо відповідальності сторін. Спеціальне законодавство у сфері промислової власності взагалі не приділяє уваги ліцензійному договору, що також не сприяє належному регулюванню цих відносин.

Ліцензійний договір – це один з договорів, які легітимізують використання об'єктів права інтелектуальної власності третьою особою (а не суб'єктом майнових прав інтелектуальної власності).

Визначення ліцензійного договору наведено у ч. 1 ст. 1109 ЦК України, відповідно до якої за ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання об'єкта, якщо інше не встановлено договором.

З цього визначення та інших законодавчих положень вбачаються наступні ознаки ліцензійного договору:

- поіменований договір, тобто він прямо передбачений законом, наведено його законодавче визначення;
- консенсуальний (хоча з визначення ліцензійного договору вбачається вказівка законодавця на реальну природу цього правочину – оскільки закон містить словосполучення; «ліцензіар надає ліцензіату дозвіл на використання...»);
- оплатний (за загальним правилом, але може бути і безоплатним);
- односторонньо зобов'язуючий (за загальним правилом), однак, на нашу думку, ліцензійний договір може передбачати обов'язки ліцензіара, що перетворює цей договір у двосторонньо зобов'язуючий (зокрема, прийняти оплату в належний спосіб, не розголошувати конфіденційну інформацію, надану ліцензіатом, тощо);

- за своєю правовою природою належить до договорів щодо *розпорядження* майновими правами інтелектуальної власності та є універсальною договірною конструкцією щодо розпорядження такими правами як на об'єкти авторського права, так і на об'єкти права промислової власності (крім винятків, прямо передбачених законом – ліцензійний договір не може укладатися щодо комерційного найменування, оскільки воно індивідуалізує суб'єкта, не може укладатися щодо географічного зазначення, яке індивідуалізує товар завдяки специфічним географічним (у тому числі і кліматичним) умовам та людському фактору, який наявний в певному географічному регіоні);
- предметом договору є надання дозволу на використання певного об'єкту права інтелектуальної власності (а не передавання прав);
- стосується лише майнових прав інтелектуальної власності, які повинні бути чинними на момент укладення договору;
- дозвіл може надаватися як щодо всіх майнових прав інтелектуальної власності, так і щодо окремих майнових прав інтелектуальної власності (наприклад, надання дозволу на лише на відтворення твору, або лише на інтерактивне надання доступу публіці тощо), у такому разі відбувається наче «розщеплення» майнових прав інтелектуальної власності на певні частини, які можуть використовуватися ліцензіатом або різними ліцензіатами (при чому паралельно, як ліцензія – невиключна);
- може укладатися як з одним ліцензіатом (виключна, одинична ліцензія), так і з багатьма ліцензіатами одночасно (невиключна ліцензія, у тому числі публічна ліцензія);

Це невичерпний перелік ознак ліцензійного договору.

Звертаємо увагу, що ліцензійний договір можна укласти лише щодо об'єкту права інтелектуальної власності, який існує на момент укладення ліцензійного договору (наприклад, майнові права інтелектуальної власності на позначення, які є предметом заявки на торговельну марку, чи на технічні рішення, які є предметом заявки на винахід/корисну модель не можуть бути об'єктом ліцензійного договору).

Безумовно, особа, яка має виключні права інтелектуальної власності, може як використовувати цей об'єкт на власний розсуд, так і може дозволяти використання об'єкта права третіми особами. Надання дозволу на використання певного об'єкта права інтелектуальної власності здійснюється шляхом укладення саме ліцензійного договору або видачі ліцензії.

Ліцензійний договір, на нашу думку, належить до поіменованих договорів, як було вказано вище. Але цей договір є недооціненим і недоурегульованим договором. Вказаний висновок слід зробити з аналізу правового регулювання вказаного договору і значної поширеності практики його застосування, що зумовлює потребу більш якісного законодавчого закріплення цього договору.

Так, загальні положення про ліцензійний договір містяться у ЦК України (гл. 75 «Розпорядження майновими правами інтелектуальної власності»). Зокрема, ст. 1107 ЦК України серед переліку правочинів, які опосередковують розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, є ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності та ліцензійний договір. Стаття 1108 ЦК України присвячена характеристиці ліцензії, а статті 1109-1111 ЦК України – ліцензійному договору. Вважаємо, що ці статті мінімально розкривають основні положення, які унормовують поняття, порядок укладення та зміст ліцензійного договору та надають характеристику ліцензії. Водночас для належного регулювання досліджуваних відносин чотирьох статей у ЦК України (з яких одна стаття присвячена типовому ліцензійному договору, одна – строку ліцензійного договору) не достатньо.

Так, ЦК України у ст. 1109 надає визначення ліцензійного договору (змістом якого є надання дозволу на використання певного об'єкта права інтелектуальної власності, при чому за загальним правилом на засадах невиключної ліцензії), містить згадку про можливість укладення субліцензійного договору, перелічує умови договору (тут ще можлива окрема наукова дискусія щодо того, чи це істотні умови, чи умови, які можуть бути передбачені у договорі), згадує про способи використання і умову про територію, на яку поширюються надані права.

Істотними умовами ліцензійного договору, які передбачені законом, є умова про предмет, яка включає в себе умови про конкретні права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, який також має бути ідентифікований у договорі, а також умову про способи використання об'єкта права інтелектуальної власності. Також доцільно визначити умову про оплатність (розмір, порядок і строки виплати винагороди за використання об'єкта права інтелектуальної власності), або ж вказати про безоплатність договору.

Стаття 1110 ЦК України містить кілька законодавчих положень про строк дії ліцензійного договору, який, безумовно, прив'язаний до строку чинності виключного майнового права інтелектуальної власності.

Важливе значення має стаття 1108 ЦК України, оскільки у ній міститься положення про можливість ліцензіара видати ліцензію, визначено порядок її видачі (як окремого документа, або ліцензія може бути складовою частиною ліцензійного договору), охарактеризовано види ліцензій. При цьому вказана стаття не містить визначення ліцензії.

Дискусійним залишається питання про достатність вказаних законодавчих положень, адже спеціальне законодавство, окрім Закону України «Про авторське право і суміжні права», не деталізує вказаних вище положень про ліцензійний договір, які містяться в ЦК України.

Вважаємо, що законодавець повинен приділити більше уваги ліцензійному договору як правочину, який опосередковує розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Для вдосконалення правового регулювання досліджуваних відносин доцільно або доповнити ЦК України (главу 75) кількома статтями щодо ліцензійного договору (сторони, предмет договору, ціна договору (у тому числі види та порядок визначення розміру винагороди), особливі умови договору, права та обов'язки сторін, особливості припинення договору, відповідальність сторін тощо), або доцільно викласти положення про ліцензійний договір в окремій главі ЦК України.

Також доцільно передбачити у спеціальному законодавстві у сфері інтелектуальної власності, особливо у спеціальних законах сфері промислової власності, особливості укладення та змісту ліцензійного договору щодо відповідних об'єктів права інтелектуальної власності, що внесло би правову визначеність щодо вказаного договору.

Tarasenko L. License agreement: some remarks. *The theses consider some problematic aspects of the legal nature of the license agreement, the problems of its legal regulation. It is established that the license agreement is very widespread in many areas of public life, since thanks to it, the subjects of property copyrights, rights to inventions, utility models, industrial designs, trademarks, etc. could agree on the use of intellectual property rights belonging to them. It is proved that the current legal regulation of the specified agreement is insufficient for the proper and effective regulation of the legal relations under study, since despite the significant prevalence of the specified agreement, the legislator devotes only a few norms to the regulation of this agreement.*

Keywords: license agreement, license, agreement, intellectual property, industrial property, copyright.

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Хлистік М. А.

Тези присвячено дослідженню альтернативних способів вирішення спорів у цивільних правовідносинах України в умовах адаптації до стандартів ЄС. Визначено класичну тріаду позасудових інструментів (переговори, медіація, арбітраж) та суміжні форми посередництва, окреслено ключові переваги АВС-процедур, а також виокремлено системні виклики та державні стратегії розвитку цих інститутів в Україні.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, медіація, цивільні правовідносини, євроінтеграція.

Процес адаптації національного законодавства України до стандартів Європейського Союзу вимагає реформування національної правової системи та запровадження нових ефективних механізмів захисту та відновлення порушених прав суб'єктів, у тому числі й у сфері цивільних правовідносин. У вітчизняній правовій доктрині традиційно сформувався стійкий підхід до виокремлення двох базових форм захисту прав: юрисдикційної та неюрисдикційної. Юрисдикційна форма передбачає залучення уповноважених державою органів (насамперед судів) для розв'язання конфліктів, тоді як неюрисдикційна базується на самостійних, автономних діях учасників правовідносин без безпосереднього звернення до судових органів або інших офіційних установ.

В умовах трансформації правової системи України особливої актуальності набувають саме неюрисдикційні форми, серед яких провідне місце посідають альтернативні способи вирішення спорів (далі – АВС), які довели свою ефективність насамперед у сфері цивільних правовідносин. Термінологічне походження та перші спроби нормативного й доктринального виокремлення систем АВС припадають на другу половину XX століття, коли в країнах англосаксонської правової сім'ї (зокрема у США та Великій Британії) виникла гостра потреба у зниженні навантаження на судову систему та зменшенні судових витрат для сторін. Вважається, що значний поштовх для свого розвитку АВС отримали після Паундівської конференції, яка відбулась у м. Сент-Пол штату Міннесота у квітні 1976 року, під час якої голова Верховного Суду США Уорен Буржер закликав до застосування більш ефективних, сучасних процедур вирішення спорів, а професор Гарвардського університету Френк Сандерс запропонував концепцію «багатодверного суду», згідно якої громадянин при зверненні за захистом своїх прав повинен мати можливість обрати серед декількох «дверей»: традиційний судовий розгляд, медіацію, арбітраж чи переговори [1].

У загальному розумінні АВС – це широкий спектр процесів і методів вирішення спорів без судового розгляду. Метою функціонування цієї системи є досягнення взаємоприйнятного консенсусу з мінімальними фінансовими, часовими та психологічними витратами. До основних переваг АВС при розв'язанні цивільних спорів належать:

- 1) економічність та оперативність (відсутність тривалих процесуальних стадій, властивих судовому розгляду, дозволяє істотно скоротити строки розгляду спору та супутні витрати);
- 2) збереження контролю сторін над конфліктом (учасники самостійно визначають порядок та межі розгляду спору та безпосередньо впливають на фінальний результат);
- 3) гнучкість та неформальність процедури (відсутність жорсткого процесуального регламенту дозволяє адаптувати процес під специфіку конкретного цивільного спору);
- 4) конфіденційність (захист ділової репутації та приватних даних від публічного розголосу, що є неможливим у відкритому судовому процесі).

Класична тріада основних правових інструментів АВС включає: переговори (negotiation), арбітраж (arbitration) та медіацію (mediation) [2; с. 223]. Переговори – спосіб вирішення правового конфлікту безпосередньо його учасниками, без залучення сторонніх осіб чи посередників для досягнення компромісу. Медіація – це процедура врегулювання юридичного спору самими учасниками конфлікту, яка здійснюється за підтримки незалежного, нейтрального посередника (медіатора), завдання якого полягає у налагодженні комунікації між сторонами, сприянні у примиренні та пошуку взаємоприйнятного рішення. Процес орієнтований на те, що фінальне рішення приймають виключно сторони, тоді як посередник здійснює загальну координацію та структурування переговорного процесу. Арбітраж – механізм розв'язання юридичного спору шляхом його передачі на розгляд недержавному (третейському) суду, який за результатами дослідження обставин справи наділений повноваженнями ухвалити обов'язкове для виконання сторонами рішення.

Варто зауважити, що процедура медіації є міжнародним загальновживаним терміном, який походить від латинського «mediare» та перекладається на українську як «посередництво». Розвиток правової доктрини та диверсифікація цивільного обороту зумовили появу суміжних форм посередництва, таких як фасилітація (facilitation) та консиліація або примирення (conciliation). Фасилітація – це переговори за участю третьої нейтральної особи, яка управляє процесом, не впливаючи на предмет обговорення. Консиліація передбачає переговори за участю посередника (консиліатора), який наділений правом експертного дорадництва та може самостійно розробляти та рекомендувати сторонам конкретні варіанти вирішення конфлікту, виступаючи активним співавтором фінального рішення.

АВС поступово, але впевнено інтегруються і в українську правову систему. Розширення позасудових процедур врегулювання конфліктів в Україні є не просто даниною глобальним юридичним трендам, а чітко визначеним державою вектором та стратегічним напрямом модернізації системи захисту прав в Україні на шляху до європейської інтеграції. Так, у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства України прямо визначено, що впровадження медіації та інших примирних процедур є пріоритетним завданням для оптимізації доступу до правосуддя [3]. Також Дорожня карта з питань верховенства права, затверджена Кабінетом Міністрів України з метою виконання зобов'язань України, передбачених переговорною рамкою Європейського Союзу, за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», передбачає запровадження системи збору даних про різні форми альтернативного вирішення спорів, проведення моніторингу та їх подальшого розвитку й популяризації [4]. Крім того, розширення можливостей застосування альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, корелює із шістнадцятою Ціллю

сталого розвитку України до 2030 року щодо побудови миролюбного і відкритого суспільства та забезпечення рівного доступу до правосуддя [5]. У той же час, ефективність інтеграції АВС у правову систему України, у тому числі для вирішення цивільних спорів, залежить від подолання низки системних викликів, серед яких: необхідність підвищення рівня правової культури населення та подолання «судового правоцентризму» (коли звернення до суду вважається єдиним легітимним шляхом вирішення конфлікту), а також розробка чітких стандартів професійної підготовки та сертифікації професійних посередників, що гарантуватиме високу якість надання відповідних послуг.

Окремо варто зауважити, що впровадження ефективних моделей АВС для врегулювання цивільних спорів, судовий розгляд яких, зазвичай, характеризується значною тривалістю та високою емоційною напруженістю, може сприяти не лише швидкому та менш болісному розв'язанню конфліктів, а й збереженню сталих добросусідських чи партнерських відносин між суб'єктами, що є критично важливим для стабільності цивільного обороту.

Література

1. Menkel-Meadow C. The history and development of «A» DR. URL: <https://voelkerrechtsblog.org/the-history-and-development-of-a-dr-alternativeappropriate-dispute-resolution/> (дата звернення: 10.06.2026).

2. Шинкар Т. І. Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія. Юридичні науки*. 2017. № 876. С. 219–226. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.23939/law2017.876.219>.

3. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 - 2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 10.06.2026).

4. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ країни до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

5. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 10.06.2026).

Khlystik M. Alternative methods of civil dispute resolution in the context of Ukraine's European integration. *The author analyzes the integration of alternative dispute resolution methods (ADR) into the sphere of civil relations in Ukraine within the context of alignment with EU standards. The study examines the classic triad of ADR instruments (negotiation, mediation, and arbitration) and related forms of dispute resolution support, outlines the key advantages of out-of-court procedures, and identifies the systemic challenges and state strategies regarding the development of these mechanisms in Ukraine.*

Keywords: *alternative dispute resolution, mediation, civil law relations, European integration.*

МОВА ОФІЦІЙНИХ НАЙМЕНУВАНЬ, КОМЕРЦІЙНИХ ПОЗНАЧЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Яворська О. С.

На підставі аналізу чинного законодавства проаналізовано вимоги щодо використання державної мови в офіційних найменуваннях та комерційних позначеннях суб'єктів господарювання, що зареєстровані в Україні. Попри відсутність законодавчої вимоги щодо подання таких засобів індивідуалізації державною мовою, автор обґрунтовує необхідність та доцільність використання державної мови у структурі офіційних найменувань та комерційних позначень, оскільки вони розраховані для українського споживача. Виходячи на іноземний ринок, суб'єкт господарювання через комерційні позначення доносить відповідну інформацію до іноземного споживача не тільки про свої товари, роботи, послуги, а й про країну їх походження. Такі позначення можуть дублюватися іноземними мовами.

Ключові слова: державна мова, суб'єкт господарювання, офіційне найменування, комерційне найменування, торговельна марка, споживач.

Питання мови в українському суспільстві завжди було і залишається живим, актуальним, болючим, політичним, історичним, на часі чи не на часі... Зрештою не усі епітети для його характеристики можливо підібрати.

Якось, можливо несподівано чи очікувано, ми опинилися практично в іншомовному середовищі, спостерігаючи вулицями міст і містечок вивіски, рекламу та іншу «корисну» для споживача інформацію не державною мовою. Майже кожен суб'єкт господарювання, незалежно від організаційно-правової форми ведення діяльності, репутаційної та комерційної ваги на ринку, вважає за «планку» мати найменування іноземною мовою, а навіть, якщо і використовує українські слова, то в іншомовному написанні. Мабуть такі маркетингові кроки мають пояснення як з позицій впливу на споживача, так і з економіко-фінансових, психологічних чи соціальних чинників.

Суб'єкт господарювання для власної персоніфікації на ринку використовує офіційне найменування та/або комерційні позначення (комерційне найменування, торговельна марка, географічне зазначення, які охороняються як об'єкти інтелектуальної власності).

Загальні вимоги до офіційного найменування встановлені нормами ст. 90 ЦК України [1]: юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму та назву. Певну конкретизацію вимог до найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу містить Закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [2] (ст. 16 Закону). Зокрема, назва юридичної особи може складатися з власної назви юридичної особи, а також містити інформацію про мету діяльності, вид, спосіб утворення, залежність юридичної особи та інші відомості згідно з вимогами до найменування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, установленими законодавством.

Вимоги до написання найменування юридичної особи, відокремленого підрозділу юридичної особи, у тому числі утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки [3] встановлюють, що для написання найменування використовуються: 1) літери українського алфавіту – при написанні найменування українською мовою; 2) літери латинського алфавіту – при написанні найменування іноземною мовою.

У жодному з цих нормативних актів не конкретизовано якою ж мовою має звучати офіційне найменування. Про мову найменування йдеться у ч. 2 ст. 9 Закону «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [4]: товариство може мати скорочене найменування українською мовою, повне і скорочене найменування іноземними мовами.

Комерційне найменування є засобом індивідуалізації суб'єкта господарювання на ринку. Правовому регулюванню відносин щодо використання комерційних найменувань (як об'єкта інтелектуальної власності) присвячені норми Глави 43 ЦК України, що включає лише три статті.

За своєю структурою комерційне найменування може бути оригінальним словом, словосполученням, зображенням чи їх поєднанням. Відтак воно виконує низку важливих функцій, причому ці функції взаємопов'язані, покликані забезпечувати інтереси не тільки суб'єкта, що пропонує свої товари, роботи, послуги на ринку, а й інтереси споживача, який має намір ними скористатися. Будучи об'єктом інтелектуальної власності, комерційне найменування, може складати вагомий нематеріальний актив для суб'єкта, що його використовує. Але цей актив формується, зростає чи знижується у своїй цінності завдяки споживачу. Споживач має «впізнати» суб'єкта господарювання на ринку за його власним комерційним найменуванням. Якщо ж таке подане іноземною мовою чи зрозуміле воно для споживача, чи несе відповідне інформаційне навантаження для нього?

Аналогічна ситуація і щодо торговельних марок, які мали би виконувати розрізняльну функцію щодо товарів і послуг, що пропонуються споживачам суб'єктами господарювання. Згідно Закону «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [5] правова охорона надається торговельній марці, яка не суперечить публічному порядку, загальноновизнаним принципам моралі. Візуально торговельна марка може включати слово, словосполучення, зображення чи їх комбінації. За існуючого законодавчого підходу за поданою заявкою про реєстрацію торговельної марки проводиться формальна та кваліфікаційна експертизи. Нормами ст. 6 Закону встановлено які позначення не можуть отримати правову охорону.

Про мову, що використовується у комерційних найменуваннях чи торговельних марках, не зазначено у жодному акті.

Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції» [6] забезпечує публічно-правове регулювання відносин, визначаючи, зокрема, неправомірне використання позначень (ст. 4 Закону) та засоби впливу, що зводяться переважно до застосування штрафних санкцій. Позитивно, що згідно

ст. 24 Закону особи, яким завдано шкоду внаслідок вчинення дій, визначених цим Законом як недобросовісна конкуренція, можуть звернутися до суду із позовом про її відшкодування. Норма загального характеру, однак на її підставі споживач може реалізувати своє право на захист у разі заподіяння йому шкоди. Проте які дії може оскаржувати споживач, які засоби доказування та інші «деталі» Закон не урегульовує, хоча, згідно преамбули він визначає правові засади захисту суб'єктів господарювання і **споживачів** (виділ. авт.) від недобросовісної конкуренції.

Закон «Про захист прав споживачів» [7] у п. 14 ст. 1 закріплює визначення нечесної підприємницької практика як будь-якої підприємницької діяльності або бездіяльності, що суперечить правилам, торговим та іншим чесним звичаям та впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції.

Ці та інші законодавчі положення є результатом імплементації у національне законодавство Директиви ЄС і Ради 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку («Директива про недобросовісні комерційні практики») [8].

Нормами ст. 19 Закону забороняється нечесна підприємницька практика, яка поділяється на таку, що вводить в оману та агресивну з визначенням невичерпного переліку видів таких практик. Зокрема, підприємницька практика вважається такою, що вводить в оману, якщо вона спонукає або може спонукати споживача дати згоду на здійснення правочину, на який в іншому випадку він не погодився б, шляхом надання йому неправдивої чи неповної інформації або ненадання інформації про: п. 8) характер, **атрибути** та права продавця або його агента, зокрема інформації про його особу та активи, кваліфікацію, статус, **наявність ліцензії**, афілійованість та **права інтелектуальної або промислової власності** (виділ. авт.), його відзнаки та нагороди.

Спостерігаючи публічно розміщену, розраховану на споживача, інформацію, що містить також і комерційні найменування, торговельні марки (словесні чи комбіновані), проблематично стверджувати, що йдеться про позначення суб'єктів господарювання зареєстрованих в Україні. Для уявлення змісту та розрізняльної здатності окремих комерційних позначень пересічному споживачу знадобиться допомога перекладача чи мовознавця. Проте він навряд чи скористається такою допомогою, скоріше просто перестане реагувати на незрозумілі мовні конструкції.

Згідно ст. 4 Закону «Про захист прав споживачів» споживачі під час укладення, зміни, виконання та припинення договорів щодо отримання (придбання, замовлення тощо) продукції, а також при використанні продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на: 4) необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію **державною мовою** про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника (виконавця, продавця) відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Згідно ж до приписів ст. 28 Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [9] інформація для загального ознайомлення (оголошення, зокрема ті, які містять **публічну пропозицію укласти договір**, покажчики, вказівники, вивіски, повідомлення, написи та інша **публічно розміщена текстова, візуальна і звукова інформація**, що використовується або може використовуватися для інформування необмеженого кола осіб про товари, роботи, послуги, певних суб'єктів господарювання, посадових, службових осіб підприємств або органів державної влади, органів місцевого самоврядування) **подається державною мовою**, якщо інше не встановлено цим Законом. Інформація для загального ознайомлення може дублюватися іншими мовами відповідно до закону.

Офіційні найменування, комерційні позначення (комерційні найменування, торговельні марки) можуть бути віднесені до публічно розміщеної інформації, розрахованої на споживача і для споживача.

Тому офіційні найменування, комерційні найменування, торговельні марки (словесні чи комбіновані) суб'єктів господарювання, що зареєстровані в Україні, мали би подаватися державною мовою. Адже вони розраховані для українського споживача. Виходячи на іноземний ринок, суб'єкт господарювання через комерційні позначення доносить відповідну інформацію до іноземного споживача не тільки про свої товари, роботи, послуги, а й про країну їх походження. Такі позначення можуть дублюватися іноземними мовами.

Проблеми використання державної мови у комерційних позначеннях виходять далеко за межі проблем правової охорони споживача. Невже тисячоліттями історично сформована, багата, милозвучна рідна мова не містить оригінальних слів, виразів для їх використання у комерційних позначеннях? Чому суб'єкти господарювання вважають за перевагу, у сподіванні на високу

комерціалізацію, бажаючи «заманити» споживача, обирають не державну мову? Вирішення проблеми не тільки у правовому полі, а й у загальній культурі кожного, у національному вихованні, у культурі ведення бізнесу, у повазі до рідної мови, традицій народу – носія української мови.

Література

1. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#top>
3. Вимоги до написання найменування юридичної особи, відокремленого підрозділу юридичної особи, у тому числі утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки: затверджено Наказ Міністерства юстиції України 05.03.2012. № 368/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 17.10.2018. № 3236/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0367-12#Text>
4. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
5. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>
6. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
8. Директива ЄС і Ради 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку та внесення змін до Директиви Ради 84/450/ЄЕС, директив Європейського Парламенту і Ради 97/7/ЄС, 98/27/ЄС та 2002/65/ЄС та Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2006/2004 («Директива про недобросовісні комерційні практики»). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b43#Text
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Yavorska O. Language of official names, commercial designations of economic entities. *Based on an analysis of current legislation, the requirements for the use of the state language in the official names and commercial designations of business entities registered in Ukraine were analyzed. Despite the absence of a legislative requirement to present such means of individualization in the state language, the author justifies the necessity and expediency of using the state language in the structure of official names and commercial designations, since they are designed for the Ukrainian consumer. When entering a foreign market, a business entity uses commercial designations to convey relevant information to a foreign consumer not only about its goods, works, and services, but also about their country of origin. Such designations may be duplicated in foreign languages.*

Keywords: *state language, business entity, official name, commercial name, trademark, consumer.*

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТРУДОВЕ ПРАВО

НОВА МОДЕЛЬ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Вознюк Н. І.

У статті розглянуто окремі аспекти формування нової моделі надання державної соціальної допомоги в Україні. Визначено перспективи впровадження зазначеної реформи.

Ключові слова: соціальний захист, державні соціальні допомоги, базова соціальна допомога.

Сучасні виклики зумовлюють необхідність зміни парадигми соціального захисту в Україні. Практичним вираженням цього процесу є впровадження нової моделі соціальної підтримки, яка заснована не на компенсаційних механізмах, а на проактивній підтримці вразливих категорій населення, що сприятиме довгостроковій соціальній стійкості. В основу такої трансформації має бути покладено комплексний підхід, що забезпечуватиме поєднання соціальних виплат й послуг, індивідуальної оцінки потреб та активної участі територіальних громад.

Зазначені трансформаційні тенденції повною мірою поширюються на інститут державних соціальних допомог. З 1 липня 2025 року запроваджено експериментальний проект щодо надання базової соціальної допомоги [1]. Впровадження відбувалося у два етапи: спочатку право на допомогу набули отримувачі окремих видів державних соціальних допомог, а пізніше (з 1 листопада 2025 року) також особи / сім'ї, які відповідали визначеним майновим критеріям. Ця ініціатива спрямована на поступову імплементацію комплексного підходу в системі соціальних виплат та передбачає перехід до уніфікованого, адресного та цифровізованого механізму підтримки реципієнтів із низькими доходами. Особливої уваги заслуговує запровадження нового розрахункового показника: розміру базової величини для розрахунку базової соціальної допомоги, який встановлено на рівні 4500 гривень. Саме цей показник закладено в основу обчислення розміру допомоги, який визначається як різниця між сукупним розміром базової величини для кожного члена сім'ї та середньомісячним сукупним доходом сім'ї. Застосування оновленого розрахункового стандарту дозволяє оптимізувати адміністрування виплат та забезпечити цільове спрямування державних коштів найбільш уразливим верствам населення.

Реалізація експериментального проекту щодо надання базової соціальної допомоги є важливим етапом апробації нової моделі. Логічним продовженням реформи стало розроблення профільного законопроекту, який Верховна Рада України вже підтримала у першому читанні. Проект Закону про базову соціальну допомогу № 15094 від 20.03.2026 [2] вводить новий проактивний підхід надання державних соціальних допомог, який передбачає не очікування звернень від громадян, а виявлення сімей, які мають ознаки вразливості або перебувають у складних життєвих обставинах, для надання комплексної та адресної соціальної підтримки. Механізм сприяння подоланню складних життєвих обставин та відновлення соціальної самостійності реципієнтів базуватиметься на сімейноцентричному системному підході із врахуванням індивідуальних потреб та застосуванням технологій кейс-менеджменту.

Розвиток комплексного підходу надання державних соціальних допомог було також реалізовано через розширення підтримки сімей з дітьми. Відповідні зміни до Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" [3] набули чинності з 1 січня 2026 року. Оновлена модель спрямована на підтримку економічної самостійності працездатних членів родини та впроваджує гнучку систему виплат із врахуванням життєвого циклу дитини та рівня зайнятості батьків. Такий підхід синхронізує фінансову допомогу держави з процесом професійної реінтеграції одного з батьків / законних представників.

Отже, поглиблення соціально-економічних ризиків, зумовлених воєнним станом, демографічними змінами, розширенням кола осіб та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, актуалізує розробку нової моделі надання державних соціальних допомог. У контексті такої реформи обґрунтованою видається відмова від фрагментарного підходу, коли соціальні виплати

переважно виконують компенсаційну функцію та не сприяють формуванню тривалої соціальної стійкості. Нова модель, побудована на проактивному комплексному підході соціального реагування та стимулюванні економічної самостійності працездатних членів родини, може стати важливим інструментом підвищення ефективності та людиноцентричності системи соціального захисту, забезпечить формування соціальної стійкості суспільства як в умовах воєнного стану, так і в період повоєнного відновлення.

Водночас імплементація зазначених інновацій має відбуватися із врахуванням ризиків потенційного звуження обсягу соціальних гарантій для вразливих категорій населення, виникнення кадрового та фінансового дефіциту на рівні територіальних громад, ускладнення процедур верифікації фінансово-майнового стану родин. Це вимагає системного нормативного регулювання кожного елемента оновленого механізму задля дотримання конституційного принципу недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів.

Література

1. Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо надання базової соціальної допомоги: постанова Кабінеті Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371-2025-%D0%BF#Text>
2. Проект Закону про базову соціальну допомогу № 15094 від 20.03.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69726>
3. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#top>

Vozniuk N. New model for providing state social assistance in Ukraine: legal framework and prospects for implementation. *This article examines certain aspects of developing a new model for the provision of state social assistance in Ukraine. It identifies the prospects for implementing this reform.*

Keywords: social protection, state social assistance, basic social assistance

ДОНОРСТВО ОРГАНІВ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Міщук І. В., Киричук Б. С.

У статті досліджується юридична природа права особи на донорство органів у сучасній доктрині права людини, з урахуванням розвитку трансплантології як міждисциплінарної сфери, що поєднує медичні, етичні та правові підходи.

Ключові слова: тілесна автономія, біомедицина, анатомічний матеріал, правовий режим.

Основний виклад матеріалу. Розвиток трансплантології як міждисциплінарної галузі сучасної медицини, що функціонує на перетині хірургії, імунології та прав людини, актуалізував необхідність переосмислення традиційних юридичних конструкцій, які застосовуються до регулювання відносин щодо людського тіла та його анатомічних матеріалів. У цьому контексті особливого значення набуває питання правової природи права особи на донорство органів, яке в національній та порівняльно-правовій доктрині досі не отримало однозначного концептуального закріплення.

Додаткову складність у вирішенні зазначеного питання створює посилення ролі держави як суб'єкта, що не лише регулює порядок вилучення та трансплантації органів, але й фактично бере участь у формуванні механізмів розподілу анатомічних матеріалів між реципієнтами. Це об'єктивно трансформувало приватноправову природу волевиявлення донора у змішану правову конструкцію, в якій поєднуються елементи публічно-правового регулювання та приватної автономії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі положення, пов'язані з правовим регулюванням трансплантації органів, а також із запобіганням і протидією правопорушенням у цій сфері, у вітчизняній юридичній науці були предметом дослідження таких учених, як С. Басалик, М. Белова, О. Кисельова, В. Теремецький, Я. Триньова, І. Самсин, С. Стеценко, М. Менджул, О. Румянцева, Т. Тарасевич, В. Тищук, Ю. Турянський, Д. Чорненської П. Шуст та інші дослідників.

Водночас, незважаючи на наявність окремих наукових напрацювань, слід констатувати, що трансплантологія як комплексний правовий та медико-етичний феномен залишається недостатньо системно дослідженою у вітчизняній юридичній доктрині. Більшість наукових робіт присвячена переважно окремим аспектам трансплантаційних правовідносин, тоді як цілісне осмислення юридичної природи ключових інститутів цієї сфери, зокрема права особи на донорство органів, досі не отримало належного теоретичного узагальнення.

З огляду на вищезазначене, метою роботи є дослідження донорства органів як форми реалізації соматичних прав людини, а також визначення його місця в системі прав, пов'язаних із тілесною автономією особи, в умовах сучасного розвитку трансплантології та біомедичних технологій.

Виклад основного матеріалу. У сучасній теорії прав людини сформувалася загальновизнана концепція їх історичного поділу на декілька «поколінь», що відображає еволюцію уявлень про зміст, обсяг і межі правового статусу особи. Традиційно виокремлюють три базові покоління прав людини. Перше з них охоплює класичні особисті (цивільні) та політичні права, спрямовані на гарантування індивідуальної свободи, недоторканності особи, участі в управлінні державними справами та захисту від надмірного втручання з боку держави. Друге покоління включає соціально-економічні та культурні права, які орієнтовані на забезпечення належного рівня матеріального добробуту, доступу до освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та культурного розвитку. Третє покоління прав людини пов'язується з так званими правами солідарності, що мають наднаціональний характер і передбачають колективну реалізацію інтересів, зокрема право на безпечне довкілля, мир, розвиток та інші блага, реалізація яких можлива лише за умов взаємодії держав і народів [1, с. 146].

На тлі науково-технічного прогресу та суттєвого розширення меж медико-біологічного втручання в людський організм у правовій доктрині поступово формується уявлення про четверте покоління прав людини, яке нерідко позначається як сфера соматичних (тілесних) прав. Їх поява зумовлена трансформацією традиційного розуміння тілесності людини та розширенням можливостей впливу на неї за допомогою досягнень медицини, генетики, біотехнологій і суміжних наук. У цьому контексті тіло людини починає розглядатися не лише як природна біологічна даність, але й як сфера автономного правового розпорядження, у межах якої особа може здійснювати визначені законом та морально-етичними межами рішення щодо власної тілесної організації.

Варто звернути увагу, що у науковому дискурсі використовується етимологічне походження поняття трансплантології, яке формує змістовне підґрунтя для розуміння відповідних правовідносин. Зокрема, термін «трансплантологія» походить від латинського слова *transplantare*, що означає «пересаджувати», та грецького *logos* «вчення». У буквальному розумінні це вчення про пересадку органів і тканин, тоді як трансплантація як медико-правова категорія означає процес заміни ушкоджених або функціонально неспроможних органів шляхом їх пересадки від донора до реципієнта, зазвичай у межах одного біологічного виду [2, с. 391].

У межах зазначеної концепції соматичних прав особливого значення набуває визнання за особою можливості самостійно визначати юридично значущу поведінку щодо власного тіла, включаючи питання медичного втручання, модифікації тілесних функцій або використання біомедичних технологій. У сучасних умовах до таких проявів відносять, зокрема, використання імплантів, протезування та інші форми медичної «технізації» людського організму, що поступово змінюють традиційні уявлення про межі тілесної цілісності особи. Подібні явища засвідчують, що тілесність дедалі частіше виступає об'єктом правового регулювання у специфічному, раніше невластивному для класичного права вимірі.

Водночас соматичні права характеризуються особливою правовою природою, оскільки вони безпосередньо пов'язані з біологічною основою людини та значною мірою залежать від рівня розвитку медицини, біології, генетики та технологій. Їх поява і практична реалізація обумовлені не лише юридичними конструкціями, але й досягненнями науково-технічного прогресу, що постійно розширює межі можливого впливу на людський організм. Такі права вирізняються новизною змісту, складністю етичного сприйняття та неоднозначністю оцінки з боку релігійних, моральних і соціальних доктрин.

Окремі уваги потребує їхній тісний зв'язок із фундаментальними конституційними правами людини, адже соматичні права фактично виступають їх розвитком у сфері тілесної автономії. Реалізація таких прав має істотні правові наслідки, оскільки безпосередньо впливає на правовий статус особи, її сімейні, цивільні та інші правовідносини, а також може змінювати обсяг юридично значущих зав'язків у різних галузях права. Ступінь їх нормативного визнання та фактичної реалізації

водночас відображає рівень розвитку як правової системи держави, так і суспільних уявлень про межі допустимого втручання у людську тілесність.

У цьому контексті трансплантологія постає однією з ключових сфер, де зазначені концепції набувають практичного втілення, оскільки саме тут найбільш виразно проявляється баланс між автономією особи, суспільним інтересом та необхідністю правового регулювання використання анатомічних матеріалів людини.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що право особи на донорство органів доцільно розглядати як один із проявів соматичних прав людини, що формуються під впливом сучасного розвитку медицини, біотехнологій та трансплантології. Його зміст ґрунтується на принципі тілесної автономії особи та передбачає можливість самостійного прийняття рішень щодо використання власних анатомічних матеріалів у межах, визначених законом. Водночас реалізація цього права виходить за межі виключно но приватної сфери, оскільки пов'язана із забезпеченням суспільно значущих інтересів у сфері охорони здоров'я та порятунку життя людини.

Таким чином, право на донорство органів має комплексну юридичну природу, поєднуючи ознаки особистого немайнового права та елементи публічно-правового регулювання. Його місце в системі соматичних прав зумовлене безпосереднім зв'язком із правом людини на розпорядження власним тілом, а також залежністю від досягнень науково-технічного прогресу. Подальший розвиток правового регулювання у сфері трансплантації потребує вдосконалення нормативних механізмів забезпечення балансу між автономією особи, етичними засадами та публічними інтересами держави й суспільства.

Література

1. Красюк С. А. Класифікація загальновизнаних прав людини. Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 186-річчю з дня народження професора Чезаре Ломброзо (м. Київ, 14 травня 2021 року). Київ, 2021. С. 145-147.

2. Чорненька Д. С. Право людини на пересадку органів і тканин людського організму. Правові засади організації та здійснення публічної влади : зб. тез V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року). Хмельницький, 2022. С. 391-394..

Mishchuk I., Kyrychuk B. Organ donation as a form of exercising somatic human rights. This article examines the legal nature of an individual's right to organ donation in contemporary human rights doctrine, taking into account the development of transplantology as an interdisciplinary field.

Keywords: bodily autonomy, biomedicine, anatomical material, legal regime.

ЕКОЛОГІЧНЕ, АГРАРНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ БЕЗ СТАТУСУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

Долинська М. С.

Дослідження присвячено проблемам аграрного законодавства в Україні. Прослідковано еволюцію правового регулювання створення фермерських формувань в державі. Основними типами фермерських господарств в Україні з 2017 року є фермерське господарство – юридична особа, та фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке зареєстроване як фізична особа – підприємець. Автор стверджує, що фермерське господарство - фізична особа – підприємець може функціонувати у двох видах.

Ключові слова: фермерське господарство, законодавство, фермер, сімейна ферма.

Сучасні фермерські господарства уособлюють ідеї відомого вченого з історії українського селянського спілчанства («родинних дворищ») Іллі Витановича [1, с. 49], професора Манчестерського університету Теодора Шаніна з науки «Селянознавство» та багатьох інших учених, які вбачали переваги та перспективи розвитку саме сімейних господарств.

Українські селянські родини споконвіку займалися виробництвом продуктів харчування, рослинної та тваринної сировини. Головною особливістю трудової правосуб'єктності таких господарств була праці членів сім'ї, як сімейно-трудове утворення, яке займалося сільськогосподарським виробництвом [2, с. 7].

Сімейно-трудове об'єднання є характерною ознакою для фермерських господарств, оскільки відображає історичні традиції сімейного трудового селянства України та притаманна традиційним фермам в США та більшості інших країн [3, с. 19].

На українських землях здавна існували як об'єктивні так і суб'єктивні причини появи нових суб'єктів агровиробництва, а саме: селянських фермерських господарств. Об'єктивними причинами генезису фермерства є: багатуокладність сільського господарства, хуторське розселення; до суб'єктивних – прийняття законодавства, яке сприяло розвитку різних форм власності так і суттєвому збільшенню розмірів наданих земельних ділянок під фермерство [4, с. 13].

Безпосередньо створенню фермерських господарств у державі сприяли прийняті 18.12.1990 року: постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» та Земельний кодекс Української РСР. Аналізуючи норми Земельного кодексу, в тому числі статтю 53, вбачається що законодавець, перш за все, надав перевагу ведення селянського (фермерського) господарства - членами сім'ї.

Варто пригадати, що становлення фермерства в Україні припадає на 1989-1990 роки, при чому на початковому етапі свого розвитку найбільш розповсюджені вони були в західному регіоні [5, с. 8]. Отже, перші фермерські господарства з'явилися в Україні ще до прийняття Верховною Радою України 20.12.1991 року Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» [6].

Законом України від 22.06.1993 року «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» затверджено нову редакцію фермерського закону [7]. Вищевказаний законодавчий акт більшість вчених вважають основоположним актом фермерського законодавства [8, с. 392].

Законодавець надав право створити фермерське господарство одній особі – громадянину України або членам усієї родини або сім'ї. Тобто, законодавець надав право створення двох видів селянських (фермерських) господарств.

Прийняття у 1996 році Конституції України [9] створило нові правові засади розвитку індивідуальної підприємницької діяльності громадян України щодо використання земель, зокрема для створення селянських (фермерських) господарств, на засадах приватної власності [10, с. 101]. Особливо слід відмітити важливість статей 14, 41 та 42 Конституції.

Наступним кроком до розвитку фермерських господарств стало прийняття нового Земельний кодексу України від 25.10.2001 року [11], а також Закону України «Про фермерське господарство» [12] від 19.06.2003 року.

Зокрема, у статті 1 вищевказаного закону встановлено, що фермерське господарство є юридичною особою, яка створена одним або декількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї.

Законом України від 31.03.2016 року «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [13] були внесені суттєві зміни як щодо видів таких господарств, так і щодо порядку їх створення. Аналізуючи норми акту приходимо до висновків, що фермерське господарство може функціонувати у двох видах господарських формувань: юридична особа та фізична особа-підприємець.

Фактично вказаним Законом дозволено створення п'яти видів фермерських господарств [8, с. 394].

Н. О. Багай стверджує, що поняття «сімейного фермерського господарства», передбачає, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України [14]. Ми погоджуємося з думкою автора, що таке визначення є недостатньо повним, адже сімейне законодавство чітко не окреслює коло членів сім'ї [15, с. 19].

Вважаємо, що фермерське господарство без статусу юридичної особи, тобто така форма підприємницької діяльності - фізична особа – підприємець може функціонувати у двох видах: а) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності фізичної особи - підприємця та членів його сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України [14] та має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, б) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності фізичної особи – підприємця.

Наголошуємо, що на противагу фермерським господарствам юридичним особам – фермерське господарство без статусу юридичної особи – фермер - підприємець нестиме повну матеріальну (майнову) відповідальність за здійснену фермерську діяльність не лише під час її провадження, але й після припинення діяльності такого господарства.

На нашу думку, сімейне фермерське господарство без набуття статусу юридичної особи є дуже подібним до селянського (фермерського) господарства. Всі члени такого господарства, як зауважено нами раніше, виступали як «сукупний підприємець» зі складом членів господарства (членів однієї сім'ї), як «співпідприємців» [5, с. 16; 16, с. 177; 17, с. 164].

Отже, чинне українське законодавство надало право створення двох основних видів фермерських господарств без статусу юридичної особи. Головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, зареєстрований як фізична особа - підприємець і визначений договором про створення сімейного фермерського господарства. Попри це, від імені такого господарства має право виступати як голова цього господарства, так і уповноважений ним один із членів господарства. Особливо це необхідно зробити у зв'язку з призовом його на військову службу.

Література

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 49.
2. Долинська М.С. Фермерські господарства як суб'єкти агровиробництва: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка. 2022. 176 с.
3. Титова Н. І. Фермер і закон. Львів. 1996. 184 с.
4. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Х. : Страйд, 2005. 264 с.
5. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.
6. Про селянське (фермерське) господарство: Закону України від 20.12.1991 р. № 2009-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, N 14, ст. 186.
7. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 22.06.1993 р., № 3312-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3312-12#Text>
8. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 392-397.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

10. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 481 с.
11. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>.
12. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р., № 973-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 45. Ст. 363.
13. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 р. № 1067-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 21. ст. 406.
14. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
15. Багай Н. О. Правове регулювання ведення фермерських господарств без створення юридичної особи. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: тези регіональної науково-практичної конференції* (16 грудня 2016 року.). ЛьвДУВС. 2016. С.18–22.
16. Долинська М.С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06./ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 209 с.
17. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. Львів: Каменяр. 1999. 179 с.

Dolynska M. Some aspects of creating farm holdings without legal entity status in Ukraine. *The study is devoted to the problems of agrarian legislation in Ukraine. The evolution of legal regulation of the creation of farm formations in the state is traced. The main types of farms in Ukraine since 2017 are a farm - a legal entity, and a farm without the status of a legal entity, which is registered as an individual - entrepreneur. The author claims that a farm - an individual - entrepreneur can function in two types.*

Keywords: farm, legislation, farmer, family farm.

КЛІМАТИЧНО ОРІЄНТОВАНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Духневич А. А., Шевчук Л. М.

У дослідженні розглядається міжнародна та вітчизняна нормативно-правова база з питань кліматично орієнтованого сільського господарства й окреслюються перспективи її удосконалення в Україні.

Ключові слова: кліматично орієнтоване сільське господарство, сталий розвиток, клімат, агроекологічний розвиток, екологічна безпека.

Значні кліматичні зміни, спричинені природними (повені, посухи тощо) й антропогенними факторами, – одна із глобальних проблем сучасності, яка створює критичні загрози системного характеру для екологічної, економічної та соціальної стабільності у світі, а тому потребує розробки й реалізації відповідних стратегій міжнародного та національного рівня з питань зменшення викидів парникових газів і переходу до низьковуглецевого розвитку в усіх секторах економіки.

Особливої актуальності означена проблематика набуває для України, яка, володіючи третинною світових чорноземів, на міжнародній арені сприймається передусім як аграрна країна, що має високий потенціал розвитку сільського господарства і традиційно входить до числа лідерів на світових аграрних ринках з виробництва й постачання зерна (пшениці, кукурудзи, ячменю) та олійних культур (соняшнику, ріпаку, сої) [1].

Однак сьогодні у результаті повномасштабного вторгнення РФ в нашу державу вітчизняний аграрний сектор зазнає величезних втрат. Так, прямі збитки українського сільського господарства в умовах воєнного стану вже сягнули близько 11 млрд доларів США [2], непрямі втрати галузі становлять 82 млрд доларів США [3, с. 3], а рівень збитків, заподіяних доквіллю, – узагалі безпрецедентний.

Аналізуючи наявні кліматичні зміни та їх вплив на сільське господарство України, фахівці наголошують, що «... наслідки цих змін... в подальшому будуть тільки посилюватися: зменшення продуктивності окремих культур внаслідок екстремально високих температур, посилення процесів деградації ґрунтів та втрати їх родючості внаслідок поширення посух, зменшення зон вирощування деяких сільськогосподарських культур та зміщення їх з півдня на північ, відмову від вирощування деяких вологолюбних культур через ускладнення доступу до водних ресурсів, подовження вегетаційного періоду, що може також мати негативний вплив на розвиток озимих культур і у цілому на галузь через поширення шкідників та хвороб, тощо» [4, с. 142]. Для сільського господарства негативний вплив на клімат посилюється дією фізичного, хімічного, радіаційного та інших видів забруднень як результатів збройної агресії країни-окупанта.

У зв'язку з цим, перед Україною у край гостро постають питання щодо активізації реалізації існуючих та розробки нових інструментів (передусім правових), спрямованих на адаптацію вітчизняного сільського господарства до сучасних реалій, забезпечення його кліматично орієнтованого розвитку як відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань у цій сфері, так і з урахуванням перспектив воєнного і повоєнного відновлення держави.

Серед міжнародних актів слід звернути увагу на прийняту 25.09.2015 Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», якою проголошено сімнадцять Цілей сталого розвитку, серед яких – викорінення голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування, заохочення раціонального ведення сільського господарства (Ціль 2), а також вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками (Ціль 13) [5]. Забезпечення дотримання вказаних Цілей сталого розвитку задеклароване й в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019 [6].

В числі важливих міжнародних документів з питань кліматичних змін і боротьби з їх наслідками, ратифікованих Україною, – Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, у якій закладено основи для розв'язання зазначеної проблеми; Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, де визначені кількісні цілі зі скорочення викидів парникових газів на період до 2020 року для різних країн; Паризька угода до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (згідно з її положеннями Україна як сторона угоди повинна здійснити свій національно-визначений внесок для досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки та підвищення здатності адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату, зокрема шляхом скорочення обсягу викидів парникових газів) та ін.

Орієнтири на агроекологічний розвиток, кліматично орієнтоване сільське господарство, забезпечення екологічної безпеки та загалом досягнення Цілей сталого розвитку чітко й однозначно прослідковуються у низці національних нормативно-правових актів, як-от: Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року (кліматично орієнтоване сільське господарство визначене серед напрямів виконання Завдання 1 «Сприяння пом'якшенню наслідків змін клімату та адаптації до них» у рамках Стратегічної цілі 5 «Кліматично орієнтоване сільське господарство: пом'якшення наслідків змін клімату та адаптація до них») [7]; Національному плані з енергетики та клімату на період до 2030 року (схвалений, крім іншого, з метою впровадження Регламенту (ЄС) 2018/1999 Європейського Парламенту і Ради від 11 грудня 2018 р. про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату) [8]; Законі України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» (адаптація сільськогосподарського виробництва до змін клімату, зменшення обсягів антропогенних викидів парникових газів та збільшення обсягів видалення парникових газів поглиначами у секторі сільського господарства визначені як одна із цілей, на досягнення яких спрямована державна аграрна політика) [9] та деяких інших.

Отже, з упевненістю можна стверджувати, що в Україні створена ґрунтовна правова основа для розвитку кліматично орієнтованого сільського господарства, яка сформована у відповідності до міжнародних та європейських стандартів сталого розвитку. Разом з тим, перспективним і необхідним видається подальше удосконалення національної нормативної бази у цій сфері шляхом прийняття спеціальних актів. З цього приводу поділяємо висловлену в правовій літературі думку щодо доцільності розгляду питання про можливість розробки спеціального закону, який би детально регламентував адаптивне аграрне виробництво та стимулювання кліматично-орієнтованих практик [10, с. 84; 11, с. 123]. Реалізація такої пропозиції, вважаємо, сприятиме розвитку сильного, конкурентоспроможного, кліматично орієнтованого та стійкого сільського господарства в Україні.

Література

1. Аграрна економіка України: сектор зростання навіть у кризові часи. 05.06.2020. URL: <http://www.d-u-forum.de/uk/agrарwirtschaft/> (дата звернення: 05.06.2026).
2. Гойденко Т. Війна завдала агросектору України понад \$11 млрд прямих збитків. 10.06.2026. URL: <https://delo.ua/news/viina-zavdala-agrosectoru-ukrayini-ponad-11-mlrd-pryamix-zbitkiv-467174/> (дата звернення: 10.06.2026).
3. Звіт про непрямі фінансові втрати економіки внаслідок військової агресії росії проти України до кінця 2026 року / Д. Андрієнко, Д. Горюнов, Т. Маршалок, Р. Нейтер, І. Піддубний, І. Студеннікова, Д. Топольсков. Київська школа економіки (KSE); Міністерство розвитку громад та територій України. 2026. 32 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2026/02/KSE-Institute_Losses-2026-Report-ua-2.pdf (дата звернення: 07.06.2026).
4. Узагальнений звіт проведення оцінки ризиків та вразливості сільського господарства до зміни клімату / С. Краковська, О. Кривобок, Л. Паламарчук, А. Чигарева, Л. Криштоп. Київ, 2025. 169 с. URL: <https://me.gov.ua/view/ea3e3656-3860-4ae9-ba07-1f8ac27d00ab> (дата звернення: 09.06.2026).
5. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № 70/1. 38 с. URL: https://files.acquia.undp.org/public/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf (дата звернення: 04.06.2026).
6. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 04.06.2026).
7. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.06.2026).
8. Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.06.2026 № 562-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-2026-%D1%80#n7> (дата звернення: 11.06.2026).
9. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 05.06.2026).
10. Туєва О. М. Сучасний стан та тенденції правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 05. Ч. 2. С. 80–85. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342292/330134> (дата звернення: 05.06.2026).
11. Осадча А. О. Адаптивні форми аграрного виробництва як аграрно-правова категорія. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 7. С. 120–124. URL: https://lsei.org.ua/7_2025/28.pdf (дата звернення: 05.06.2026).

Dukhnevich A., Shevchuk L. Climate-smart agriculture in Ukraine: national legislation and international experience. *The study examines the international and domestic regulatory framework on climate-smart agriculture and outlines the prospects for its improvement in Ukraine.*

Keywords: *climate-oriented agriculture, sustainable development, climate, agroecological development, ecological security.*

ПОВОЄННА ПЕРСПЕКТИВА ВИКОРИСТАННЯ УРАЖЕНИХ МАСИВІВ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ І РОЗВИТКУ ВІДПОВІДНОГО ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Єрмоленко В. М.

У публікації визначено перспективу необхідності повоєнного відновлення ушкоджених земель сільськогосподарського призначення. Розкрито значення новітнього біологічного способу відновлення забруднених ґрунтів, яким є фіторе mediaція. Наведено напрями удосконалення відповідного земельного законодавства.

Ключові слова: *забруднення ґрунтів, повоєнне відновлення ґрунтів, фіторе mediaція, земельне законодавство.*

Закономірним наслідком воєнних дій, здійснюваних на території нашої країни, стане наявність значного обсягу земель сільськогосподарського призначення, повністю або малоприсаєднаних для господарювання внаслідок їх забруднення залишками вибухових речовин, продуктів горіння, розливу нафтопродуктів тощо, на окремі моменти з яких нами вже зверталась увага в 2024 році на перших «Мунтянівських» наукових читаннях [1, с. 45]. Цю глобальну проблему однозначно прийдеться вирішувати, передусім виходячи з повоєнної перспективи європейської інтеграції. Зважаючи на те, що появу нашої сільськогосподарської продукції на усталених європейських ринках не вітають уже сьогодні, то в повоєнному майбутньому навіть мнима загроза з'явлення продукції, забрудненої важкими металами та отруйними речовинами, стане додатковим, до того ж суттєвим бар'єром на цьому шляху.

Вбачаються два виходи з цієї ситуації: 1) повне виведення уражених земельних масивів з сільськогосподарського виробництва; 2) активне їх відновлення.

Негативним моментом застосування першого підходу є передусім економічний чинник втрати значного обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, яка досі залишається найважливішою складовою формування позитивного сальдо зовнішньоекономічного балансу країни. Крім того, самоочищення природи – це довготривалий процес, який охоплює залежно від ступеню ураження цілі десятиліття, якщо не століття. Прикладом цього слугують так звані Верденські «військові ліси» у Франції, землі яких під час першої світової війни зазнали надмірного насичення свинцем (до 17% від маси ґрунту), а тому наразі там на окремих ділянках ростуть лише мохи.

Таким чином, значно ймовірнішим з цього боку виглядає шлях активного відновлення. Традиційним методом відновлення сільськогосподарських земель є їх рекультивуація. Але це стосується лише земель, які порушені попередньою господарською діяльністю. Головним технологічним прийомом традиційної рекультивуації є механічне зняття та вивезення ушкодженого ґрунту. З цього одразу ж випливає неприйнятність рекультивуації, яка застосовується лише до локальних земельних площ, по-перше, з погляду глобальності уражених обстрілами земельних масивів, а, по-друге, не вирішенням проблеми, адже навіть у знятих і перемішених обсягах ґрунту залишатимуться шкідливі металеві інгредієнти, які просто змінять місце розташування.

Проте аграрна наука в цьому питанні не стоїть на місці, пропонуючи як новітній метод очищення ґрунтів фіторемедіацію (від гр. *phyto* (рослина) та лат. *remediating* – відновлення), тобто відновлення за допомогою рослин. За визначенням академіка НААН України С. М. Каленської – це комплекс процесів, в яких рослини використовують для видалення, перетворення, нейтралізації або руйнування забруднювачів з компонентів навколишнього середовища.

Найвідоміші фіторемедіанти – сільськогосподарські рослини: кукурудза, соняшник, амарант, ріпак, коноплі, рицина, гірчиця та тютюн. Їх можна назвати гіперакумуляторами шкідливих металів-забруднювачів, які містяться у вибухових речовинах (кадмій, свинець, цинк, мідь, арсен та уран). Наприклад, унікальну здатність акумулювати уран та арсен демонструє звичайний соняшник, тоді як щодо свинцю – гірчиця та коноплі. Надзвичайну спроможність вилучати з ґрунтів кадмій і цинк, виживаючи при цьому на токсичних для інших видів рослин рівнях, показує талабан. У цілому до важких металів мають природну стійкість капустяні олійні культури (біла гірчиця, олійна редька, озимий ріпак), олійні продукти переробки яких можуть застосовуватись як добавки до паливно-мастильних матеріалів (за даними академіка НААН України С. М. Каленської). Водночас за такого використання шкідливі продукти згоряння не зникнуть, а просто перемістяться спочатку в повітря, а потім поступово в землю та водоносні горизонти.

Головним позитивом фіторемедіації є досягнення практично повного очищення ґрунтів від важких металів фактично за трирічний термін, причому вже продукція третього року буде умовно придатною для харчового використання за умови проведення відповідних лабораторних досліджень. Водночас виникне серйозна проблема долі врожаїв перших двох років, які матимуть критично небезпечний вміст вилучених з ґрунту шкідливих речовин, а тому не підлягатимуть використанню за прямим призначенням. Причому це глобальна проблема утилізації рослинної продукції з мільйонних площ, яка не вирішена сьогодні навіть теоретично. Щоправда звучать окремі пропозиції складування такої продукції, але одразу ж виникає невирішене питання щодо наявності складів, які вмістили б такий її обсяг, тим більше за декілька років. Наступними одразу ж постануть питання щодо забезпечення герметичності складських приміщень протягом десятків років. За цими підтягнуться й економічні проблеми вирощування, збирання та перевезення такої продукції на великі відстані.

З економічного боку малоімовірно вирішуванням виглядає й варіант побудови для всієї території мережі гігантських очищувально-переробних комбінатів, причому використовуваних лише декілька років. Тому найвірогіднішим виходом вбачається поетапна фіторемедіація окремих регіонів

з тимчасовим повним заморожуванням сільськогосподарського виробництва на решті уражених земель. Для переробки й утилізації шкідливих речовин доцільно застосовувати пересувні мобільні комплекси, спроектовані та зведені спеціально під зазначені цілі.

Вищенаведене – це матеріальне підґрунтя, своєрідна модель повоєнних земельних відносин, яка має отримати відповідне юридичне закріплення з врахуванням існуючого стану законодавчої бази. Насамперед, слід зазначити, що поняття фітореMediaції наразі не міститься в жодному нормативно-правовому акті земельного законодавства. Утім, аналогічне становище склалось і щодо більш загального базового терміну «реMediaція», єдину спробу законодавчого закріплення якого було здійснено в ст. 1 проекту Закону України «Про управління майданчиками ядерного спадку» від 21 грудня 2020 року № 4529 [2], тобто стосувалась вона ядерного законодавства і спрямовувалась на зменшення рівнів радіоактивного опромінення за допомогою інженерно-технічних заходів. Однак ця перша і єдина спроба так і залишилась не реалізованою, бо 19 січня 2021 року законопроект був знятий з розгляду.

Тому, виходячи з важливості фітореMediaції для повоєнного відновлення уражених отруйними речовинами земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, цей термін має увійти до земельно-правового понятійно-категорійного апарату щонайменше в ЗК України, а як ефективний процес – отримати регламентацію в окремому Законі з подальшою конкретизацією на підзаконному рівні. Водночас це потребуватиме розробки і впровадження принципово нових типів сівозмін, причому адаптованих до різних видів і концентрацій ґрунтових забруднень, що спричинить необхідність внесення кардинальних змін до відповідної урядової постанови «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11 лютого 2010 року [3].

Література

1. Єрмоленко В. М., Мартин А. Г. Сучасні агроекологічні виклики у контексті їх впливу на планування використання земель. Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин, 2024. С. 42–45.
2. Про управління майданчиками ядерного спадку: проект Закону України від 21.12.2020 р. № 4529. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/5004> (дата звернення: 28.05.2026).
3. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.05.2026).

Yermolenko V. Post-war perspective of the use of affected agricultural land areas and the development of relevant land legislation. *The publication identifies the perspective of the need for post-war restoration of damaged agricultural lands. The significance of the newest biological method of restoring contaminated soils, which is phytoremediation, is revealed. Directions for improving the relevant land legislation are given.*

Keywords: soil contamination, post-war soil restoration, phytoremediation, land legislation.

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Куренда С. В.

У роботі висвітлюються сучасні проблеми, пов'язані з правовим регулюванням відносин щодо використання та охорони водних ресурсів за законодавством ЄС та України в умовах необхідності досягнення й утримання їх екологічної стійкості.

Ключові слова: водні ресурси, вода, водні об'єкти, природокористування, використання природних ресурсів, охорона довкілля, сталий розвиток, водне законодавство, землі водного фонду.

Природоресурсне законодавство України і світу пройшло досить тривалий шлях еволюції від практично повного ігнорування необхідності належного регулювання суспільних відносин щодо використання природних ресурсів у період їх виснажливого освоєння людиною під час індустріальних революцій [1, с. 13] і до визнання людством в умовах сьогодення масштабів глобальної проблеми зміни клімату, що є безпосереднім наслідком відповідної діяльності людини на планеті.

Основні орієнтири вирішення сучасних екологічних проблем, пов'язаних з використанням водних ресурсів, окреслюються Цілями сталого розвитку, що реалізуються у межах міжнародної співпраці у рамках ООН. Однак більш важливо відмітити те, як саме осмислюється проблема використання та охорони водних ресурсів, зокрема на рівні Цілей сталого розвитку.

Значною мірою ця проблема отримала відображення у межах цілі 6 «Чиста вода та санітарія» у рамках якої до 2030 року планується, зокрема забезпечення доступу населення планети до питної води, а також належних санітарних та гігієнічних засобів; покращення якості води шляхом зменшення забруднень; підвищення ефективності використання води, а також запровадження комплексного управління водними ресурсами [2]. Поряд із цим, питання водних ресурсів отримало висвітлення і в рамках інших Цілей зокрема, у межах Цілі 3 «Міцне здоров'я та благополуччя», зокрема в аспекті зменшення випадків захворюваності та смертності через заражену та забруднену воду; Цілі 14 «Життя під водою», зокрема в аспекті захисту морських екосистем, а також Цілі 15 «Життя на землі», зокрема в частині збереження водно-болотних та водних угідь [2].

Таким чином, у межах Цілей сталого розвитку отримав відображення дискретний підхід до вирішення проблем, пов'язаних з використанням та охороною водних ресурсів, що полягає не в об'єднанні їх у рамках одного уніфікованого блоку, а в осмисленні кризь призму різних екологічних проблем.

Однак подібним чином відповідні проблеми отримують вирішення у рамках вітчизняного правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з використанням та охороною водних ресурсів.

У зв'язку з цим окреслимо три основні причини, які, на нашу думку, детермінують необхідність переосмислення підходу до правового регулювання водних відносин у межах правової системи України.

1. Необхідність урахування змісту концепції сталого розвитку

Основними елементами концепції сталого розвитку виступають екологічні, економічні та соціальні інтереси суспільства [3]. В якості основних принципів сталого розвитку при цьому визначається збереження довкілля, покращення стану соціальної сфери, а також баланс технологічного і економічного розвитку [4, с. 267]. При чому, як зазначається у сучасних дослідженнях, концепція сталого розвитку повинна реалізовуватися на чотирьох основних рівнях: глобальному, національному, регіональному та галузевому [5, с. 213].

У контексті водних ресурсів це означає, по-перше, необхідність формування цілісної концепції досягнення й отримання їх екологічної стійкості, а, по-друге, формування чіткої системи нормативно-правового забезпечення досягнення відповідних цілей на секторальному (галузевому) рівні.

2. Нормативно-правовий імпульс з ЄС

Ніби гармонізуючи свою нормативно-правову діяльність з найбільш ефективними моделями реалізації концепції сталого розвитку, ЄС також переосмислює правові підходи до регулювання природоресурсних відносин. Для прикладу, у 2021 році у межах Співтовариства була окремо прийнята Нова лісова стратегія ЄС до 2030 року [6], а усередині 2025 року у рамках ЄС було прийнято Європейську стратегію водостійкості (European Water Resilience Strategy) [7], що стало важливим кроком у визначенні подальшого вектору правового регулювання водних відносин у рамках правопорядків всіх країн ЄС, а також України [Див.: 8, с. 103–105].

Тобто у такий спосіб ЄС у сутності починає вибудовувати глобальну секторальну архітектуру правового регулювання відносин природокористування з метою досягнення й утримання екологічною стійкості з акцентом на конкретні ресурси.

3. Фрагментарність та дискретність вітчизняного водного законодавства

У рамках правової системи України питання використання та охорони водних ресурсів охоплюються правовим регулюванням різних нормативно-правових актів.

У першу чергу з цього приводу слід відмітити, що лише віднедавна, зокрема з 2016 року управління водними ресурсами в Україні перейшло на «басейновий» принцип, тобто на управління в контексті районів басейнів річок (Див.: статті 13–13-3 Водного кодексу України (далі – ВК України))

[9, ст. 13–133], а не регіональних одиниць. Однак при цьому важливо відмітити, що положення ВК України, у тому числі у силу історичних передумов його формування не торкаються необхідною мірою проблем досягнення й утримання екологічної стійкості водних ресурсів.

Водночас окремі аспекти використання та охорони водних ресурсів в аспекті досягнення й утримання екологічної стійкості виступають предметом висвітлення та правового регулювання положень Законів України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [10] та «Про охорону навколишнього природного середовища» [11]. Своєю чергою стратегічне бачення розвитку водних відносин та їх правового регулювання відображено у підзаконному нормативно-правовому акті – Водній стратегії України на період до 2050 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 року № 1134-р [12], у зв'язку з чим у цілому окреслений підхід досить складно назвати цілісним й системним.

Підсумовуючи викладене вище, необхідно зазначити, що сьогодні вітчизняний правопорядок стоїть перед важливою проблемою переосмислення архітектури правового регулювання суспільних відносин щодо використання та охорони водних ресурсів.

Сучасні виклики, які стоять перед людством, зокрема у формі зміни клімату, а також погіршення екологічної ситуації на планеті, вимагають необхідності зміни стратегії регулювання відносин щодо використання природних ресурсів. У зв'язку з цим основним лейтмотивом змін починає виступати концепція сталого розвитку, яка передбачає гармонійне узгодження екологічних, економічних та соціальних потреб людства в умовах природокористування для забезпечення поступу за всіма трьома зазначеними напрямками.

У межах вітчизняного правопорядку відповідні обставини актуалізують проблему рекодифікації усього продоресурсного права. У зв'язку з цим в аспекті регулювання водних відносин ця проблема визначає необхідність формування цілісного й системного підходу до консолідації чинних нормативно-правових положень з урахуванням багатоманіття функцій води у різних сферах життєдіяльності людини, а тому і надання відповіді на питання наскільки необхідне існування окремого спеціального закону про забезпечення екологічної стійкості водних ресурсів України, або ж існує можливість врегулювання відповідних питань положеннями ВК України внаслідок його модернізації чи все ж таки відповідні питання повинні стати предметом правового регулювання, наприклад, окремого глобального екологічного кодексу? Наразі це питання залишається відкритим, проте його наукове осмислення виступає необхідною умовою вирішення низки проблем не лише водного права України, однак також природоресурсної галузі у цілому.

Література

1. Oliver C. Sustainable Forestry. What is it? Do we achieve it? *Journal of Forestry*. 2003. P. 8–14.
2. The SDGS in Action. *United Nations*. URL: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals> (access date: 01.06.2026).
3. Зайцева Л. О. Складові концепції сталого розвитку. *Ефективна економіка*: електрон. наук. фахове вид. 2019. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/57.pdf (дата звернення: 01.06.2026).
4. Хаустова В. Є., Омаров Ш. А. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35). С. 265–273.
5. Вергун А. М., Тарасенко І. О. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації. *Проблеми економіки організацій та управління підприємствами*. 2014. № 2. С. 207–218.
6. New EU Forest Strategy for 2030: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (COM (2021) 572 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2021%3A572%3AFIN> (access date: 01.06.2026).
7. European Water Resilience Strategy: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (COM/2025/280 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025DC0280&qid=1750857768458> (access date: 21.03.2026).
8. Куренда С. В. Європейська стратегія водостійкості: новий етап правового регулювання водних відносин. *Треті наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна*: зб. тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 берез. 2026 р.). Київ: Київ. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2026. С. 103–106.

9. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189 (із змінами).

10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70 (із змінами).

11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відом. Верхов. Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546 (із змінами).

12. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 р. № 1134-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 99. Ст. 6244.

Kurenda S. On the issue of rethinking the legal framework governing the use and protection of water resources in Ukraine in the context of ensuring sustainable development. *This paper examines current issues relating to the legal regulation of relations concerning the use and protection of water resources under EU and Ukrainian law, in the context of the need to achieve and maintain its environmental sustainability.*

Keywords: *water resources, water, water bodies, nature management, use of natural resources, environmental protection, sustainable development, water legislation, water fund lands.*

ЩОДО КОРПОРАТИЗАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ: КОЛІЗІЇ ЗАКОНОДАВСТВА І СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Курман Т. В.

Здійснено аналіз чинного аграрного законодавства і правових позицій Верховного Суду щодо внутрішніх (членських) правовідносин у фермерському господарстві, на підставі чого обґрунтовано висновок про неприпустимість їх «штучної» корпоратизації.

Ключові слова: *аграрне законодавство, судова практика, фермерське господарство.*

Фермерські господарства як яскраве надбання аграрної реформи в Україні й найчисельніший суб'єкт аграрних відносин на сьогодні виконують важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, реалізації її експортного потенціалу й сталого сільського розвитку. Специфіка їх правового становища зумовлюється не лише тим, що це сімейно-родинне об'єднання громадян, що ґрунтується переважно на їх праці, але й тим визначальним правовим інститутом, на якому базуються внутрішні правовідносини у фермерському господарстві – інституті членства. Правові позиції Великої Палати Верховного Суду протягом останніх років підтримують цю думку. Зокрема, щодо обов'язкової трудової участі членів фермерського господарства у його підприємницькій діяльності, оскільки згідно із ч. 1 ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство» трудові відносини у такому господарстві базуються на основі праці його членів (постанова ВП ВС від 18 лютого 2020 р. у справі № 918/335/17 (провадження №12-160гс19)).

Аналогічну позицію відображено й у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 січня 2026 р. у справі № 904/1615/22, відповідно до якої трудова участь членів фермерського господарства є обов'язковим елементом членства у ньому. Член фермерського господарства набуває сукупність правомочностей, пов'язаних з його членством у фермерському господарстві – юридичній особі, зокрема, наступні права: на участь в управлінні господарством, на участь у розподілі прибутку, на вихід з фермерського господарства, на одержання частки майна господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві тощо.

При цьому згідно з постановою Великої Палати Верховного Суду від 21 січня 2020 р. у справі № 908/2606/18 наявність у фермерському господарстві складеного капіталу не є достатньою підставою для його ототожнення з товариством з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Фермерське господарство є суб'єктом сільськогосподарського землекористування. У фермерського господарства право володіння та користування земельною ділянкою, що належить його члену на праві приватної власності, виникає в силу прямої вказівки закону. Іншими словами, фермерське господарство має право володіння та користування такими земельними ділянками протягом періоду членства особи у господарстві.

Але вкрай тривожним моментом вбачається тенденція до корпоратизації цього кооперативного суб'єкта агробізнесу, відображену у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 21 січня 2026 р. у справі № 904/1615/22, намагання ототожнити внутрішні членські відносини у фермерському господарстві з корпоративними, а само фермерське господарство визнати корпоративним суб'єктом. Це прямо суперечить як чинному аграрному законодавству (насамперед спеціальному Закону України «Про фермерське господарство»), так і аграрно-правовій доктрині, представлений у працях провідних її представників – Н. І. Титової, О.О. Погрібного, В.М. Єрмоленка та ін., а також самій сутності права членства у фермерському господарстві – особистого права, невід'ємного від особи, добровільного, що передбачає обов'язкову трудову участь у діяльності фермерського господарства, не вимагає обов'язкового майнового внеску (його може взагалі не бути), надає право голосу кожному члену за принципом «1 член – 1 голос».

Тож не можна погодитися з наступним висновком «що члени (засновники) фермерського господарства можуть набувати й інші права, які за своєю правовою природою належать до корпоративних і можуть встановлюватися статутом фермерського господарства та законом. Особливості змісту корпоративних прав членів (засновників) фермерського господарства визначаються з урахуванням норм Закону України «Про фермерське господарство» та статуту ФГ» (Постанова ВП ВС від 21.01.2026 р. у справі № 904/1615/22 (провадження №12-12гс25)).

В цьому випадку маємо констатувати колізію між законодавчими приписами і судовою практикою. Адже про які корпоративні права, що впливають із права членства, йде мова? Право голосу чи право на працю? І яким чином можна накласти стягнення на неіснуючі «корпоративні» права члена фермерського господарства? Членські права, як відомо, є особистими, невід'ємними від особи члена, їх не можна успадкувати чи відчужити. Згідно із ч. 6 ст. 20 Закону України «Про фермерське господарство» член господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства у випадках його ліквідації або припинення членства у такому господарстві. Розмір частки й порядок її отримання визначаються Статутом фермерського господарства. Саме вказана частка майна може бути успадкованою або на неї може бути звернено стягнення, а не якість членські права громадянина – члена фермерського господарства.

Слід зазначити, що стосовно аналізованої постанови Великої Палати Верховного Суду від 21 січня 2026 р. у справі № 904/1615/22 (провадження № 12-12гс25) сім суддів висловили окремі думки. Загалом інститут окремої думки забезпечує право судді викласти власну правову позицію у разі повної або часткової незгоди з рішенням суду. Таке право реалізується як у судах загальної юрисдикції, так і в органах конституційної юрисдикції. Підтвердженням цього є положення статті 45 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), відповідно до якої кожен суддя має право викласти окрему думку, якщо рішення у справі повністю або частково не виражає одноголосної думки суддів.

У контексті досліджуваної постанови наявність семи окремих думок засвідчує незгоду значної частини складу суддів Великої Палати з позицією, викладеною у постанові. Це виступає індикатором дискусійності сформульованої правової позиції та її недостатньої стабільності. З огляду на викладене й з урахуванням наявних аргументів щодо невідповідності цієї позиції положенням чинного фермерського законодавства, цілком прогнозовано вбачається можливість її подальшого перегляду в майбутній судовій практиці.

Таким чином, внутрішні членські правовідносини у фермерських господарствах мають самостійну правову природу й суттєво відрізняються від класичних корпоративних відносин. Адже на відміну від господарських товариств, фермерські господарства традиційно ґрунтуються не на об'єднанні капіталу, а на особистій трудовій участі членів, сімейно-родинних зв'язках і кооперативних за своєю сутністю засадах організації діяльності. Саме тому, як вбачається, штучна «корпоратизація» внутрішніх членських правовідносин судовою практикою є методологічно помилковою і може призвести до порушення прав і законних інтересів як самих фермерських господарств, так і їх членів. Судова ж практика має виходити з особливої правової природи фермерського господарства як суб'єкта агробізнесу кооперативного типу й забезпечувати застосування спеціального, а не корпоративного, підходу до регулювання і захисту внутрішніх членських відносин.

Kurman T. On the corporatization of farming enterprises: conflicts between legislation and judicial practice. *An analysis was conducted of current agricultural legislation and the legal positions of the Supreme Court regarding internal (member) legal relationships within farming enterprises, on the basis of which the conclusion was reached that their “artificial” corporatization is impermissible.*

Keywords: *agrarian legislation, judicial practice, farming.*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ: КЛЮЧОВІ ЗАВДАННЯ

Лісова Т. В.

Тези присвячені проблемам правового забезпечення повоєнного відновлення земель, що постраждали від збройної агресії. Зроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавчого забезпечення у вказаній царині.

Ключові слова: землі, ґрунти, відновлення, збройна агресія.

Незважаючи на довготривалий перебіг російсько-української війни, на часі вдосконалення, розроблення та подальше прийняття нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на вирішення невідкладного завдання повоєнного відновлення земель. Адже російська агресія спричинила безпрецедентну за масштабами мілітарну деградацію ґрунтів, зокрема забруднення ґрунтового покриву, ґрунтових вод, харчових ланцюгів хімічними компонентами боєприпасів, важкими металами, паливно-мастильними матеріалами, а також продуктами їх розпаду і трансформації [1, с. 141].

Видається доцільним, з метою вирішення нагальної проблеми розробити та затвердити Законом України Стратегію (Концепцію) повоєнного відновлення земель, що зазнали пошкодження внаслідок воєнних дій. Зазначена програма (стратегія) повинна містити заплановані заходи відновлення земель, чіткі терміни, відповідальних осіб, форми контролю за їх впровадженням тощо [2, с. 627].

У вказаній програмі повинні знайти місце не лише традиційні заходи відновлення земель, впровадження яких набуло широкого застосування (як-от: консервація техногенно забруднених земель, рекультивация порушених земель), але й ті заходи, застосування яких є малочисельним за відсутності належного правового забезпечення. Ідеться про детоксикацію, фіто- та біоремедіацію таких земель.

Зокрема, обґрунтоване внесення мікробних біопрепаратів на порушених внаслідок воєнних дій землях сприятиме поліпшенню екологічного стану ґрунту завдяки оптимізації структури, активності ґрунтового мікробного комплексу і мікробіологічних процесів у ньому, а також зниження вмісту токсичних сполук, активізації рослинно-мікробної взаємодії і підвищення адаптаційної здатності та стресостійкості рослин, що сприятиме прискоренню процесу відновлення ґрунтів і подальшому поверненню їх до ефективного сільськогосподарського використання [3, с. 18].

Важливого значення з метою відновлення забруднених внаслідок воєнної агресії земель набуває і фіторемедіація. Визначальне значення при застосуванні вказаного заходу має вид забруднювача, зокрема вид важких металів. Так, за результатами проведених досліджень, пирій повзучий акумулює цинк, молочай – свинець, гірчиця сарептська екстрагує з ґрунту солі кобальту і нікелю [4, с. 39].

Для детоксикації зазначених вище земель, залежно від типу забруднення (залишків вибухових речовин, продуктів горіння), доцільним є і застосування цеолітів, бентонітів, вапнякових меліорантів тощо. Підкреслимо, що загальні норми щодо проведення меліорації земель містяться у Законі України «Про меліорацію земель» від 14 січня 2000 р. № 1389-XIV, водночас з метою ефективного проведення заходів відновлення земель, постраждалих внаслідок воєнних дій, необхідною є регламентація впровадження вказаного заходу відповідно до Стратегії (Концепції) повоєнного відновлення земель.

Однак впроваджувати вище названі заходи відновлення земель можна буде лише після проведення їх розмінування. При цьому, усі заміновані землі повинні підлягати системному обстеженню та моніторингу, результатом чого має стати Національний електронний портал забруднених та деградованих ґрунтів, у якому окремо мають бути зосереджені відомості про постраждалі від воєнної агресії російської федерації [2, с. 612].

Необхідним видається і внесення змін до Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 271-р. або ж розробка і затвердження нового плану щодо впровадження заходів відновлення земель, порушених внаслідок збройної агресії та бойових дій, у якому слід

передбачити систему здійснення заходів, спрямованих на відновлення деградованих, техногенно забруднених, малопродуктивних, зрошуваних земель, порушених земель.

Отже, сьогодні необхідним є формування належного рівня правового забезпечення повоєнного відновлення земель всіх категорій, що сприятиме створенню дієвого механізму у вказаній вище царині, захисту прав власників та користувачів земельних ділянок, забезпеченню екологічної безпеки.

Література

1. Здоров'я ґрунтів як складова Стратегії єдиного здоров'я суспільства: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 груд. 2025 р.) / ННЦ «ІА імені О. Н. Соколовського». Харків, 2025. 148 с.
2. Лісова Т. В. Правові питання вдосконалення охорони та відновлення земельних ресурсів України. Аграрне і земельне право України в умовах екзистенційних викликів сучасності: концептуальні засади розвитку: монографія / відп. ред. член.-кор. НАПрН України П. Ф. Кулинич. Київ: Юрінком Інтер, 2025. С. 547 – 627.
3. Борко Ю. П., Корсун С. Г., Болоховський В. В. Мікробні препарати як засіб відновлення біологічного потенціалу мілітарно порушених ґрунтів. Вплив воєнних дій на вміст мікроелементів і важких металів у орних ґрунтах. Турбота про ґрунти в умовах війни та миру: стан, моніторинг та управління: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 груд. 2024 р.). / ННЦ «ІА імені О. Н. Соколовського». Харків, 2025. С. 16 – 18.
4. Балюк С. А., Воротинцева Л. І., Ладних В. Я. Заходи з детоксикації забруднених ґрунтів та зменшення транслокації важких металів в сільськогосподарські культури: рекомендації. Харків: ТОВ «Смугаста типографія», 2014. 56 с.

Lisova T. Legal framework for post-war land restoration: key challenges. *This paper addresses the issues of legal support for the post-war restoration of land affected by armed aggression. Proposals are made to improve the legislative framework in this area.*

Keywords: *land, soil, restoration, armed aggression.*

ПРИНЦИПИ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Новосад І. В.

У роботі автором проаналізовано наукові підходи до розуміння енергетичного законодавства як окремої галузі або інтегрованого елемента системи законодавства. Узагальнено позиції науковців до визначення принципів енергетичного права та енергетичного законодавства як основи правового регулювання енергетичних відносин у сучасних умовах глобальних викликів. Підкреслено їх роль у гармонізації національної та міжнародної енергетичної політики та забезпеченні цілісності енергетичної системи держави в умовах сучасних трансформацій.

Ключові слова: *енергетичне законодавство, принципи енергетичного законодавства, енергетична безпека, міжнародне енергетичне право.*

Енергетичне законодавство є фундаментом функціонування сучасної держави, оскільки саме енергетика визначає рівень економічної стабільності, національної безпеки та соціального розвитку суспільства. В умовах глобальних викликів – енергетичних криз, кліматичних змін, воєнних загроз і трансформації світових ринків – особливого значення набувають принципи, на яких ґрунтується правове регулювання енергетичної сфери. Саме вони відображають стратегічні цілі держави у сфері енергетики та формують базові орієнтири державної політики, забезпечують баланс між інтересами держави, бізнесу та споживачів, а також визначають механізми ефективного, безпечного й сталого використання енергетичних ресурсів. Актуальність дослідження принципів енергетичного законодавства зумовлена необхідністю адаптації національного законодавства до європейських стандартів, посилення ролі відновлюваних джерел енергії та формування ефективної моделі енергетичного управління.

Попри значний обсяг нормативно-правових актів у сфері енергетики, аналіз українських наукових джерел свідчить про відсутність єдиного підходу до розуміння сутності енергетичного законодавства. Загалом у науковій літературі можна виокремити дві основні концепції. Відповідно до першої, енергетичне законодавство розглядається як окрема галузь законодавства. Згідно з другою позицією, енергетичне законодавство трактується як масштабний інтегрований елемент системи законодавства України.

І. Новосад зазначає, що принципи енергетичного права України формуються з урахуванням національних завдань і цілей, які відрізняються від підходів міжнародного енергетичного права. У цьому контексті до галузевих принципів віднесено спрямованість на сталий розвиток, забезпечення енергетичної трансформації, досягнення та гарантування енергетичної безпеки, екологічну безпеку енергетичних відносин, а також рівний захист прав і законних інтересів усіх суб'єктів [3].

У роботі А. О. Кориневич зосереджено на питанні міжнародного енергетичного права. Зокрема, автором окреслено, що в міжнародному енергетичному праві виділяють спеціальні галузеві принципи цієї сфери сучасного міжнародного права, а також принципи, які не виступають як самостійні правові норми та переважно закріплюються в актах «soft law». До спеціальних галузевих принципів міжнародного енергетичного права належать: постійний суверенітет над енергетичними ресурсами; зобов'язання не заподіювати шкоди території інших держав або територіям, що перебувають поза межами юрисдикції держави; обов'язок попередження та співробітництва з іншими державами щодо ризиків, які можуть виникати у зв'язку з небезпечною діяльністю, включно з різного роду надзвичайними ситуаціями. При цьому ключовим, системоутворюючим принципом міжнародного енергетичного права виступає саме принцип постійного суверенітету над енергетичними ресурсами [1].

Raphael J Heffron, Anita Rønne, Joseph P Tomain, Adrian Bradbrook, Kim Talus у 2018 році виокремили такі 7 принципів енергетичного права: принцип національного ресурсного суверенітету; принцип доступу до сучасних енергетичних послуг; принцип енергетичної справедливості; принцип обачного, раціонального та сталого використання природних ресурсів; принцип захисту довкілля, здоров'я людини та боротьби зі зміною клімату; принцип енергетичної безпеки та надійності; принцип стійкості [4].

Д. О. Кулагін підкреслює, що принципи є базовими правовими основами, які лежать в основі всієї системи енергетичного права та пронизують її структуру. Серед ключових автор зазначає: принцип енергетичної безпеки; стабільності та передбачуваності регулювання; прозорості функціонування енергетичних ринків; конкурентності; пріоритету відновлюваних джерел енергії; балансу приватних і публічних інтересів. Також автор підкреслює, що принципи в енергетиці мають міжгалузевий характер і водночас виконують інтегруючу роль, забезпечуючи цілісність правового регулювання енергетичної безпеки як єдиної системної категорії [2].

Висновок. Отже, принципи енергетичного законодавства виступають ключовою основою правового регулювання енергетичної сфери, визначаючи стратегічні напрями розвитку держави, гарантії енергетичної безпеки та механізми забезпечення сталого використання ресурсів. Аналіз наукових підходів свідчить про багатогранність розуміння енергетичного законодавства та водночас підтверджує спільне бачення його фундаментальних засад. У сучасних умовах трансформації енергетичного сектору принципи забезпечують цілісність та ефективність енергетичної політики, а також сприяють адаптації українського законодавства до європейських і міжнародних стандартів.

Література

1. Кориневич А. О. Про галузеві принципи міжнародного енергетичного права. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 121–130.
2. Кулагін Д. О. Генеза становлення енергетичного права України як окремої галузі права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Том 32, № 2. С. 138–156.
3. Новосад І. Енергетичне право України: галузева природа, принципи та проблеми формування структури. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2025. № 11 (93). С. 107–113.
4. A treatise for energy law / R. J. Heffron et al. *The Journal of World Energy Law & Business*. 2018. Vol. 11, no. 1. P. 34–48. URL: <https://doi.org/10.1093/jwelb/jwx039> (date of access: 12.05.2026).

Novosad I. Principles of energdy legislation. *In the article, the author analyzes scientific approaches to understanding energy legislation as a separate field or an integrated element of the legislative system. This research summarizes the views of scholars on the principles of energy law and energy legislation as the foundation for the legal regulation of energy relations in the context of today's global challenges. Their role in harmonizing national and international energy policy and ensuring the integrity of the state's energy system in the context of modern transformations is emphasized.*

Keywords: energy legislation, principles of energy legislation, energy security, international energy law.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВІВ ПРИ ОСКАРЖЕННІ ДИСЦИПЛІНАРНИХ РІШЕНЬ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Барамошкін Д. В.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. І. О. Ізарова

У дослідженні проаналізовано проблему забезпечення позову при оскарженні дисциплінарних рішень КДКА/ВКДКА. Проведено оцінку та висвітлено проблеми чинного нормативного регулювання особливостей процедури оскарження дисциплінарних рішень відносно адвокатів. Окрему увагу приділено аналізу практики Верховного Суду у питанні розгляду заяв про забезпечення адміністративного позову. За результатами дослідження сформовано авторські пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що спрямовані на удосконалення процедури забезпечення адміністративного позову.

Ключові слова: адвокатура, дисциплінарна відповідальність, забезпечення адміністративного позову.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю прогресу в реформуванні адвокатури в Україні, зокрема в частині вирішення проблеми зловживання дисциплінарними механізмами проти адвокатів [1, с. 33]. Оскільки практика розгляду дисциплінарних справ щодо адвокатів кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури залишається неоднорідною й неузгодженою, то актуальності набуває визнання протиправними та скасування рішень органів адвокатського самоврядування в судовому порядку. Особливо нагальною у такій категорії спорів є проблема використання механізму забезпечення позову, який надає можливість адвокату-позивачу запобігти настанню негативних наслідків від застосованого щодо нього дисциплінарного стягнення до ухвалення остаточного рішення у справі, а у випадку вирішення спору на користь адвоката – забезпечити ефективне відновлення порушеного права. Водночас, недосконалість наявного нормативного регулювання ускладнює ефективний судовий захист прав адвокатів при оскарженні дисциплінарних рішень, що і стало метою цього дослідження, за результатами якого пропонуються конкретні шляхи вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судове оскарження дисциплінарних рішень КДКА/ВКДКА передбачене Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», однак не виокремлене як окремий етап дисциплінарного провадження [2]. Окремою і надзвичайною проблемою в судовому оскарженні дисциплінарних рішень є те, що на період такого оскарження дисциплінарне рішення не зупиняє своєї дії [3, с. 260]. Особливої гостроти наведена проблема набуває у випадках, коли щодо адвоката застосовуються такі дисциплінарні стягнення як зупинення або позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю, що зумовлює понесення адвокатом протягом усього строку перегляду дисциплінарного рішення негативних наслідків у вигляді втрати основного джерела доходу, клієнтів та рівня ділової репутації.

Отже, за відсутності дієвого механізму тимчасового судового захисту, навіть подальше скасування адміністративним судом дисциплінарного рішення, винесеного щодо адвоката, не гарантує ефективного відновлення становища особи, яке існувало до порушення його прав.

Справи про оскарження рішень кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури підсудні адміністративним судам, адже зазначені комісії діють як суб'єкти владних повноважень, а ухвалені ними рішення мають характер індивідуальних адміністративних актів.

Статтею 151 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) передбачено зупинення дії індивідуального акта як один із заходів забезпечення позову, що у справах про оскарження дисциплінарних рішень є найбільш доречним, оскільки дає змогу тимчасово зупинити реалізацію його правових наслідків до моменту, коли суд вирішить справу по суті [4].

Водночас, практична реалізація такого заходу забезпечення позову у спорах щодо оскарження дисциплінарних рішень КДКА/ВКДКА залишається значно ускладненою, передусім, через неповноту та обмеженість законодавчого регулювання такого механізму тимчасового судового захисту.

Першою проблемою слід виокремити відсутність спеціальної норми у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка б прямо передбачала можливість зупинення дії дисциплінарного рішення щодо адвоката у порядку забезпечення адміністративного позову.

Так, у ст. 42 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не зазначається, що дія дисциплінарного рішення може бути зупинена забезпеченням позову [2]. Водночас, у ч. 3 ст. 50 ЗУ «Про прокуратуру», який має аналогічний механізм оскарження дисциплінарних рішень у судовому порядку, зазначається, що суд у порядку забезпечення адміністративного позову може відповідною ухвалою зупинити дію рішення Вищої ради правосуддя про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності або про неможливість подальшого перебування особи на посаді [5]. Вважаємо, що наведене нормативне регулювання порушує баланс у правовому становищі учасників системи правосуддя, оскільки у питанні судового оскарження дисциплінарних рішень, прокурор має ширший процесуальний інструментарій, аніж адвокат, що призводить до менш ефективного захисту прав адвоката у співставній категорії спорів.

Другою проблемою на яку слід звернути увагу та яка також нерозривно пов'язана з недосконалим нормативним регулюванням є формування негативних підходів у правозастосовній практиці Верховного Суду при вирішенні питання про забезпечення позову у справах щодо оскаржень дисциплінарних рішень КДКА/ВКДКА.

Центральним з них є підхід, відповідно до якого зупинення дії дисциплінарного рішення у межах забезпечення адміністративного позову розцінюється судами як підміна вирішення спору по суті [6; 7]. З одного боку, застосування заходу забезпечення у вигляді зупинення дії дисциплінарного рішення КДКА/ВКДКА дійсно на перший погляд може виглядати таким, що фактично підміняє собою судові рішення по суті. З іншого боку, ототожнення тимчасового зупинення дії рішення з його остаточним скасуванням, ігнорує принципову правову різницю між цими процесуальними інститутами. Заходи забезпечення мають темпоральний характер. Це принципово відрізняється від остаточного та безповоротного характеру судового рішення по суті справи. Забезпечення позову виконує виключно функцію збереження можливості ефективного захисту порушених прав до моменту остаточного з'ясування їх порушення, тоді як рішення по суті констатує факт порушення та усуває його наслідки назавжди.

Водночас саме ця відмінність між забезпеченням позову та вирішенням спору по суті має значення для оцінки іншого підходу Верховного Суду, відповідно до якого, рішення адміністративного суду за позовами про визнання протиправним та скасування дисциплінарного рішення не потребує виконання у класичному розумінні, оскільки його значення полягає у констатації правомірності або неправомірності оскаржуваного дисциплінарного рішення та позбавленні його правових наслідків шляхом скасування [7,8]. Разом із тим, без зупинення дії дисциплінарного рішення КДКА/ВКДКА про зупинення або позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю на час судового розгляду, повністю нівелюється юридичний сенс та ефективність майбутнього рішення суду про задоволення позову. У такій ситуації судові рішення про скасування протиправного дисциплінарного рішення матиме суто декларативний характер і не зможе забезпечити реального поновлення порушених прав позивача, що прямо суперечить конституційному принципу ефективного судового захисту.

З огляду на висвітлені у цьому дослідженні проблеми, видається доцільним внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в частині доповнення ч. 1 ст. 37 пунктом 5 – «оскарження дисциплінарного рішення», що дозволить нормативно закріпити оскарження дисциплінарного рішення як самостійну стадію дисциплінарного провадження. Крім того, необхідним є доповнення ч. 1 ст. 42 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» положенням, за змістом аналогічним ч. 3 ст. 50 Закону України «Про прокуратуру та адвокатську діяльність» відповідно до якого, суд у порядку забезпечення адміністративного позову може відповідною ухвалою зупинити дію дисциплінарного рішення, яким до адвоката застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення або позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю, до набрання законної сили рішенням у справі. Також для належного процесуального врегулювання запропонованого механізму доцільним є внесення змін до ч. 1 ст. 152 КАС України шляхом доповнення її пунктом 4-1, який встановлював би спеціальні вимоги до змісту заяви про забезпечення позову у справах про оскарження дисциплінарних рішень щодо адвоката та передбачав необхідність обґрунтування та підтвердження відповідними доказами обставин того, що невжиття відповідних заходів забезпечення позову може спричинити для адвоката істотні негативні наслідки.

Отже, проблема забезпечення позову при оскарженні дисциплінарних рішень органів адвокатського самоврядування на сьогодні є однією з перепон у забезпеченні ефективного судового захисту порушених прав адвокатів, яка потребує вирішення у ході реформування адвокатури в

рамках євроінтеграційних процесів. Для вирішення такої проблеми необхідним є внесення комплексних законодавчих змін, які б, з одного боку, дозволили прямо закріпити можливість тимчасового зупинення дії дисциплінарного рішення щодо адвоката у рамках забезпечення адміністративного позову, а з іншого – встановили б чіткі процесуальні вимоги до обґрунтованості такого забезпечення.

Такий підхід забезпечив би баланс між ефективністю дисциплінарної відповідальності адвокатів і правом адвоката ефективно відновлення порушеного права, а також сприяв би процесуальній економії та формуванню більш передбачуваної правозастосовної практики.

Література

1. Ukraine Report 2025 / European Commission. Brussels, 2025. 110 p. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en (date of access: 25.05.2026);
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 25.05.2026);
3. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» та розділу 24 «Юстиція, свобода та безпека» Звіту Європейської комісії щодо прогресу України в межах Пакета розширення Європейського Союзу у 2024 році. Київ, 2025. 1077 с. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/10/shadow-report-2025-ua-1.pdf> (дата звернення: 25.05.2026);
4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.05.2026);
5. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 25.05.2026);
6. Постанова Верховного Суду від 03 серп. 2023 р. у справі №600/2304/22-а. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112616281> (дата звернення: 25.05.2026);
7. Постанова Верховного Суду від 20 трав. 2025 р. у справі №460/27546/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127486285> (дата звернення: 25.05.2026);
8. Постанова Верховного Суду від 24 трав. 2023 р. у справі №640/10883/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111077959> (дата звернення: 25.05.2026).

Baramoshkin D. The problem of securing a claim in challenging disciplinary decisions of bar self-government bodies. *The study examines the problem of securing a claim in challenging disciplinary decisions of the Qualification and Disciplinary Commissions of the Bar and the Higher Qualification and Disciplinary Commission of the Bar as bar self-government bodies. The research assesses and highlights the shortcomings of the current legal framework governing the specific features of the procedure for challenging disciplinary decisions against advocates. Particular attention is paid to the analysis of the Supreme Court's case law on the consideration of applications for securing a claim in administrative proceedings. Based on the findings of the study, the author formulates proposals for improving legislation aimed at enhancing the procedure for securing a claim in administrative proceedings.*

Keywords: *advocacy, disciplinary liability, securing a claim in administrative proceedings.*

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Наконечна Г. Я.

З'ясовується поняття адміністративної процедури через звернення до законодавчого тлумачення цього терміна. Характеризуючи розуміння адміністративної процедури з метою надання їй більш деталізованої характеристики та з метою з'ясування поняття, змісту та особливостей адміністративної процедури в податковій сфері проведений аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених даній тематиці.

Ключові слова: *адміністративна процедура, органи виконавчої влади, посадові особи, органи місцевого самоврядування, податкові органи, адміністративний акт, податкова сфера.*

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» поняття «адміністративна процедура» – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи.

Адміністративна процедура визначається Конституцією України, безпосередньо Законом України «Про адміністративну процедуру» та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Закон України «Про адміністративну процедуру» регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина [1].

Євроінтеграційні процеси, які на сьогоднішній день тривають фактично у всіх сферах суспільного життя, обумовлюють необхідність покращення функціонування багатьох державних інституцій, однією із найважливіших серед яких, беззаперечно, є податкова сфера. Протягом останніх років законодавцем було здійснено цілу низку важливих кроків, спрямованих на вдосконалення податкової сфери України. Особливо ці реформи торкнулись організаційної структури податкових органів. Втім, вказані зміни не завжди позитивним чином впливали на роботу Державної податкової служби (далі ДПС), зокрема залишається чимала кількість питань щодо реалізації ДПС ряду адміністративних процедур, що безумовно слід вважати суттєвою прогалиною. Адже без наявності чітко визначених та науково обґрунтованих адміністративних процедур в діяльності ДПС, апріорі, неможливим є дотримання режиму законності у роботі Державної податкової служби.

Здійснюючи свою діяльність, податкові органи України реалізують низку процедур, які носять адміністративний характер.

Т. В. Костюк досліджуючи адміністративні процедури в діяльності податкових органів під адміністративною процедурою в діяльності податкових органів розуміє форму реалізації ними своїх повноважень, що складають основу їх адміністративно-правового статусу, проявляються в правозастосовній діяльності податкових органів щодо реалізації юридичних засобів їх функціонування та спрямовані на забезпечення публічних фінансових інтересів в сфері оподаткування. Авторка, виокремлює такі ознаки адміністративних процедур в діяльності податкових органів: вони встановлені нормами адміністративного та податкового права; являють собою форму реалізації передбачених законодавством функцій податкових органів, що реалізуються відповідними нормами; суб'єктом реалізації конкретної адміністративної процедури є відповідна уповноважена на її здійснення посадова чи службова особа податкового органу; вони спрямовані на забезпечення публічних фінансових інтересів в сфері оподаткування за допомогою чітко визначених законодавством юридичних засобів, які реалізуються у повноваженнях податкових органів [2, с. 51].

В дисертаційному дослідженні А. М. Луцик доводить, що адміністративні процедури охоплюють управлінську діяльність органів ДФС України, спрямовану на реалізацію покладених на них функцій та завдань, а також на реалізацію прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб у сфері оподаткування. За допомогою адміністративних процедур здійснюється реалізація як внутрішньо організаційних, так і зовнішніх повноважень органів ДФС України у сфері оподаткування. Вони сприяють врегулюванню внутрішньо організаційної діяльності податкових органів, а також прийняттю відповідних рішень з індивідуальних справ, які мають значення для платників податків у зв'язку з реалізацією їх прав та законних інтересів у сфері оподаткування [3, с. 31].

Слід погодитися з думкою В. Теремиського про те, що адміністративні процедури у податковій сфері супроводжують або обслуговують відносини, що виникають між державою та іншими суб'єктами податкового права щодо руху коштів від грошових фондів платників податків і зборів до бюджетів і централізованих грошових фондів держави.

Наявність адміністративних процедур у податковому праві переслідує кілька цілей: по - перше, встановити найбільш доцільний, надійний та ефективний порядок взаємодії контролюючих органів та платників податків. По-друге, необхідність суворої процедури забезпечує захист прав та законних інтересів платників податків від можливих зловживань та проявів свавілля з боку повноважних суб'єктів [4, с. 98-99].

Вац О. І. досліджуючи адміністративні процедури у сфері оподаткування вказує на наступні їх особливості (ознаки): 1) врегульовані адміністративно-процесуальними нормами; 2) представляють

собою послідовність організаційно-розпорядчих дій, які здійснюються в певному порядку і узгоджені між собою; 3) мають цілеспрямований характер; 4) метою є реалізація не тільки матеріальних норм податкового законодавства, але й матеріальних норм інших правових галузей; 5) завершуються прийняттям індивідуального адміністративного акта.

Отже, під адміністративною процедурою у сфері оподаткування доцільно розуміти врегульовано нормами адміністративно-процесуального права та нормами інших галузей права діяльність органів публічної влади (органи Державної податкової служби України) в межах компетенції щодо розгляду та вирішення індивідуальних справ, які виникають у сфері справляння податків і зборів, та прийняття відповідного адміністративного акту по справі [5].

А. О. Снежко визначає сутність адміністративних процедур як правового явища в цілому, так й у сфері діяльності податкових органів України, як:

- по-перше, адміністративна процедура – це модель офіційної, владної, адміністративної діяльності уповноважених органів та посадових осіб, яка складається із системи послідовних, взаємопов'язаних дій та операцій. Вони об'єднані єдиною кінцевою метою і завданнями, а також мають юридичний характер, адже їх зміст та значення повністю регламентовано законодавчими та підзаконними нормативно-правовими документами, які закріплюють правовий статус того чи іншого суб'єкта публічно-правових відносин;

- по-друге, каталізатором здійснення адміністративної процедури є необхідність забезпечення реалізації функцій держави в рамках відповідної сфери суспільно-правового життя, а також прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, які потребують отримання від держави вирішення відповідних індивідуальних питань;

- по- третє, процедури завжди мають зовнішній юридичний результат у вигляді видання уповноваженим суб'єктом владних повноважень адміністративного акту, який згідно із Законом України «Про адміністративну процедуру», є рішенням або юридично значущою дією індивідуального характеру, прийнятим (вчиненою) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямований (спрямованою) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб).

На думку автора, адміністративні процедури в діяльності податкових органів України – це окремі, регламентовані законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами групи цілеспрямованих, юридично значущих дій та операцій, об'єднаних єдиною метою та завданнями, які здійснюються органами та підрозділами Державної податкової служби України з метою реалізації функцій контролю та стягнення, а також забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб в податково-фінансовій сфері, результатом яких є видання адміністративного акту – рішення або дії юридично значимого характеру [6, с. 46-47].

Адміністративні процедури відіграють досить важливе значення в контексті функціонування податкових органів. В першу чергу, вони становлять ключову частину їх поточної, щоденної діяльності. Наступне, про що варто вказати в контексті визначення значення адміністративних процедур в діяльності податкових органів - це їх прозорість, стандартизованість та передбачуваність. Останнім аспектом, який підкреслює особливість адміністративних процедур в діяльності податкових органів, є повна визначеність сторін та учасників відносин, які виникають в контексті їх проведення, а також їх вичерпний перелік прав та обов'язків.

Література

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
2. Костюк Т. В. Адміністративні процедури в діяльності податкових органів: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2020. 213 с.
3. Луцик А.М. Адміністративні процедури у сфері оподаткування в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 192 с.
4. Теремиський В. Адміністративні процедури у сфері податкових відносин. Теорія і практика інтелектуальної власності. № 1. 2012. с. 95-100.
5. Снежко А. О. Адміністративні процедури в податковій сфері: дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2024. 215 с.
6. Вац О.І. Адміністративні процедури у сфері оподаткування: поняття та зміст. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/391/398>

Nakonechna H. Administrative procedures in the tax sphere: concept, scope, and characteristics. *The concept of administrative procedure is clarified by referring to the legislative interpretation of this term. To characterize the understanding of administrative procedure with the aim of providing a more detailed description and to clarify the concept, content, and features of administrative procedure in the tax sphere, an analysis of recent studies and publications devoted to this topic has been conducted.*

Keywords: administrative procedure, executive authorities, public officials, local government bodies, tax authorities, administrative act, tax sector.

РЕФОРМУВАННЯ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: СТАН, РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Шевчук Л. М.

Дослідження присвячене розгляду й аналізу основних нормативно-правових актів України у сфері митної справи з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку держави в сучасних умовах.

Ключові слова: митне законодавство, митна справа, євроінтеграція, Європейський Союз.

Починаючи з 1991 року одним із важливих кроків на шляху становлення і розвитку України як незалежної демократичної держави стало формування нею власного законодавства, у тому числі й митного. Так, 12.12.1991 був прийнятий перший Митний кодекс, у ч. 1 ст. 2 якого встановлювалося, що Україна самостійно визначає митну політику, створює власну митну систему та здійснює митне регулювання на своїй території [1].

Другий Митний кодекс України від 11.07.2002 визначав засади організації та здійснення митної справи в державі, регулював економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності вітчизняної митної служби. Він був спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства з питань митної справи [2].

Як і в обох названих нормативно-правових актах, у третьому, нині чинному, Митному кодексі України від 13.03.2012 (далі – МК України), закріплено положення про те, що митна справа в країні здійснюється із додержанням загальновизнаних у світі норм і стандартів (ч. 2 ст. 7) [3].

Варто зауважити, що до 2014 року вітчизняне митне законодавство, не зважаючи на постійне його оновлення, орієнтувалося в основному на міжнародні підходи у сфері організації та здійснення митної справи (звісно, з урахуванням необхідності забезпечення митних інтересів і митної безпеки України). Важливим поштовхом до його подальшого реформування стало підписання нашою державою у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), у ст. 84 якої передбачалося поступове наближення до митного законодавства ЄС, як це визначено в стандартах ЄС та міжнародних стандартах [4]. Фактично, саме підписання Угоди про асоціацію та її ратифікація [5] стали початком системного реформування національного митного законодавства з метою приведення його у відповідність до європейських стандартів.

Євроінтеграційний вектор свого розвитку в 2019 році наша держава чітко й однозначно задекларувала на найвищому рівні – на рівні Основного Закону, закріпивши в преамбулі Конституції України положення про підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу країни [6].

Відповідним чином почало оновлюватися й митне законодавство. Так, 15.08.2022 був прийнятий Закон України № 2510-IX, яким були внесені окремі зміни й доповнення до МК України в частині виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію [7]. Як зазначалося в пояснювальній записці до проекту цього акту, його «... розроблено з метою впровадження європейських практик у здійснення митної справи в Україні, підготовки національного законодавства до виконання організаційних процедур для приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту від 20 травня 1987 року й участі України у Новій комп'ютеризованій транзитній системі (NCTS), яка

використовується договірними сторонами Конвенції, і сприяння ефективному захисту прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності» [8]. Така нормотворча діяльність значною мірою пояснюється тим, що 28.02.2026 була підписана заявка на вступ України до Європейського Союзу, а вже 23.06.2022 Європейська Рада офіційно надала нашій країні статус кандидата на членство у ЄС.

Радикальне оновлення вітчизняного митного законодавства в умовах євроінтеграції ознаменувалося прийняттям Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» від 22.08.2024 № 3926-IX [9], що вкотре підтвердило проєвропейський вибір України та стало черговим кроком на шляху послідовного виконання державою взятих на себе зобов'язань щодо поступового наближення українського законодавства до митного законодавства ЄС.

В цілому сучасний етап реформування законодавства України у сфері митної справи характеризується загальною тенденцією до максимального впровадження у національне правове поле та правозастосовну практику міжнародних і передових європейських стандартів та підходів. Черговим свідченням цього стали розробка (тривала два роки), схвалення 27.04.2026 Кабінетом Міністрів України проєкту нового Митного кодексу України і подання його на розгляд парламенту (проєкт № 15295 від 03.06.2026) [10].

Структурно цей документ (усього 781 стаття) узгоджується із логікою побудови європейського митного законодавства: розділи I-IX відповідають структурі Митного кодексу ЄС на рівні розділів та глав; розділи X-XI імплементують положення окремих регламентів ЄС; розділи XII-XV охоплюють положення національного рівня; розділи XVI-XVII включають перехідні положення, які є необхідними для функціонування системи до моменту вступу України в ЄС. Основні новели та зміни, закріплені в проєкті, передбачають повний перехід на митну термінологію ЄС, запровадження системи авторизацій, митних процедур, регламентують європейський підхід до прийняття рішень, декларування, митного боргу, гарантій та ін. В цілому проєкт Митного кодексу України, як зауважують фахівці, «... запроваджує єдині з ЄС митні правила, стандарти та сприятиме перетворенню української митниці на безпековий кордон європейського зразка. Більшість положень нового Митного кодексу будуть зрозумілими як для бізнесу, так і для митників. Цьому сприяло тривале формування вже чинної на сьогодні нормативно-правової бази за стандартами ЄС, а також практична реалізація європейських правил та процедур» [11].

Наразі досить складно прогнозувати як особливості перебігу розгляду проєкту № 15295 від 03.06.2026 у Верховній Раді України, так і можливі складнощі правового й практичного характеру після прийняття нового Митного кодексу України і набрання ним чинності. Водночас однозначно можна стверджувати, що таке реформування національного митного законодавства, яке передбачає впровадження єдиних із ЄС правил у сфері організації та здійснення митної справи – не лише необхідність на шляху вступу України до Європейського Союзу, але й перспективний вектор подальшого цивілізованого розвитку нашої держави, зорієнтований на прогресивні міжнародні та європейські практики.

Література

1. Митний кодекс України від 12.12.1991 № 1970-XII (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12/ed19911212#Text> (дата звернення: 07.06.2026).
2. Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/92-15/ed20020711#Text> (дата звернення: 08.06.2026).
3. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 08.06.2026).
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.06.2026).
5. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 10.06.2026).
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

7. Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 15.08.2022 № 2510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2510-20#n9> (дата звернення: 10.06.2026).

8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо деяких питань виконання Глави 5 Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 31.05.2022 № 7420. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1336370> (дата звернення: 10.06.2026).

9. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу : Закон України від 22.08.2024 № 3926-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3926-20#Text> (дата звернення: 06.06.2026).

10. Проект Митного кодексу України від 03.06.2026 № 15295. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3503250> (дата звернення: 10.06.2026).

11. Мінфін: Уряд схвалив проєкт нового Митного кодексу України. 28.05.2026. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uriad_skhvaliv_proiekt_novogo_mitnogo_kodeksu_ukraini-5746 (дата звернення: 10.06.2026).

Shevchuk L. Reforming Ukraine's customs legislation in the context of European integration: status, realities and prospects. *The study is devoted to the consideration and analysis of the main regulatory legal acts of Ukraine in the field of customs affairs, taking into account the European integration vector of the state's development in modern conditions.*

Keywords: *customs legislation, customs, European integration, European Union.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА У ВРЕГУЛЮВАННІ МІЖДЕРЖАВНИХ КОНФЛІКТІВ

Гороть А. М.

У даному дослідженні розглядається міжнародне посередництво як один із ключових засобів реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів, закріпленого у Статуті Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародно-правових актах. Проаналізовано міжнародно-правові засади застосування посередництва, його місце серед мирних способів врегулювання спорів, а також особливості участі третьої сторони у процесі досягнення компромісу між державами. Встановлено, що посередництво є ефективним інструментом мирного врегулювання міжнародних конфліктів, який сприяє узгодженню позицій сторін, зниженню рівня конфронтації та виробленню взаємоприйнятних рішень без застосування сили. Зазначено, що сучасне міжнародне посередництво поступово набуває рис медіації, поєднуючи традиційні дипломатичні механізми з новітніми підходами до управління конфліктами, що посилює його значення як важливого інструменту підтримання міжнародного миру, безпеки та стабільності.

Ключові слова: мирне вирішення міжнародних спорів; принцип мирного вирішення спорів; міжнародне посередництво; медіація; міжнародний конфлікт; міжнародний спір; Статут ООН; Гаазькі конвенції; альтернативне вирішення спорів; міжнародне право; переговори; добрі послуги; третя сторона; міжнародна безпека; врегулювання конфліктів.

З моменту заборони агресії як єдиного законного способу вирішення міжнародних спорів і формуванням принципу заборони застосування сили чи погрозою сили в міжнародному праві у Статуті ООН сформувався імперативний принцип міжнародного права - принцип мирного вирішення міжнародних спорів, закріплений у пункті 3 статті 2 Статуту ООН, відповідно до якого всі члени Організації повинні вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість [3].

Також з метою забезпечення міжнародного миру і безпеки і недопущення агресивних воєн чи міжнародних конфліктів, міжнародне співтовариство сформувало розгалужену нормативно-правову базу, спрямовану на забезпечення мирного врегулювання спорів між державами. До основних міжнародних документів у цій сфері належать Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів від 1907 року, Загальний акт про мирне врегулювання міжнародних спорів 1928 року (з урахуванням змін, схвалених Генеральною Асамблеєю ООН у 1949 році), Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних спорів, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1982 році, а також Декларація ООН 1988 року щодо запобігання та усунення міжнародних спорів і ситуацій, здатних створювати загрозу міжнародному миру та безпеці, та ролі Організації Об'єднаних Націй у цьому процесі. Важливе значення серед зазначених документів має також Довідник ООН з питань мирного врегулювання міждержавних спорів, підготовлений за рекомендацією Спеціального комітету зі Статуту ООН та посилення ролі Організації у підтриманні міжнародного миру і безпеки, який був рекомендований до опублікування у 1991 році. Зазначені акти заклали правові та інституційні засади використання мирних способів розв'язання міжнародних конфліктів.

Слід зазначити, що загальне міжнародне право не зобов'язує держави вдаватися до конкретних засобів вирішення спорів і надає державам – учасникам спору право вільно обирати засоби його вирішення. У Статуті ООН закріплено перелік способів мирного врегулювання міжнародно-правових спорів (який не є вичерпним), та жоден із них не є обов'язковим. Зокрема, у ст. 33 зазначається, що: «сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки, повинні передусім намагатися вирішити спір шляхом переговорів, обстеження (слідчими комісіями), посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами на вибір» [3].

Ці мирні засоби врегулювання використовуються у випадках виникнення міжнародного спору між суб'єктами міжнародного права. Такий спір має місце тоді, коли одна чи кілька сторін шляхом

своїх дій, заяв або офіційної позиції висловлюють незгоду щодо поведінки, дій, рішень, претензій чи вимог іншої сторони. Наявність протилежних правових або політичних позицій з певного питання свідчить про існування міжнародного спору, що потребує врегулювання відповідно до принципів і норм міжнародного права. Міжнародний спір дослідники визначають як формально (об'єктивно) виражену суперечність між суб'єктами міжнародного права з питання факту чи права [2, с. 181]. Тобто, міжнародний спір – це юридичний факт, встановлення якого вимагає від його учасників та інших зацікавлених суб'єктів міжнародного права реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів. Цей принцип реалізується через застосування мирних засобів вирішення спорів які зазначені в Статуті ООН [3].

Слід зазначити, що в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами (яка удосконалює положення Статуту) 1970 року, а також в міжнародно-правових джерелах регіонального характеру, багатосторонніх, двосторонніх угодах розглядається один із способів мирного вирішення спорів – посередництво, як мирний засіб вирішення міжнародних спорів з допомогою третьої сторони.

В Гаазькій конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів 1899 і 1907 рр. а саме в статті 2 Гаазької Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1907 року, зазначається, що: «Договірні Держави погоджуються звертатися до посередництва, як до способу врегулювання, при умові «істотної розбіжності або зіткнення»» [1]. В даних конвенціях йдеться, що добрі послуги та посередництво мають надавати держави, не причетні до спору. Третя сторона може надавати добрі послуги або посередництво з власної ініціативи або на прохання однієї або кількох сторін у спорі. При цьому як пропозиція добрих послуг або посередництва, так і відмова від них не вважається ворожим вчинком 55 (розділ II, ст. 3). Добрі послуги або посередництво мають «виключно значення поради та не можуть вважатися обов'язковими» (розділ II, ст. 6). Метою посередництва є не лише налагодження контактів між сторонами спору, а й досягнення між ними примирення. Як зазначено в ст. 4 Конвенцій 1899 та 1907 рр., «завдання посередника полягає у погодженні протилежних інтересів та в заспокоєнні почуття неприязні, якщо воно виникло між державами, що перебувають у спорі» [1].

Посередник може брати участь у переговорах, активно впливати на їх хід, вносячи пропозиції по суті спору. Саме через це для здійснення посередництва необхідна згода обох сторін, що сперечаються. Володіючи широкими правами, посередник повинен дотримуватися певних обов'язків: утримуватися від надання допомоги одній стороні, аби не заподіяти шкоди іншій; поважати суверенні права, честь та гідність держав, що перебувають у спорі.

Слід зазначити, що особливу форму посередництва передбачено статтею 8 Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років. Відповідно до її положень кожна зі сторін міжнародного спору має право самостійно визначити державу-посередника, яка представлятиме її інтереси у процесі врегулювання конфлікту. Після цього обрані держави-посередники вступають у прямі контакти між собою та проводять переговори щодо предмета спору. На час здійснення такої процедури безпосереднє спілкування між сторонами конфлікту з питань, що становлять предмет спору, припиняється, а функцію комунікації та пошуку взаємоприйняттого рішення покладають на посередників [1].

Гаазькі конвенції виходили з того, що посередник не приймає рішення замість сторін, а сприяє узгодженню їх позицій та виробленню компромісного рішення. [1]

В сучасному міжнародному праві посередництво при вирішенні міжнародного спору передбачає активну безпосередню участь третьої сторони в мирному вирішенні спору, включаючи внесення пропозицій щодо окремих аспектів питання або щодо спору в цілому. Завданням посередника є узгодження протилежних претензій і заспокоєння почуття ворожості, якщо воно виникло між державами, що сперечаються. Посередниками можуть бути держава, міжнародні організації та окремі особи.

На думку деяких дослідників міжнародне посередництво держав можна розглядати як історично первинну форму медіаційної діяльності, що сформувалася задовго до виникнення сучасної концепції альтернативного вирішення спорів.

Ефективність посередництва як способу мирного врегулювання міжнародних спорів підтверджується багаторічною практикою міжнародних відносин. Особливу роль у розвитку цього інституту відіграє Організація Об'єднаних Націй, яка відповідно до Статуту ООН уповноважена сприяти мирному вирішенню міжнародних конфліктів. Саме встановленню діалогу між сторонами конфлікту, організація переговорних процесів та пропозиція шляхів врегулювання спорів, така практика набула особливого поширення після Другої світової війни та стала невід'ємною складовою діяльності ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки.

В останні десятиліття зростає роль держав-посередників. Яскравим прикладом такого посередництва є Кемп-Девідські переговори 1978 року між Єгиптом та Ізраїлем (за посередництва США) за результатами яких були укладені угоди, що створили підґрунтя для підписання мирного договору між двома державами та продемонстрували ефективність залучення третьої сторони до врегулювання складних міждержавних конфліктів [4].

Іншим прикладом ефективного посередництва є укладення Дейтонських мирних угод 1995 року, які поклали край збройному конфлікту в Боснії і Герцеговині. Посередницька діяльність США, а також участь міжнародних організацій дозволили досягти компромісу між сторонами конфлікту та створити правові засади для подальшого мирного розвитку регіону [5].

Важливу роль у посередництві відіграє Туреччина, яка виступала одним із посередників під час укладення Чорноморської зернової ініціативи у 2022 році і яка неодноразово залучалася до переговорних процесів між Україною та російською федерацією. Слід зазначити, що у переговорному процесі України і РФ посередницькі функції здійснювалися спільно з Організацією Об'єднаних Націй, що свідчить про ефективність поєднання міждержавного та інституційного посередництва.

Починаючи з 2014 року міжнародна спільнота використовувала різні форми посередництва та переговорного процесу, зокрема Нормандський формат за участю Німеччини та Франції. Хоча зазначений механізм не забезпечив остаточного вирішення конфлікту, він продемонстрував важливість залучення нейтральних або відносно нейтральних держав до процесу пошуку компромісних рішень.

Отже, як ми бачимо сучасне міжнародне посередництво дедалі більше наближається до моделей медіації, які використовуються у сфері альтернативного вирішення спорів. Посередники не лише організовують переговорний процес, а й активно застосовують технології управління конфліктом, фасилітації діалогу, пошуку спільних інтересів сторін та вироблення взаємовигідних рішень. Разом із тим міжнародне посередництво зберігає власну специфіку, обумовлену політичним характером міждержавних спорів, нерівністю потенціалу сторін конфлікту та впливом геополітичних чинників.

Література

1. Конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів від 5 (18) жовт. 1907 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU07053> (дата звернення: 09.06.2026).
2. Приходько А. В. Теоретико-правовий аналіз існуючих альтернативних засобів врегулювання спорів у сфері міжнародного приватного права. Європейські перспективи. 2014. № 8. С. 178–185.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 09.06.2026).
4. Camp David Accords. Framework for Peace in the Middle East Agreed at Camp David, September 17, 1978. URL: <https://israeled.org/camp-david-accords/> (дата звернення: 01.06.2026).
5. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Peace Agreement), signed on 14 December 1995. URL: <https://peacemaker.un.org/en/node/9388> (дата звернення: 01.06.2026).

Horot A. The role of international mediation in the settlement of inter-state conflicts. *This study examines international mediation as one of the key means of implementing the principle of the peaceful settlement of international disputes, as enshrined in the Charter of the United Nations and other international legal instruments. The study analyzes the international legal foundations for the use of mediation, its place among peaceful methods of dispute resolution, as well as the specifics of third-party participation in the process of reaching a compromise between states. It is established that mediation is an effective instrument for the peaceful settlement of international conflicts, which facilitates the harmonization of the parties' positions, reduces the level of confrontation, and leads to mutually acceptable solutions without the use of force. It is noted that modern international mediation is gradually taking on the characteristics of mediation, combining traditional diplomatic mechanisms with the latest approaches to conflict management, which reinforces its significance as an important tool for maintaining international peace, security, and stability.*

Keywords: *peaceful settlement of international disputes; principle of peaceful settlement of disputes; international mediation; mediation; international conflict; international dispute; UN Charter; Hague Conventions; alternative dispute resolution; international law; negotiations; good offices; third party; international security; conflict resolution.*

КРИЗА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЯК СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ

Книш С. В., Книш З. І.

Досліджено місце міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного публічного права, особливості його імплементації, взаємозв'язок із правами людини та сучасні проблеми ефективності його застосування.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право; імплементація; права людини; збройний конфлікт; міжнародне публічне право.

Останнім часом під час обговорення міжнародного гуманітарного права виникають певні питання, що потребують пояснення. По-перше, про взаємозв'язок між масивом міжнародних норм та рештою права, що регулює відносини в міжнародному співтоваристві. Часто висловлюється думка, що міжнародне гуманітарне право є різновидом окремого права, тобто що воно знаходиться поза межами міжнародного публічного права загалом і ще далі від спеціалізованих галузей цього права [1, с. 144]. Однак подібні ідеї не мають поширення серед дослідників міжнародного публічного права. Історія розвитку сучасного міжнародного права робить це питання зайвим, оскільки це право у своїй класичній версії, що діє до сьогодні, принаймні до 1945 року, розмежовує у своєму сукупності правил дві основні сфери практично однакової важливості. Перша містить норми, що регулюють відносини між державами в мирних ситуаціях, а друга – ті, що регулюють відносини у збройних конфліктах. Як право миру, так і право війни становили основу міжнародного публічного права [2, с. 243]. Варто пам'ятати, що суверенна держава мала право вдаватися до сили у своїх відносинах з іншими державами. Крім того, вживання сили було найвищою ознакою її суверенітету, найповнішим вираженням її якості як держави.

Оскільки акт застосування сили був включений до закону, а збройні конфлікти між членами міжнародного співтовариства траплялися так само часто, або навіть частіше, ніж сьогодні (враховуючи, що відносини між державами були менш розвиненими в багатьох сферах міжнародної діяльності, і держава ще не взяла на себе всіх функцій, які вона виконує сьогодні), ми можемо побачити, що право війни мало вимір, щонайменше такий же широкий, як і право миру, якщо врахувати загальний обсяг чинних норм міжнародного права, незалежно від того, чи мають вони звичаєве чи договірне походження. За даними провідних дослідницьких центрів (Uppsala Conflict Data Program, Correlates of War) міждержавних війн (між суверенними державами) з 1945 року було відносно небагато (близько 30), але конфлікти різної інтенсивності перевищили позначку 400 [3, 4].

Не розглядаючи проблематичні соціологічні, економічні та ідеологічні основи міжнародного публічного права, важливо підкреслити, що звичаєві норми воєнного права, виникнувши майже на початку відносин між спільнотами, мають однаковий зміст та аналогічні цілі скрізь. Спонтанне виникнення в різних цивілізаціях та брак засобів для спілкування один з одним є важливими факторами; що довели потребу в правилах у разі збройного конфлікту в різних цивілізаціях.

Необхідно враховувати зміни та процедури нормативної практики міжнародного гуманітарного права, як з точки зору змісту питання, так і його методології. Перш за все, варто наголосити саме використанні поняття «імплементація», який протягом багатьох років використовується юристами та політологами для позначення сукупності умов, необхідних для того, щоб міжнародна норма досягла конкретних та ефективних результатів у реальності, в якій вона має застосовуватися. У цьому сенсі імплементація проявляється у процесі:

- 1) набрання чинності вимог як на міжнародному, так і на національному рівнях;
- 2) їх власне імплементація у національному законодавстві, що супроводжується, за необхідності, прийняттям додаткових заходів;
- 3) застосування, включаючи процедури, необхідні для його модуляції, тобто для забезпечення йому відповідної інституційної бази [5, с. 132; 6, с. 144].

Вважається, що цей термін охоплює ширше розуміння процесу, за допомогою якого обов'язок чи право стає доступним для людини, ніж їх застосування, що відповідає простому етапу в тому ж процесі. На нашу думку, також очевидно, що доки не виконано вимоги трьох етапів, норма залишається неповною з точки зору її включення до правової системи, до якої вона має бути запроваджена.

Те, що сьогодні зазвичай називають «міжнародним гуманітарним правом» або, точніше, міжнародним правом, що застосовується в ситуаціях збройного конфлікту, являє собою сукупність міжнародних норм конвенційного або звичаєвого походження, спеціально призначених для застосування до збройних конфліктів, міжнародних чи неміжнародних, які обмежують з гуманітарних міркувань право сторін конфлікту вільно вибирати методи та засоби, що використовуються у війні, або які захищають осіб чи майно, що постраждали або можуть постраждати від конфлікту [7]. На нашу думку, у такому сенсі міжнародне гуманітарне право займає в рамках міжнародного публічного права саме те місце, яке раніше було відомо як право війни.

Логічно, що можуть виникнути сумніви щодо самої відповідності міжнародного гуманітарного права праву, що розуміється як система чинних та застосовних норм. Також можуть виникнути питання щодо розміщення цього права в межах існуючих норм. Чи є воно насправді окремою галуззю міжнародного публічного права чи системою окремих норм, що підпорядковуються власним способам створення? Чи матимуть вони свою власну сферу застосування та чи будуть вони впроваджуватися за допомогою власних процедур? Зрештою, виникає питання щодо міжнародного гуманітарного права та його зв'язку з правами людини, як з точки зору їх відповідного походження та природи, так і з точки зору впливу обох на людську особистість.

Хоча «закон» розуміється як сукупність обов'язкових норм, санкціонованих системою впровадження та виконання, а слово «гуманітарний» зазвичай більше стосується системи правил поведінки, що ґрунтуються на шкалі етичних цінностей, визнаних ідеологічними уподобаннями, не надаючи їм, таким чином, обов'язкового характеру для соціальної поведінки, слід пам'ятати, що в класичній доктрині права осіб суверенні держави мали повну свободу застосовувати силу у своїх відносинах одна з одною. Право вдаватися до сили було невід'ємною частиною самої концепції державного суверенітету і навіть являло собою найповнішу характеристику цього суверенітету у відносинах держави з іншими членами міжнародного співтовариства.

Міжнародне гуманітарне право набуло більш конкретної спрямованості, коли воно стало загальним режимом міжнародної поведінки у воєнних ситуаціях. Хоча 1864 рік, дата створення першого багатостороннього документа міжнародного гуманітарного права (Першої Женевської конвенції) зазвичай вважається датою народження цього права, очевидно, що норми цього права існували набагато раніше [8].

У багатьох держав зберігається переконання, що міжнародне право, особливо щодо прав особистості, впливає з конкретного ідеологічного вибору щодо відносин між особою та державою, або, радше, що воно відповідає вимогам міжнародного громадського порядку та вимогам належного функціонування людської спільноти. Відома теза про нібито «підривний» характер міжнародного втручання у відносини між особою та державними органами часто ґрунтується на семантичній плутанині, в якій іноді з наївності, іноді з хибними цілями змішуються різні значення поняття прав людини, що є загальним терміном для всіх прав особи [9, с. 96-97]. Нам вважається за необхідне, що у загальній концепції прав людини необхідно забезпечити, щоб існуюча фрагментація режимів захисту людської особистості не перетворилася на внутрішньому рівні на плутанину, фактичну та юридичну, щодо взаємозв'язку між відповідним змістом різних конкретних режимів, що їх складають.

Хоча багато стандартів захисту не потребують жодного нормативного чи інституційного доповнення для ефективності, більшість міжнародних стандартів потребують законів, нормативних актів та національних органів, перш ніж вони зможуть принести користь своїм одержувачам. Зрозуміло, що це означає, що відсутність дій для виконання звичайних наслідків ратифікації міжнародного документа робить ефективність норм, які він містить, повністю ілюзорною.

Як бачимо з досвіду України, сприяння цій дії та заохочення до створення відповідної інституційної бази є викликом для всіх, хто планує реалізацію прав людини. Неурядові організації та окремі особи, що займаються захистом та просуванням прав людини, можуть відігравати вирішальну роль у розслідуванні та встановленні фактів порушення захищених прав. Проблема є те, що міжнародні права жінок, дітей, біженців, хворих, корінних народів, представників меншин та жертв збройних конфліктів фактично містяться в різних міжнародних документах, що стосуються різноманітних аспектів людського існування. Міжнародні норми щодо захисту осіб також мають ті ж труднощі у впровадженні, що й інші норми міжнародного походження, але вони виділяються тим, що повинні протистояти цим труднощам та долати їх, щоб не стати невблаганно неефективними у внутрішньому праві.

Варто пам'ятати в цьому відношенні, що міжнародне гуманітарне право пропонує всі гарантії невтручання в політичні інтереси держави. Це, очевидно, звід правил, узгоджених з максимальною

ретельністю кожною державою для захисту та захисту своїх суверенних інтересів. Іншими словами, міжнародне гуманітарне право чітко пояснює тезу про те, що захист особи повинен виходити не з «політичного права», а радше з фундаментально «технічного» права, яке впорядковує – або принаймні може допомогти впорядкувати – відносини між сторонами в конфліктній ситуації без будь-якої шкоди для їхніх інтересів, обмежуючи насильство неминучими вимогами війни (військова необхідність) [10].

Слід зауважити, що як і всі системи захисту людей, міжнародне гуманітарне право може мати для деяких ідеологічні конотації, якими б вони не були, чи то помилково, добросовісно чи недобросовісно, що це часто стає головною перешкодою для його прийняття.

Таким чином, термін «впровадження» набуває особливого значення для розуміння складного процесу формування та реалізації міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту людської особистості. Водночас **сучасна криза міжнародного гуманітарного права демонструє**, що наявність розвиненої нормативної бази сама по собі не гарантує ефективного виконання відповідних норм. Система міжнародного захисту людської особистості дедалі більше постає як багаторівнева та фрагментована структура, що поєднує норми різного походження, механізми контролю та інституції правозастосування. В умовах збройних конфліктів зростає розрив між нормативними приписами та практикою їх дотримання, що свідчить про кризові явища в міжнародному гуманітарному праві. Така криза проявляється у вибіркового виконанні міжнародних зобов'язань, недостатній ефективності механізмів відповідальності за порушення гуманітарних норм та ослабленні здатності міжнародної правової системи забезпечувати належний захист людської особистості в умовах сучасних воєнних викликів.

Література

1. Коваль Д. О. Міжнародне гуманітарне право в контексті міжнародного права прав людини. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Том 181. Юридичні науки. С. 144–146. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/91bee0af-dedf-4402-b421-286c79c43cb6/content> (дата звернення 04.06.2026 року).
2. Задорожна С. М. Загальні принципи у класичному міжнародному праві: Вестфальський мир. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 241–245. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/4491f260-0caa-428b-b2d8-3e763b48a5c1> (дата звернення 04.06.2026 року).
3. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). Conflict Encyclopedia. Uppsala University. URL: <https://ucdp.uu.se/conflicts> (дата звернення 04.06.2026 року).
4. Correlates of War Project. Data Sets. URL: <https://correlatesofwar.org/data-sets/> (дата звернення 04.06.2026 року).
5. Медведєв Ю. Л. Імплементація норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 129–135.
6. Мельник Н. В. Імплементація міжнародних стандартів прав людини в національне законодавство України. *Державотворення та правотворення в умовах війни та післявоєнний період: збірник тез доповідей учасників круглого столу* (м. Львів, 5 грудня 2025 року) / Упорядники: Д. Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2026. С. 143–145.
7. Норми міжнародного гуманітарного права та правовий режим окупації. *Національний комітет Товариства Червоного Хреста України*. 2026. 15 квітня. URL: <https://redcross.org.ua/news/2026/04/145208/> (дата звернення 04.06.2026 року).
8. Джерела Міжнародного гуманітарного права. *Національний комітет Товариства Червоного Хреста України*. 2026. URL: <https://redcross.org.ua/ihl/> (дата звернення 04.06.2026 року).
9. Гавриленко В. В. Змістовна характеристика суб'єктно-об'єктної сфери впливу міжнародного права на національний правопорядок. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2025. № 74. С. 96–100. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc74/74_2025.pdf#page=96 (дата звернення 04.06.2026 року).
10. Patterson, E., & LiVecche, M. (Eds.). *Military Necessity and Just War Statecraft: The Principle of National Security Stewardship* (1st ed.). Routledge. 2023. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003390398> (дата звернення 04.06.2026 року).

Knysh S., Knysh Z. *The article examines the place of international humanitarian law within the system of public international law, the peculiarities of its implementation, its relationship with human rights, and current challenges to its effective application.*

Keywords: international humanitarian law; implementation; human rights; armed conflict; public international law.

ВІЛЬНИЙ РУХ ПОГЛЯДІВ ЯК П'ЯТА СВОБОДА ЄДИНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ

Колесниченко Н. О.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. К. С. Музичук

Стаття присвячена дослідженню потенційної «п'ятої свободи» Європейського Союзу. Обґрунтовується можливість визнання свободи вираження поглядів (вільного руху поглядів) як «п'ятої свободи» замість більш вузької «свободи знань», яка наразі пропонується.

Ключові слова: *свобода вираження поглядів, свобода слова, Єдиний європейський ринок, «чотири свободи».*

Чимало праць присвячено окремо свободі вираження поглядів (СВП) та «чотирьом свободам» Європейського Союзу (ЄС), однак обмаль – їх можливій взаємодії, що обумовлює актуальність даного дослідження.

З моменту свого заснування створення «внутрішнього ринку» (англ. «internal market») або «єдиного ринку» (англ. «single market»), було основою діяльності ЄС. Договір про функціонування ЄС (ДФЄС) забезпечує основу для реалізації створення спільного ринку та поступового зближення економічної політики держав-членів, об'єднання національного ринку в єдиний ринок, який має характеристики внутрішнього ринку. Досягається це на двох рівнях: (1) заборона державам мати або створювати невинновдані бар'єри для вільного переміщення товарів, осіб, послуг і капіталу (так звана «негативна інтеграція»); (2) повноваження ЄС законодавчо усунути перешкоди для вільного руху, створені розбіжними національними законодавствами (так звана «позитивна інтеграція»). Відтак, відповідні положення ДФЄС у сфері вільного руху зосереджені на «чотирьох свободах»: вільному переміщенню товарів, осіб, послуг та капіталу [1, с. 3].

Однак у ХХІ ст. все частіше лунають розмови про «п'яту свободу». Наразі насамперед йдеться про «вільний рух знань та інновацій» (англ. «the free movement of knowledge and innovation»). Наприклад, про цю п'яту свободу говорила президент Європейської комісії У. фон дер Ляєн у своєму щорічному зверненні «Про стан Союзу» (2025 р.), а також колишній прем'єр-міністр Італії Е. Летта [2]. Висловлювались плани до кінця 2026 року прийняти Акт про Європейський науковий простір (англ. «European Research Area Act»), щоб офіційно встановити та закріпити цю п'яту «свободу знань» у правовій базі ЄС [3].

Вчений-конституціоналіст Дж. Рено зауважує, що «доступ до знань» вже можна розуміти як такий, що підпадає під дію існуючих гарантій основоположних прав, передбачених як Європейською конвенцією з прав людини (ЕКПЛ), так і Хартією основоположних прав ЄС, однак цей захист залишається «фрагментарним та непрямим». Він констатує, що: «Хоча чотири традиційні Свободи спочатку були розроблені для обслуговування доцифрової економіки, запропонована свобода досліджень, інновацій та освіти могла б вирішити цифрові та технологічні виклики нашого часу» [2].

Постає питання про зв'язок між СВП та Єдиним ринком. Звісно, в цьому контексті йдеться більше про академічну свободу та європейський дослідницький простір. Проте чи можлива істинна академічна свобода без свободи поглядів? Той же Дж. Рено, обґрунтовуючи нормативну основу для вільного руху знань, посилається саме на ст. 10 ЕКПЛ та ст. 11 Хартії основоположних прав ЄС, які присвячені саме СВП [2].

Додатково звернемо увагу на той факт, що однією з інституцій ЄС – Європейським парламентом затверджено «премію Сахарова за свободу думки», тобто на рівні європейських інституцій СВП визнається за особливу цінність, проте досі ця цінність не є повноцінно інтегрованою у нормативну архітектуру Єдиного ринку.

Тому візьмемо на себе сміливість стверджувати, що п'ята свобода має передбачати більшу широту й включати вільний рух ідей, думок, переконань, поглядів тощо, тобто охоплювати не лише академічний простір, а й медіапростір, політичне й комерційне мовлення, творчість та інше.

Звісно, у когось може постати питання, яким чином Єдиний європейський ринок пов'язаний із захистом прав людини і, відповідно, із СВП в широкому сенсі? Чи не йдеться насамперед про економіку?

По-перше, вільна СВП сприяє економіці. Данський інститут прав людини у своєму дослідженні встановив, що відчуття «управленості» завдяки, зокрема, СВП стимулює населення бути більш продуктивним і ініціативним у своєму внеску в економіку. СВП сприяє залученості до

державних і суспільних справ, а це сприяє заохоченню інвестицій і торгівлі через підвищення загальної передбачуваності й прозорості [4, с. 49], СВП належить до тих прав, які сприяють економічній безпеці та зменшують недосконалості ринку [4, с. 38].

По-друге, а чи можна говорити, що «чотири свободи» слугують лише економіці? Передвісником Єдиного європейського ринку стала ідея створення Європейського співтовариства вугілля і сталі, висловлена, зокрема, в Декларації Шумана 1950 р. Ідея полягала в тому, що об'єднання виробництва вугілля і сталі зробить війну між історичними суперниками Францією та Німеччиною «не просто немислимою, а й матеріально неможливою» [5].

Сам Єдиний ринок ЄС запрацював 1993 р. й його ціль полягала в тому, що через «чотири свободи» Єдиний ринок ЄС збільшить економічну та політичну співзалежність держав-членів, а ця співзалежність, своєю чергою, призведе до економічного зростання, політичної співпраці та, зрештою, миру на континенті [6]. Науковці М. Тубелліні та Дж. Маджістретті у своєму дослідженні на основі збору даних на рівні держав з 1960 по 2015 рр. підтвердили, що економічна інтеграція з демократичними країнами підвищує показники демократії, а економічна інтеграція сприяє її передачі [7, с. 2765-2766].

Тобто в ідеологію Єдиного ринку закладалась непряма мета запобігання конфліктам через економічну «зв'язку». Відповідно, логічно припустити, що імпліцитно це включає і запобігання виникненню автократій, оскільки йшлося про зв'язування демократичних держав. Той же академік Сахаров А.Д., іменем якого названа премія Європейського парламенту, вважав, що гарантією від диктатури є потрібна свобода думки, яка, окрім свободи обговорення та свободи від зовнішнього тиску, включає свободу отримання і поширення інформації [8, с. 14].

Висновки. Єдиний європейський ринок (основу якого забезпечує Договір про функціонування ЄС) має на меті гарантувати вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталів, відомі як «чотири свободи». На поч. XXI ст. все частіше йдеться про п'яту свободу – свободу знань, проте вважаємо, що виділення СВП (вільного руху поглядів, до якого входять ідеї, переконання, точки зору, судження, висновки, заяви, ставлення, констатація факту тощо) як п'ятої свободи – є більш прямим і ефективним інструментом досягнення мети Єдиного європейського ринку, зважаючи на таке:

(1) ключові нормативні документи європейської регіональної системи захисту прав людини (як ЄКПЛ у ст. 10 та Хартія ЄС у ст. 11) вже тепер передбачають захист СВП, яка вже включає право отримувати і передавати інформацію та ідеї;

(2) вільна СВП тісно пов'язана із економічним зростанням, адже стимулює кращу інтеграцію населення у внутрішньодержавні процеси;

(3) «чотири свободи» замислювались як непрямий запобіжник збройним конфліктам й опосередковано виконують антиавтократичну функцію через зв'язування демократій економіками, а СВП, аналогічно, якраз одночасно і є важливою з економічної точки зору, і чи не найкраще виконує антиавтократичну функцію, які «чотири свободи» виконують опосередковано.

Саме тому переконані, що саме СВП (вільний рух поглядів) має розглядатись як «п'ята свобода». Ця свобода наразі вже сприяє виконанню прямої й опосередкованої мети «чотирьох свобод», тому її потенційне закріплення у ДФЕС навіть можна було б розглядати не як розширення переліку, а як визнання факту.

Література

1. Barnard C. Competence Review: the Internal Market. *Department for Business, Innovation and Skills*. 38 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/226863/bis-13-1064-competence-review-internal-market.pdf
2. Renaux J. Access to Knowledge on the Move(ment): How a Fifth Freedom for Research, Innovation, and Education Could Enhance the Right to Access Knowledge, *VerfBlog*. DOI: 10.59704/ac25ebf64d76a280.
3. The Fifth Freedom: The Freedom of Knowledge. *ECAS*. URL: <https://ecas.org/projects/the-fifth-freedom/>
4. Koob S.A., Jørgensen S.S., Sano H-O. An Econometric Analysis of Freedom And Participation Rights. *Matters of Concern, Human Rights Research Papers*. 2017. No. 1. 55 p.
5. Schuman Declaration May 1950. *European Union*. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en
6. Bray S. Pursuing Delors' Single Market: What the EU Gets Wrong About Its Economic Power and What It Means for the U.S. *Tax Foundation Europe*. URL: <https://taxfoundation.org/blog/jacques-delors-eu-single-market/>

7. Tabellini M., Magistretti G. Economic Integration and the Transmission of Democracy. *The Review of Economic Studies*. Vol. 92. Issue 4. 2025. P. 2765–2792. DOI: 10.1093/restud/rdae083

8. Sakharov A.D. Text of Essay by Russian Nuclear Physicist Urging Soviet-American Cooperation. *New York Times*. 1968. 22 липня. С. 14-16.

Kolesnychenko N. The free movement of opinions as the fifth freedom of the European single market. *The article is devoted to the potential “fifth freedom” of the European Union. It argues for the possibility of recognizing freedom of expression (the free movement of ideas) as the “fifth freedom” instead of the narrower “freedom of knowledge” currently proposed.*

Keywords: *freedom of expression, freedom of speech, the European single market, “four freedoms”.*

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Конончук І. М.

Досліджено інституційно-правовий механізм забезпечення єдності зовнішньої політики Європейського Союзу на основі положень Договору про ЄС та Договору про функціонування ЄС. Охарактеризовано систему інституцій ЄС у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Визначено ключову роль Верховного представника Союзу із закордонних справ і політики безпеки у забезпеченні координації та узгодженості зовнішньої політики ЄС.

Ключові слова: *Європейський Союз, спільна зовнішня політика та політика безпеки, Верховний представник Європейського Союзу із питань закордонних справ і політики безпеки, інституції ЄС, інституційно-правовий механізм.*

Принципи, інститути та механізми реалізації зовнішньої політики Європейського Союзу визначені в Договорі про ЄС (далі – ДЄС) та Договорі про функціонування ЄС (далі – ДФЄС). Згідно зі ст. 21 ДЄС зовнішня діяльність ЄС ґрунтується на принципах демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод, рівності, солідарності, а також на дотриманні принципів Статуту ООН і норм міжнародного права [1; 2].

Реалізація спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) здійснюється через систему інституцій Європейського Союзу, кожна з яких виконує визначені установчими договорами функції. Загальна координація політичних напрямів належить до компетенції Європейської ради, яка відповідно до ст. 26 ДЄС визначає стратегічні інтереси та цілі Союзу у сфері зовнішньої політики, а також встановлює загальні політичні орієнтири для їх реалізації. Верховний представник ЄС із питань закордонних справ і політики безпеки забезпечує імплементацію рішень, ухвалених Європейською радою та Радою ЄС у сфері спільної зовнішньої політики й політики безпеки (ч. 1 ст. 27 ДЄС).

На основі визначених стратегічних рамок Рада ЄС забезпечує формування та реалізацію СЗППБ, ухвалюючи відповідні рішення та визначаючи засоби їх виконання. У випадках, що потребують оперативного реагування на міжнародні події, Рада встановлює цілі, обсяг і строки реалізації відповідних заходів. Рада може укладати міжнародні угоди у сфері СЗППБ з іншими державами чи міжнародними організаціями відповідно до загальних правил їх укладання у сфері зовнішніх зносин ЄС. Таким чином, діяльність Ради ЄС забезпечує інституційне втілення політичних рішень у сфері зовнішньої політики.

Як Голова ради ЄС із закордонних справ Верховний представник відповідає за досягнення консенсусу між різними політичними інтересами держав-членів, Європейської комісії й інших інституцій ЄС. Держави-члени, Верховний представник, діючи одноособово чи за підтримки Європейської комісії, можуть звертатись із будь-якими питаннями щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки до Ради ЄС або висловлювати ініціативи та пропозиції.

Європейська комісія бере участь у зовнішньополітичній діяльності Союзу в межах своїх повноважень, насамперед у сферах, що належать до зовнішніх відносин ЄС поза межами СЗППБ. Європейська комісія, відповідно до ДЄС, веде переговори щодо укладення міжнародних договорів, здійснює представництво ЄС у міждержавних організаціях. Її участь у підготовці та реалізації

зовнішніх дій забезпечує взаємозв'язок між різними напрямками політики Союзу та сприяє узгодженості зовнішньої діяльності.

Діяльність Європейського парламенту у сфері СЗППБ має консультативно-інформаційний характер. У ст. 36 ДЕС зазначено, що Верховний представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки регулярно консулюється з Європейським парламентом із головних аспектів й основоположних пріоритетів СЗППБ, а також інформує його щодо шляхів розвитку цих політик. Верховний представник слідує за тим, щоб думка Європейського парламенту була врахована, а його спеціальні представники можуть залучатися до інформування Європейського парламенту [1].

Суд Європейського Союзу відповідно до ст. 24 ДЕС не має загальної юрисдикції у сфері СЗППБ, за винятком випадків контролю за дотриманням розмежування компетенцій та перевірки законності окремих рішень, передбачених установчими договорами. Водночас загальні положення ДФЕС забезпечують можливість судового контролю міжнародних угод ЄС у межах визначених процедур. Згідно зі ст. 218 ДФЕС, держава-член, Європейський парламент, Рада чи Комісія можуть отримати висновок Суду щодо відповідності міжнародних угод договорам ЄС. У разі негативного висновку Суду ця угода може набути чинності лише тоді, коли до неї будуть внесені зміни чи буде зроблений перегляд договорів [1; 2].

Верховний представник разом із Радою ЄС відповідає за забезпечення того, щоб держави-члени Європейського Союзу дотримувалися зобов'язань щодо лояльності та політичної солідарності в СЗППБ (ч. 3 ст. 24 ДЕС) і забезпечення єдності, послідовності та ефективності дій ЄС (ч. 2 ст. 26 ДЕС).

Верховний представник та держави-члени зобов'язані координувати свої дії в Раді ЄС після визначення спільного підходу Європейського Союзу (ст. 32 ДЕС). Посадова особа також координує дії держав-членів ЄС на міжнародних форумах, а держави-члени повинні інформувати Верховного представника й інші держави-члени про розвиток подій у сфері СЗППБ у міжнародних організаціях або на міжнародних конференціях, де не всі держави-члени ЄС представлені (ст. 34 ДЕС).

Верховний представник Європейського Союзу із питань закордонних справ і політики безпеки представляє ЄС за кордоном у рамках СЗППБ (ч. 2 ст. 27 ДЕС), здебільшого веде політичний діалог із третіми сторонами та висловлює позицію Союзу в міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях, зокрема в Раді Безпеки ООН (ч. 2 ст. 34 ДЕС). Делегації Європейського Союзу, які підпорядковуються Верховному представнику і є частиною ЄСЗД, також представляють ЄС у всіх сферах політики в третіх країнах і в міжнародних організаціях (ст. 221 ДФЕС).

Отже, інституційно-правовий механізм Європейського Союзу забезпечує узгодженість та послідовність зовнішньої політики через взаємодію його основних інституцій. Ключову роль у забезпеченні єдності зовнішньополітичного курсу ЄС відіграє Верховний представник Союзу із закордонних справ і політики безпеки, який забезпечує координацію між інституціями ЄС, сприяє виконанню рішень у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки та представляє позицію Союзу на міжнародному рівні.

Література

1. Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html> (дата звернення: 24.05.2026).
2. Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html> (дата звернення: 24.05.2026).

Kononchuk I. Institutional and legal mechanism for ensuring the coherence of the European Union's foreign policy. *This study examines the institutional and legal mechanism that ensures the coherence of the European Union's foreign policy, based on the provisions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. It analyzes the system of EU institutions involved in the Common Foreign and Security Policy and highlights the key role of the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy in ensuring coordination and consistency within the EU's external actions.*

Keywords: *European Union, Common Foreign and Security Policy, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, EU institutions, institutional and legal mechanism.*

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Ладиченко В. В.

Досліджено ролі санкції як одного з ключових інструментів правового забезпечення національної безпеки України та самостійний компонент системи національної безпеки

Ключові слова: санкції; національна безпека; санкційний моніторинг, державна політика.

Економічні санкції протягом останнього десятиліття зазнали в Україні принципової функціональної трансформації: з допоміжного засобу зовнішньополітичного реагування вони перетворилися на один з центральних компонентів системи правового забезпечення національної безпеки. Цей процес, розпочатий ухваленням Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII [1] як відповідь на анексію Автономної Республіки Крим і початок збройного конфлікту на сході України, зазнав найбільш радикальних змін у період після 24 лютого 2022 року. Інтенсивність застосування санкційних механізмів зростає принаймні на порядок, а сама конструкція санкційного інструментарію була доповнена принципово новими елементами — насамперед механізмом стягнення санкційних активів у дохід держави, передбаченим Законом України від 12 травня 2022 року № 2257-IX [2].

Кількісні параметри застосування санкційного інструментарію є досить вагомими у вітчизняній правовій історії. За даними Державного реєстру санкцій РНБО України, ведення якого передбачено статтею 5-1 Закону України «Про санкції», станом на травень 2026 року в Україні застосовано санкції до 13384 фізичних та 9420 юридичних осіб [3; 4].

Проблематика санкцій у сучасній юридичній науці розглядається у кількох взаємопов'язаних напрямках. Так, міжнародно-правовий напрям представлений в роботах М. В. Буромєнського, В. Г. Буткевича, В. Н. Денисова, у яких санкції розкриваються як міра міжнародно-правової відповідальності за порушення норм міжнародного права [5]. Концептуальну значимість для вітчизняної доктрини має теоретична розробка В. Ф. Антипенка щодо кримінальної відповідальності держави та міжнародно-правової кваліфікації тероризму, що формує методологічну основу для розуміння санкцій як реакції на найтяжчі порушення міжнародного порядку [6].

Становлення санкційного інструментарію в Україні доцільно розглядати в межах послідовних етапів, кожен з яких характеризується власною логікою нормотворення. Першим з яких було ухвалення Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII [1] як відповіді на анексію Криму та збройний конфлікт на сході України, що по суті заклало основи національного санкційного режиму. Та за період 2014–2021 років застосовувалися переважно такі види санкцій як блокування активів, обмеження торговельних операцій, обмеження повноважень, заборона в'їзду. Окремою функціональною галуззю розвивались спеціальні санкції за порушення зовнішньоекономічної діяльності, які адміністрував центральний орган виконавчої влади у сфері економіки [7].

Після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року виникла потреба у швидкому реагуванні на виклики, що принципово відрізнялися за масштабом. Базовим нормативним актом цього періоду став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 12 травня 2022 року № 2257-IX [2], який запровадив принципово новий вид санкції — стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі (пункт 1-1 частини 1 статті 4 Закону «Про санкції»), а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними [8]. Розгляд відповідних справ віднесено до виключної компетенції ВАКС за спеціальною процедурою глави 12 розділу II Кодексу адміністративного судочинства України [9].

На наступному етапі розвитку санкційного законодавства указом Президента України від 29 січня 2024 року № 36/2024 затверджено Положення про Державний реєстр санкцій [10] — інформаційно-комунікаційну систему, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення та надання інформації про застосовані санкції відповідно до статті 5-1 Закону України «Про санкції». У 2024–2025 роках також оновлено порядок управління активами, на які накладено санкції у виді стягнення в дохід держави, із чітким алгоритмом перерахування коштів

до фонду ліквідації наслідків збройної агресії [11]. Тоді ж було проведено реструктуризацію інформаційних інструментів аналізу: на підставі рішення Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 року здійснено переадресацію користувачів з реєстру «Міжнародні спонсори війни» Національного агентства з питань запобігання корупції (далі НАЗК) на офіційний Державний реєстр санкцій [12].

Загальний вектор еволюції санкційного законодавства засвідчує: законодавець послідовно рухається у напрямі поглиблення інституціоналізації санкційного механізму, переходу від рамкового регулювання до деталізованого процесуального механізму та посилення міжвідомчої координації. Так, стаття 17 Конституції України [13] визначає захист суверенітету і територіальної цілісності, забезпечення економічної безпеки України найважливішими функціями держави. Стаття 107 Конституції встановлює повноваження Ради національної безпеки і оборони України щодо координації та контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки. Це твердження має пряме застосування до санкційного інструментарію: конституційні норми про захист суверенітету і територіальної цілісності утворюють легітимацийну основу для запровадження санкцій навіть за умови, що ці заходи обмежують права власності, свободу підприємницької діяльності та інші конституційні права. Конституційно-правова легітимация обмежень підкріплюється і практикою Конституційного Суду України. Він послідовно проводить позицію, відповідно до якої володіння майном, набуте внаслідок дій, що становлять загрозу національній безпеці, не може користуватися повним конституційним захистом у тому ж обсязі, що й законно набуте майно [14]. Ця позиція має пряме застосування і до санкційного контексту.

До галузевого законодавства можна віднести Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII [1] із подальшими редакціями, насамперед запровадженими Законом № 2257-IX від 12 травня 2022 року [2]. До цього ж рівня належать Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР [15], Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» від 7 червня 2018 року № 2447-VIII [16], Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII [17]. Особливе місце посідає Кодекс адміністративного судочинства України – у частині глави 12 розділу II, що визначає процесуальний порядок розгляду справ про стягнення активів.

Акти Кабінету Міністрів України щодо управління санкційними активами, рішення РНБО, указ Президента України про затвердження Положення про Державний реєстр санкцій [10], накази Міністерства юстиції України щодо порядку реалізації та моніторингу ефективності державної санкційної політики реалізують механізми управління санкційними активами та взаємодії між державними органами. Адже рішення про санкції щодо невизначеного кола осіб певного виду діяльності (секторальні санкції) приймається РНБО, вводиться в дію указом Президента і затверджується протягом 48 годин постановою Верховної Ради; натомість рішення про персональні санкції приймається РНБО і вводиться в дію указом Президента без обов'язкового затвердження парламентом. Така диференціація створює різні режими демократичної підзвітності для різних видів санкцій, що становить самостійну тему правової дискусії.

Інституційна структура санкційного механізму України представлена розгалуженою системою органів державної влади з розподіленими функціями. Передусім функцію аналітичної підтримки санкційної політики виконує переважно НАЗК [18]. У портал НАЗК «Війна і санкції» включено базу осіб, до яких застосовано санкції Україною та партнерами, базу кандидатів на санкції, базу іноземців у російських компаніях, а також спеціалізовані сегменти даних, які регулярно інтегруються з міжнародними сервісами комплаєнсу. Окремі функції підготовки санкційних пропозицій виконують Служба безпеки України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України та Верховна Рада України відповідно до частини 1 статті 5 Закону «Про санкції».

На рівні ухвалення та введення в дію ключову роль відіграє РНБО, яка ухвалює рішення про застосування персональних санкцій. Президент України вводить ці рішення в дію відповідним указом. А на рівні виконання санкцій функції розподілено між кількома суб'єктами. Міністерство юстиції України виступає позивачем у справах про стягнення санкційних активів. Національне агентство з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), здійснює тимчасове управління відповідними активами у випадках, передбачених законом. У разі надходження судового рішення про застосування санкції, передбаченої пунктом 1-1 частини 1 статті 4 Закону «Про санкції», АРМА протягом трьох робочих днів перераховує до державного бюджету відповідні кошти, які спрямовуються до фонду ліквідації

наслідків збройної агресії. Вищий антикорупційний суд України розглядає адміністративні справи щодо застосування санкції у виді стягнення активів у дохід держави. Фонд державного майна України, за відповідним дорученням Кабінету Міністрів, забезпечує управління та реалізацію стягнутих активів.

Така інституційна структура загалом відповідає функціональним вимогам санкційного режиму, однак містить структурні недоліки. Адже повноваження щодо аналітичної роботи розосереджено між кількома незалежними суб'єктами (НАЗК, СБУ, Мін'юст, БЕБ, ДПС) без єдиного інтегруючого центру. Також відсутній координаційний механізм узгодження санкційних рішень із санкційними переліками міжнародних партнерів – насамперед ЄС, США, Сполученого Королівства, Канади. А дублювання функцій управління активами між АРМА (за санкційним блоком та за кримінально-процесуальним блоком) і Фондом державного майна створює реальні ризики паралельних проваджень та неузгоджених планів управління.

Література

1. Про санкції : Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII : у редакції із змінами. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 11.05.2026).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12 травня 2022 року № 2257-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20> (дата звернення: 11.05.2026).
3. Державний реєстр санкцій : офіційний веб-портал Ради національної безпеки і оборони України. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2026).
4. Стягнення активів у дохід держави як санкційний механізм: правове регулювання та судова практика / Центр протидії корупції. URL: <https://antac.org.ua/news/stiahnennia-aktiviv-u-dokhid-derzhavy-iak-sanktsiynnyu-mekhanizm-pravove-rehuliuвання-ta-sudova-praktyka/> (дата звернення: 11.05.2026).
5. Буроменський М. В. Міжнародне право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
6. Розвиток концепції кримінальної відповідальності держави у працях професора Володимира Антипенка: науковий пошук у рамках наукової школи міжнародної кримінології. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/233259> (дата звернення: 11.05.2026).
7. Спеціальні санкції : офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/SpecialSanctions/List?lang=uk-UA> (дата звернення: 11.05.2026).
8. Правовий механізм застосування стягнення приватних активів в Україні. ЮРЛІГА : офіційний сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/14543_pravoviy-mekhanizm-zastosuvannya-styagnennya-privatnikh-aktivv-v-ukran (дата звернення: 11.05.2026).
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV : у редакції із змінами. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 11.05.2026).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 січня 2024 року «Про затвердження Положення про Державний реєстр санкцій» : Указ Президента України від 29 січня 2024 року № 36/2024. Президент України : офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/362024-49685> (дата звернення: 11.05.2026).
11. Оновлено порядок управління активами, до яких застосовано санкції у вигляді стягнення в дохід держави : огляд постанов Кабінету Міністрів України.. URL: https://biz.ligazakon.net/news/234641_onovleno-poryadok-upravlnnya-aktivami-do-yakikh-zastosovano-sankts-u-viglyad-styagnennya-v-dokhd-derzhavi (дата звернення: 11.05.2026).
12. Національне агентство з питань запобігання корупції : енциклопедична стаття щодо діяльності НАЗК у санкційній сфері. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національне_агентство_з_питань_запобігання_корупції (дата звернення: 11.05.2026).
13. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 11.05.2026).
14. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/41> (дата звернення: 11.05.2026).

15. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр> (дата звернення: 11.05.2026).

16. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> (дата звернення: 11.05.2026).

17. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19> (дата звернення: 11.05.2026).

18. Війна і санкції : офіційний санкційний портал Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2026).

Ladychenko V. Institutionalization of sanctions policy within Ukraine's national security system. *This study examines the role of sanctions as one of the key instruments for the legal ensuring of Ukraine's national security and as an independent component of the national security system*

Keywords: *sanctions; national security; sanctions monitoring; state policy.*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЗА ПОРУШЕННЯ ЖЕНЕВСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Шеляженко Ю. В.

У доповіді досліджено історичні та сучасні приклади притягнення суддів до кримінальної відповідальності та застосування санкцій за воєнні злочини стосовно військовополонених. Здобуті знання застосовано для подання Інститутом миру і права повідомлень про кримінальні правопорушення суддів держави-агресора стосовно військовополонених з батальйону "Айдар" Збройних Сил України.

Ключові слова: *воєнні злочини, захист військовополонених, вепонізація правосуддя, російська агресія проти України.*

Статтею 99 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими передбачено, що жодного військовополоненого не можна передавати до суду або засуджувати за дію, яка не заборонена законодавством держави, що тримає в полоні, або міжнародним правом, чинним на момент здійснення цієї дії. До таких дій, які є законними за законодавством будь-якої держави та міжнародним правом, відноситься, зокрема, участь у самообороні держави у складі її збройних сил відповідно до статті 51 Статуту ООН. Незважаючи на це, російські судові органи систематично виносять суворі вирoki українським військовополоненим за фактичну участь у самообороні держави від російської агресії, вдаючись при цьому до недоречних правових кваліфікацій на зразок тероризму та насильницького захоплення влади. Зухвале перетворення правосуддя на знаряддя агресивної війни є перешкодою для досягнення справедливого миру, навіть коли йдеться про такий обмежений і специфічний простір взаєморозуміння, як переговори щодо обміну полоненими. Забезпечення дії принципу верховенства права у такій ситуації потребує вивчення можливості притягнення до юридичної відповідальності суддів держави-агресора за порушення вказаних приписів міжнародного гуманітарного права.

Цю доповідь підготовлено в рамках науково-дослідної роботи «Дослідження і розвиток мирної культури і освіти на засадах цивільної демократії та верховенства права з увагою до безпекових міркувань» (Державний реєстраційний номер: 0125U003710), яка виконується автором у Приватній науковій установі «Інститут миру і права».

У дослідженні канадського науковця Йозефа Рікгофа "Аналіз: судді як суб'єкти воєнних злочинів і злочинів проти людяності" [1] зазначається, що засудження суддів за міжнародні злочини, такі як воєнні злочини та злочини проти людяності, іноді має місце, хоча й рідко. Серед прикладів наводиться засудження у 2017 році до довічного ув'язнення чотирьох суддів у Аргентині за причетність до злочинів проти людяності під час військової диктатури 1975-1983 років, зокрема,

вбивства, незаконного позбавлення свободи та катування, через їх відмову почати розслідування зникнення 20-ти дисидентів за заявами родичів. Інші приклади стосуються вироків суддям країн гітлерівської коаліції у повоєнні роки після другої світової війни: у 1946 році на трьох судових процесах було засуджено 11 суддів японських військових трибуналів за воєнні злочини, а у 1946-1947 роках відбулися судові процеси у Страсбурзі над 7 підсудними та Нюрнберзі над 15 підсудними німецькими суддями, прокурорами та співробітниками міністерства юстиції. Серед воєнних злочинів, у вчиненні яких було визнано винними японських та німецьких суддів, були зловживання судовим процесом для юридично санкціонованого вбивства військовополонених.

Рікгоф також звертає увагу на те, що ані Міжнародним кримінальним судом, ані іншими міжнародними кримінальними трибуналами і судами щодо колишньої Югославії, Руанди, Сьєрра-Леоне та Камбоджі справи за подібними обвинуваченнями суддів не розглядалися, однак канадське законодавство передбачає можливість відмови у притулку державним посадовцям, включаючи суддів, що причетні до воєнних злочинів чи злочинів проти людяності, і на цій підставі канадські суди підтвердили рішення про відмову у притулку двом сомалійським суддям.

Трибунал щодо воєнних злочинів суддів у Нюрнберзі по справі «Сполучені Штати Америки проти Альтстоттера та інших» (United States of America v. Altstoetter and Others) є найбільш знаменитим історичним прецедентом, який знайшов своє відображення у масовій культурі, зокрема, в театрі та кінематографі. П'єсу Еббі Манна «Нюрнберзький процес» (Judgment at Nuremberg) екранізував у 1961 році голлівудський режисер Стенлі Крамер, і цей фільм отримав 11 номінацій на премію «Оскар», дві з яких виявилися переможними. Цю п'єсу було також перекладено російською мовою («Процесс») та екранізовано під назвою «Суд над судьями». Хоча захист військовополонених не був у центрі уваги в цьому процесі, низка обвинувачень стосувалися порушень статей 2, 3 і 4 Женевської конвенції щодо військовополонених (Geneva Convention on Prisoners of War) 1929 року. Особлива увага приділялася порушенню стандартів справедливості судочинства, а брак гуманізму та милосердя при застосуванні покарань розглядався як обтяжуюча обставина. Зокрема, Рудольф Еше (Rudolf Oeschey), суддя і голова надзвичайного суду, був засуджений до довічного ув'язнення через його причетність до впровадження у судочинстві нацистської політики позбавлення військовополонених пілотів військ союзників міжнародно-правового захисту, який їм гарантувався Женевською конвенцією, а також за злочини проти людяності [2, с. 1170]. Так, Еше засудив до смертної кари українсько-польське подружжя, відправлене на примусову працю до Німеччини, за вимоги до фермера оплачувати їхню працю, а також непокору солдату вермахту, якого фермер покликав на допомогу [2, с. 1161].

За частиною першою статті 438 Кримінального кодексу України, воєнні злочини, зокрема, порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Як зазначає Наталія Антонюк, відповідно до міжнародного кримінального права будь-яка поведінка, яка являє собою воєнний злочин, вимагає, щоб діяння виконавця мали місце у контексті збройного конфлікту та були пов'язані з таким конфліктом. Контекстуальними елементами воєнних злочинів, які застосовні до міжнародного збройного конфлікту, є те, що, по-перше, поведінка виконавця мала місце в контексті та була пов'язана з міжнародним збройним конфліктом, а по-друге, виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту [3].

Наприклад, вирок Шейченківського районного суду м. Києва від 16 березня 2026 року у справі № 761/12118/25 суддю Південного окружного військового суду російської федерації визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України та призначено йому покарання у виді 10 (десяти) років позбавлення волі. Стороною обвинувачення було доведено, що суддя, усвідомлюючи існування міжнародного збройного конфлікту, грубо порушуючи вимоги ст. 99, 130 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими та ст. 43 Додаткового протоколу, діючи умисно, усвідомлюючи, що потерпілий український військовослужбовець у розумінні ст. 4, 5 Конвенції є військовополоненим, тобто особою, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права, постановив іменем російської федерації незаконний вирок у справі № 1-220/2024, яким визнав винуватим та засудив за фактичну участь у міжнародному збройному конфлікті полоненого солдата Збройних Сил України, який мав право брати безпосередню участь у воєнних діях, і призначив йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк вісімнадцять років, позбавивши останнього його прав на справедливе та належне судові розслідування [4].

Для практичного вивчення та апробації методів ненасильницького спротиву російській агресії проти України, зокрема, в рамках науково-практичного моніторингу воєнних злочинів та застосування засобів юридичного захисту потерпілих від воєнних злочинів Інститутом миру і права в процесі проведення цього дослідження було підготовлено і подано Генеральному прокурору та до Головного слідчого управління Служби Безпеки України повідомлення про кримінальне правопорушення, короткий виклад обставин якого полягає в тому, що судді російської федерації, зокрема судді Південного окружного військового суду Кривцов Кирило Миколайович та інші й судді Апеляційного військового суду Путіловський Михайло Михайлович та інші, діючи умисно з метою реалізації державної політики, спрямованої на протиправне кримінальне переслідування військовополонених захисників України за фактичну участь у міжнародному збройному конфлікті, перетворення правосуддя на знаряддя агресивної війни та протиправного засудження і покарання військовополонених, грубо порушуючи приписи статей 4, 5, 99, 130 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, вироком від 17.10.2025 р., залишеним в силі ухвалою від 02.06.2026 р. [5], засудили на строки від 16 до 21 року в колонії суворого режиму 15 військовополонених захисників України, військовослужбовців 24-го окремого штурмового батальйону “Айдар” Збройних Сил України за їх законну участь, відповідно до статті 51 Статуту Організації Об’єднаних Націй, у самообороні України від російської агресії.

Окрім притягнення до кримінальної відповідальності, дієвим засобом впливу на суддів держави-агресора, які порушують Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими, є санкції. Наприклад, Указом Президента України від 10 березня 2026 року № 232/2026 введено у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо застосування санкцій проти 41 російських суддів, в тому числі за винесення вироків українським військовополоненим у сфабрикованих справах про тероризм [6].

Застосування всього спектру юридичних засобів правозастосування, включаючи кримінальні провадження та санкції, дозволяє сподіватися, що судді держави-агресора не уникнуть відповідальності за свідоме та умисне перетворення правосуддя на зброю загарбницької війни проти України, а їхні завідомо неправосудні вирoki та рішення отримають справедливо критичну правову оцінку і не перешкоджатимуть обміну військовополонених.

Література

1. Rikhof, Joseph (2017). Analysis: Judges as Perpetrators of War Crimes and Crimes Against Humanity. The PKI Global Justice Journal. URL: <https://globaljustice.queenslaw.ca/news/analysis-judges-as-perpetrators-of-war-crimes-and-crimes-against-humanity>
2. Trials of War Criminals Before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10, October 1946-April 1949. Volume III. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1951.
3. Антонюк, Наталія (2023). Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. Право України. № 5. 2023. С. 30-38.
4. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 16 березня 2026 року у справі № 761/12118/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134908273>
5. Катриченко, Тетяна (2026). Айдарівець Віталій Грузінов у російському суді: “Я — носій віри народу в політичну ідентичність української держави”. Медійна ініціатива за права людини. URL: <https://mipl.org.ua/ajdarivecz-vitalij-gruzinov-u-rosijskomu-sudi-ya-nosij-viry-narodu-v-politychnu-identychnist-ukrayinskoyi-derzhavy/>
6. Офіс Президента України (2026). Україна застосувала санкції проти російських суддів, які незаконно засуджували військовополонених. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-zastosuvala-sankciyi-proti-rosijskih-suddiv-yaki-ne-103309>

Sheliazhenko Y. Criminal liability of judges of the aggressor state for violations of the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. The paper examines historical and contemporary examples of holding judges criminally liable and imposing sanctions for war crimes against prisoners of war. The acquired knowledge was applied by the Institute of Peace and Law to file criminal complaints regarding offences committed by judges of the aggressor state against prisoners of war from the Aidar Battalion of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: war crimes, protection of prisoners of war (POWs), weaponization of justice, Russian aggression against Ukraine.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ

ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ОРІЄНТУЮЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Гусак А. П., Гусак Т. П.

У тезах досліджено криміналістичне значення поведінкових реакцій учасників кримінального провадження як джерела орієнтуючої інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. Проаналізовано роль поведінкових та невербальних проявів осіб у процесі оцінки слідчої ситуації, формування слідчих версій і визначення напрямів пошуку доказової інформації. Встановлено, що реакції учасників кримінального провадження можуть проявлятися у зміні емоційного стану, уникненні контакту з окремими об'єктами, підвищеній емоційності, надмірній активності або спробах контролювати дії слідчого. Особливу увагу приділено аналізу невербальної поведінки, зокрема жестів, міміки, зміни інтонації та інших поведінкових маркерів, які мають орієнтуюче криміналістичне значення. Наголошено, що поведінкові прояви не є самостійними доказами у кримінальному провадженні, однак можуть використовуватися для коригування тактики проведення слідчих дій та більш ефективного планування розслідування. Зроблено висновок про необхідність подальшого наукового дослідження поведінкових реакцій у системі сучасної криміналістичної тактики.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична тактика, слідчі дії, поведінкові реакції, орієнтуюча інформація.

Ефективність слідчих (розшукових) дій значною мірою залежить від здатності слідчого не лише виявляти та фіксувати матеріальні сліди кримінального правопорушення, а й аналізувати поведінку учасників кримінального провадження. Поведінкові прояви учасників кримінального провадження можуть використовуватися під час формування слідчих версій та оцінки слідчої ситуації [4, с. 412].

У криміналістичній тактиці спостереження за поведінкою учасників провадження є важливим елементом пізнавальної діяльності слідчого. Невербальні прояви, емоційні реакції чи зміна поведінки особи можуть свідчити про її обізнаність щодо обставин кримінального правопорушення. Уникнення контакту з окремими об'єктами може вказувати на можливий психологічний зв'язок особи з певними елементами місця події [6, с. 96]. При цьому орієнтуюча інформація не є самостійним доказом у кримінальному провадженні, однак має важливе тактичне значення для організації та проведення слідчих дій [3, с. 257].

Під орієнтуючою інформацією у криміналістиці слід розуміти відомості, які не мають самостійного доказового значення, однак використовуються для визначення напрямів розслідування, побудови слідчих версій, вибору тактики проведення слідчих (розшукових) дій та прогнозування подальших дій учасників кримінального провадження [4, с. 418].

Поведінкові реакції можуть проявлятися у зміні інтонації, уникненні зорового контакту, підвищеній емоційності чи спробах відволікання уваги слідчого [1, с. 262]. Водночас поведінкові реакції не можуть розглядатися як самостійні докази винуватості особи та повинні оцінюватися виключно у сукупності з іншими фактичними даними кримінального провадження [3, с. 258].

Поведінкові прояви можуть свідчити про ймовірну обізнаність особи щодо окремих обставин кримінального правопорушення [4, с. 436]. Подібні реакції можуть супроводжуватися зміною поведінки, міміки, жестів чи інтонації та мати важливе тактичне значення [5, с. 361].

Особливо виразно поведінкові реакції проявляються під час огляду місця події. Саме під час безпосереднього контакту з місцем події особа найчастіше демонструє спонтанні поведінкові реакції, що виникають на підсвідомому рівні та складно піддаються повному контролю.

У криміналістичній практиці поведінкові прояви доцільно поділяти на усвідомлені та спонтанні. Усвідомлені реакції пов'язані зі спробами вплинути на перебіг слідчої дії. Спонтанні реакції проявляються у неконтрольованих жестах, зміні міміки або уникненні контакту з певними об'єктами [1, с. 263].

Особливе криміналістичне значення мають поведінкові реакції учасників кримінального провадження на окремі предмети чи ділянки місця події. Подібні реакції можуть проявлятися в уникненні певних об'єктів або контролі дій слідчого поблизу окремих ділянок місця події. Аналіз таких реакцій дозволяє своєчасно коригувати тактику слідчих дій.

Аналіз невербальної поведінки є одним із важливих елементів криміналістичного спостереження [4, с. 441]. До основних невербальних проявів належать жести, міміка, зміна інтонації та уникнення контакту.

Під час огляду місця події або допиту учасники кримінального провадження можуть демонструвати напруженість, уникнення погляду або надмірну емоційність [5, с. 362].

Оцінка невербальної поведінки потребує обережності, оскільки окремі реакції можуть бути зумовлені стресом або індивідуальними психологічними особливостями особи [1, с. 264].

Невербальна поведінка не є доказом у кримінальному провадженні та не може розглядатися як самостійне підтвердження винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас системний аналіз невербальної поведінки дозволяє своєчасно виявляти суперечності між поясненнями особи та її фактичними поведінковими проявами. Аналіз невербальної поведінки використовується для оцінки слідчої ситуації та коригування тактики слідчих дій [3, с. 258].

Аналіз поведінкових проявів має важливе практичне значення для планування та проведення слідчих дій [4, с. 447]. У сучасних умовах поведінкові реакції доцільно розглядати не лише як допоміжний елемент криміналістичного спостереження, а як самостійний тактичний індикатор розвитку слідчої ситуації.

Одним із найбільш поширених проявів є спроби відволікання уваги слідчого від окремих предметів, документів або ділянок місця події [6, с. 119]. Окремим поведінковим маркером є надмірна активність особи під час проведення слідчої дії [4, с. 452]. Важливе значення мають також уникнення певних об'єктів та прагнення особи контролювати дії слідчого [1, с. 264]. Аналіз таких реакцій дозволяє своєчасно виявляти зміни слідчої ситуації та коригувати тактику проведення слідчих дій.

Поведінкові реакції учасників кримінального провадження мають важливе криміналістичне значення та можуть виступати джерелом орієнтуючої інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. Аналіз невербальної поведінки, емоційних проявів, реакцій на окремі об'єкти, дії слідчого та обстановку місця події сприяє більш ефективній оцінці слідчої ситуації, формуванню слідчих версій та визначенню напрямів пошуку доказової інформації. Водночас поведінкові прояви не можуть розглядатися як самостійний доказ у кримінальному провадженні та повинні оцінюватися виключно у сукупності з іншими фактичними даними. Використання орієнтуючої інформації сприяє підвищенню ефективності проведення слідчих дій та оцінці слідчої ситуації. Подальше дослідження поведінкових реакцій учасників кримінального провадження залишається перспективним напрямом розвитку сучасної криміналістичної тактики, а також криміналістичного спостереження.

Література

1. Басиста І. В. Деякі питання використання спеціальних психологічних знань під час прийняття рішень у кримінальних справах. Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2012. № 1. С. 378–388.
2. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Скільська Л. Д. Криміналістичне документування огляду місця події: методи, засоби, технології : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. 112 с.
3. Бондарчук А. С. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні: поняття та ознаки. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 256–260. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/65.pdf>
4. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-ге вид., перероб. і допов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с.
5. Серкевич І. Р., Дільна З. Ф. Психологічні основи використання тактичних прийомів під час проведення допиту в умовах конфліктної ситуації. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 5. С. 360–363. URL: https://lsej.org.ua/5_2023/89.pdf

6. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

Husak A., Husak T. Behavioral reactions of participants in criminal proceedings as a source of orienting information. *The theses examine the criminalistic significance of behavioral reactions of participants in criminal proceedings as a source of orienting information during investigative actions. Particular attention is focused on non-verbal behavior and its role in assessing the investigative situation and forming investigative versions. It is emphasized that behavioral reactions are not independent evidence but may be used for tactical purposes during the investigation of criminal offenses.*

Keywords: *criminalistics, criminalistic tactics, investigative actions, behavioral reactions, orienting information.*

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Зарадюк З. В.

У статті досліджуються кримінологічні аспекти трансформації насильства в умовах воєнного стану в Україні. Особливу увагу приділено впливу поширення зброї на рівень насильницької злочинності та домашнього насильства. Обґрунтовано необхідність посилення контролю за обігом зброї, впровадження ризик-орієнтованих заходів профілактики домашнього насильства та розвитку механізмів міжвідомчої взаємодії для запобігання насильницьким злочинам в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Ключові слова: *насильницька злочинність, домашнє насильство, вогнепальна зброя, незаконний обіг зброї, криміногенні чинники, профілактика злочинності.*

Воєнний стан та повномасштабна збройна агресія суттєво змінюють структуру, масштаби та форми насильства в суспільстві. Для кримінології важливо не лише фіксувати зростання окремих видів насильницьких правопорушень, а й аналізувати механізми їх трансформації, нові ризики та зміну соціального контексту, у якому формується злочинна поведінка. В умовах воєнного стану відбувається переорієнтація частини насильницьких проявів із традиційної кримінальної сфери на воєнно зумовлені форми поведінки. Поряд із «класичними» насильницькими злочинами (вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої) зростає значення насильства, пов'язаного з використанням зброї; воєнних злочинів; колабораційної діяльності з насильницькими наслідками; злочинів проти цивільного населення на окупованих територіях.

Одним із негативних наслідків війни стало загострення проблеми домашнього насильства. Цей вид насильства є одним із найбільш поширених і водночас латентних видів насильницької злочинності [1, с.138]. В умовах воєнного стану ця проблема набуває особливої актуальності через посилення соціально-економічної нестабільності, психологічної напруги та руйнування звичних механізмів соціального контролю. Війна не створює домашнє насильство як явище, проте значно загострює чинники, що сприяють його вчиненню. Воєнний стан створює додаткові стресові фактори: переміщення населення, втрата доходів, психологічна травматизація, розрив сімейних зв'язків. Це може призводити як до зростання латентності домашнього насильства, так і до збільшення його тяжких форм.

З кримінологічної точки зору домашнє насильство являє собою систему умисних дій фізичного, психологічного, сексуального або економічного характеру, які вчиняються між членами сім'ї чи особами, що перебувають у близьких відносинах [2]. Особливістю цього виду насильства є його тривалий характер, повторюваність та наявність стійких відносин між кривдником і потерпілим.

Воєнний стан істотно впливає на криміногенні детермінанти домашнього насильства. Насамперед це пов'язано з високим рівнем психологічного стресу населення. Постійна загроза життю, переживання втрати близьких, руйнування житла, вимушене переселення, невизначеність майбутнього формують підвищену емоційну напругу, яка може проявлятися у вигляді агресивної поведінки в сім'ї. У деяких випадках військовослужбовці та цивільні особи, які пережили

травматичний досвід війни, стикаються з посттравматичними стресовими розладами, що можуть супроводжуватися дратівливістю, імпульсивністю та неконтрольованими спалахами агресії.

Важливим криміногенним чинником виступають економічні труднощі. Втрата роботи, зниження доходів, вимушене переміщення та матеріальна залежність окремих членів сім'ї створюють підґрунтя для конфліктів і застосування насильницьких форм поведінки. Особливо вразливими стають жінки, діти, люди похилого віку та особи з інвалідністю, які можуть перебувати в повній залежності від кривдника. У період війни змінюється і структура домашнього насильства. Найчастіше фіксуються випадки психологічного насильства, які проявляються у формі погроз, принижень, образ, контролю поведінки, ізоляції від родичів та друзів. Значного поширення набуває економічне насильство, коли один із членів сім'ї обмежує доступ інших до коштів, гуманітарної допомоги або необхідних ресурсів. Фізичне насильство залишається найбільш суспільно небезпечною формою, оскільки в умовах поширення зброї та підвищеної агресивності його наслідки можуть бути особливо тяжкими.

Ще одним криміногенним чинником насильницьких злочинів є поширення зброї серед населення. Наявність зброї збільшує можливості особи для застосування насильства та знижує часовий інтервал між виникненням конфлікту і його реалізацією у злочинній формі. Особливістю воєнного часу є формування у частини населення звички до використання зброї як засобу вирішення конфліктних ситуацій.

Кримінологічні дослідження свідчать, що доступність зброї впливає насамперед на характер насильницьких злочинів. Орлов Ю. В. та Яценко А. М. обґрунтовують, що незаконний обіг вогнепальної зброї створює довгострокові криміногенні ризики, сприяє посиленню організованої злочинності та зростанню насильницької злочинної активності у післявоєнний період [3, с.79]. За наявності зброї значно підвищується ризик вчинення умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, розбійних нападів, вимагань та інших злочинів із застосуванням насильства. При цьому сама зброя часто виступає не причиною конфлікту, а засобом його ескалації. Конфлікт, який за відсутності зброї міг би завершитися словесною сваркою або легкими тілесними ушкодженнями, може призвести до смерті потерпілого. Окрему небезпеку становить незаконний обіг зброї. Так, у 2023 році Національна поліція зареєструвала 4840 фактів незаконного поводження зі зброєю, боєприпасами та вибухівкою, а також вилучила 5168 одиниць вогнепальної зброї [4]. Протягом 2024 року з незаконного обігу вилучено понад 4700 одиниць вогнепальної зброї, понад 16 тисяч гранат, сотні гранатометів та майже два мільйони набоїв [5]. Воєнні дії створюють умови для втрати контролю над окремими одиницями озброєння, їхнього викрадення або приховування після завершення бойових завдань. Такі предмети стають джерелом підвищеної криміногенної небезпеки та можуть використовуватися організованими злочинними групами або окремими правопорушниками.

Особливої уваги потребує взаємозв'язок між доступністю зброї та домашнім насильством. Наявність вогнепальної зброї у домогосподарстві істотно підвищує ризик летальних наслідків сімейних конфліктів. Зброя суттєво збільшує здатність нападника долати фізичний опір жертви, яка не має при собі такого знаряддя захисту. І розуміння цієї обставини стає для злочинця мотивуючим чинником поведінки [6, с.157]. В умовах емоційної напруги, викликаній війною, навіть короточасний спалах агресії може призвести до непоправних наслідків. У кримінологічному аспекті проблема доступності зброї потребує не лише правового, а й комплексного соціального вирішення. Ефективна профілактика повинна включати вдосконалення системи обліку та контролю за зброєю, своєчасне виявлення каналів її незаконного обігу, проведення програм добровільної здачі незареєстрованої зброї, психологічний супровід військовослужбовців та ветеранів, а також формування культури відповідального поводження зі зброєю.

З кримінологічної точки зору ефективна профілактика домашнього насильства в умовах воєнного стану повинна включати не лише заходи захисту потерпілих, а й посилений контроль за обігом та зберіганням зброї, своєчасне вилучення зброї у кривдників, психологічну підтримку осіб, які зазнали впливу бойових дій, а також удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії правоохоронних органів, соціальних служб і закладів охорони здоров'я.

Отже, найбільш ефективними заходами є тимчасове вилучення зброї у кривдників, обмеження доступу до зброї для осіб із насильницькою поведінкою та впровадження системи оцінки ризиків летального домашнього насильства.

Література

1. Толкач А. М., Мишаста К. Б. Латентність домашнього насильства. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 2. С. 137-142.

2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 No2229-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. N 5.
3. Orlov Yu. V., Yashchenko A. M. Firearms control as an element of criminological security in the concept of transitional justice for Ukraine. Law and Safety. 2024. № 2 (93). Pp. 76–86. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.07>.
4. <https://npu.gov.ua/news/natspolitsiia-vyluchyla-ponad-5-tysiach-odynyts-vohnepalnoi-zbroi-ta-18-mln-boieprypasiv-i-naboiv-rezultaty-roboty-za-rik>
5. <https://mvs.gov.ua/news/ivan-vigivskii-uprodovz-2024-roku-policeiski-vilucili-z-nezakonnogo-obigu-ponad-4-700-odinic-vognepalnoyi-zbroyi>
6. Войцеховський Б.О. Чинники формування агресивного мотиву злочинів проти життя та здоров'я, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Вип. 79 (2). С.155-160.

Zaradiuk Z. Criminological aspects of the transformation of violence under martial law in Ukraine. *This article examines the criminological aspects of the transformation of violence under martial law in Ukraine. Particular attention is paid to the impact of the proliferation of weapons on the levels of violent crime and domestic violence. It justifies the need to strengthen control over the circulation of weapons, implement risk-oriented measures to prevent domestic violence, and develop mechanisms for interagency cooperation to prevent violent crimes during wartime and in the post-war recovery period.*

Keywords: violent crime, domestic violence, firearms, illegal arms trafficking, crime-inducing factors, crime prevention.

СТАН УМИСНИХ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ ПРИ ПОМ'ЯКШУЮЧИХ ОБСТАВИНАХ (2013-2025 роки)

Ковальчук Д. В.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. О. Л. Старко

У статті досліджується питання про стан умисних вбивств, вчинених при пом'якшуючих обставин (статті 116-118 КК України). Зокрема, наведено дані офіційної статистики щодо рівня умисних вбивств, а також питомої ваги у довоєнний час та під час війни.

Ключові слова: умисні вбивства, пом'якшуючі обставини, сильне душевне хвилювання, дітовбивство, необхідна оборона, рівень злочинності, питома вага.

До умисних вбивств, вчинених при пом'якшуючих обставинах відносять умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України) та умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 КК України). У кримінальному праві їх називають «привілейованими», оскільки вони у порівнянні з іншими видами умисних вбивств (простими та кваліфікованими) мають значно нижчий ступінь суспільної небезпеки. Ці види вбивств мають знижені кількісні показники у порівнянні з тими, які характерні для умисних вбивств, передбачених ст. 115 КК України. Проте, на фоні даних про зменшення кількості населення України, даних про загиблих в умовах війни, така ситуація вбачається як критична, що актуалізує питання про особливості кримінологічної характеристики цього виду умисних вбивств та зокрема з'ясування їх стану, а саме їх кількісних та якісних вимірів. До кількісних показників злочинності відносять рівень злочинності, тобто загальну кількість вчинених (статистично зареєстрованих) у певних просторово-часових межах злочинів та загальною кількістю осіб, які вчинили ці злочини [1, с. 37].

Підставою пом'якшення відповідальності за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання є знаходження винного під час учинення злочину у стані сильного душевного хвилювання, який був викликаний поведінкою потерпілого. Кримінологічні виміри умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання свідчать про значно нижчий їх рівень у порівнянні із рівнем умисних вбивств, передбачених ст. 115 КК України. Так, за період 2013-2025 роки було зареєстровано 63 злочини, передбачених ст. 116 КК України. Зокрема, у 2013 році – 13, у 2014 році –

4, у 2015 році – 7, у 2016 році – 7, у 2017 році – 5, у 2018 році – 6, у 2019 році – 4, у 2020 році – 7, у 2021 році – 3, у 2022 році – 1, у 2023 році – 2, у 2024 році – 1, у 2025 році – 3 [2]. Тобто, у середньому за останні 13 років щороку реєструвалось 4-5 таких злочинів. Кількість облікованих злочинів є зазвичай нижчою ніж кількість засуджених осіб. Про це свідчить аналіз вироків, ухвалених за ст. 116 КК України. Так, за період з 13 жовтня 2010 року по 31 грудня 2024 року було виявлено 70 вироків, оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових рішень (дата звернення 20 січня 2025 року), а також 70 засуджених та 70 потерпілих [3, с. 160]. У структурі умисних вбивств вчинених при пом'якшуючих обставинах (статті 116-118 КК України) частка даного виду вбивства складає 12,1 %.

Підставою віднесення умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини до привілейованих умисних вбивств є перебування жінки-породіллі в особливому психофізичному стані, який має місце під час пологів або відразу після пологів. Аналіз наукової літератури та даних офіційної статистики свідчать про невисокий рівень дітовбивств, особливо у порівнянні із рівнем умисних вбивств, передбачених ст. 115 КК України. Так, за період з 1993 року по 2003 рік у середньому реєструвалось 30 випадків [4, с. 316]. За останні 13 років було зареєстровано 136 дітовбивств. Зокрема, у 2013 році – 12, у 2014 році – 14, у 2015 році – 9, у 2016 році – 14, у 2017 році – 11, у 2018 році – 12, у 2019 році – 19, у 2020 році – 10, у 2021 році – 6, у 2022 році – 8, у 2023 році – 8, у 2024 році – 4, у 2025 році – 9 [2]. Тобто, за останні 13 років у середньому реєструвалось 10 дітовбивств.

При цьому, слід зазначити, що з 2022 року відсутні показники з окупованих територій сходу України. Також, варто зауважити і те, що даний вид злочину є високолатентним, тому картина офіційної реєстрації дітовбивств не відображає реальну картину кількісних показників цього виду вбивства. Кількість фактично вчинених злочинів може бути не повною мірою відображено в статистиці, що особливо характерно для розглядуваного виду вбивства внаслідок його високої латентності. Тому кількість зареєстрованих дітовбивств не завжди збігається із фактично вчиненими. Про це свідчить значна розбіжність між кількістю зареєстрованих за ст. 96 КК України 1960 р. та ст. 117 КК України злочинів та кількістю судово-медичних досліджень трупів новонароджених дітей з ознаками насильницької смерті. За даними обласних судово-медичних бюро (період 1993–2005 роки), кількість трупів немовлят з ознаками насильницької смерті від 2 до 9 разів перевищує кількість зареєстрованих злочинів. Так, у Тернопільській області за вказаний період було проведено судово-медичні дослідження 28 трупів немовлят з ознаками насильницької смерті, але зареєстровано лише 13 умисних вбивств матір'ю своєї новонародженої дитини, в Автономній Республіці Крим – 27 та 10 відповідно, у Волинській області – 19 та 11 відповідно, у Чернівецькій області – 10 та 1 відповідно, у Львівській – 18 та 8 відповідно. Можливо, цей факт пояснюється тим, що статистика про кількість вбивств новонароджених дітей складається переважно із тих випадків, коли винна особа встановлена і викрита у вчиненні злочину. Ймовірно також, що значна частина вбивств немовлят подається як наслідки абортів, викиднів (недоношування вагітності), внаслідок чого вони не реєструються як злочини. На латентність впливає й та обставина, що значна частина жінок учиняє дітовбивство заздалегідь обмірковано, готуючись до нього задовго до пологів, а це дає змогу приховати труп немовляти. Внаслідок таких дій, а також прискорених процесів гниття трупів новонароджених, виявлення, встановлення причин смерті та реєстрація вбивства зводяться нанівець. Але навіть і в таких випадках, коли умисел на вбивство дитини виникає раптово, змога заховати труп немовляти значно більша, ніж у разі вбивства дорослої людини. Високій латентності сприяє також те, що про факт народження дитини, як правило, нікому, за винятком матері, не відомо, її ніхто не розшукує [4, с. 317].

Питома вага дітовбивств у структурі умисних вбивств, вчинених жінками становить 8% [4, с. 318]. Питома вага дітовбивств у структурі умисних вбивств вчинених при пом'якшуючих обставинах за останні 13 років становить 26,1 %.

Підставою пом'якшення відповідальності за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 КК України) є обстановка вчинення злочину – перебування винного у стані необхідної оборони або/та вжитті заходів, необхідних для затримання злочинця. За період 2013–2025 років зареєстровано 318 цих вбивств. Зокрема, у 2013 році – 37, у 2014 році – 48, у 2015 році – 38, у 2016 році – 38, у 2017 році – 19, у 2018 році – 25, у 2019 році – 20, у 2020 році – 18, у 2021 році – 12, у 2022 році – 25, у 2023 році – 16, у 2024 році – 19, у 2025 році – 3 [3]. У середньому щороку реєструвалось 24 злочини. Кількість засуджених за ст. 118 КК України, як правило є меншою, ніж кількість зареєстрованих злочинів. Так у 2021 році було засуджено 12 осіб, а у 2022 р. – 13 осіб [5, с. 68].

Питома вага умисних вбивств, вчинених при пом'якшуючих обставинах у структурі умисних вбивств (статті 115-118 КК України) за 2013-2021 роки становить 0,8 %. Починаючи з 2022 року їх питома вага зменшилась, так як рівень умисних вбивств за ст. 115 КК України, у тому числі тих, які вчинені у ході бойових дій значно зріс. Так, за період 2022-2025 років питома вага становила 0,06 %.

Таким чином, за останні 13 років на фоні стрімкого зростання кількості умисних вбивств (ст. 115 КК України), рівень привілейованих умисних вбивств не зазнав істотних змін, а їх питома вага під час дії воєнного стану зменшилась. Найбільшу питому вагу у структурі умисних вбивств, вчинених при пом'якшуючих обставинах має умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (61,1 %).

Література

1. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: *монографія*. К.: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення та результати їх розслідування (2013-2025 рр.). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
3. Старко О. Л. Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання: правозастосовний аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 1. С. 159-165.
4. Старко О.Л. Стан та тенденції дітовбивств в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 315-318. URL: <https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/1.pdf>
5. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf?fbclid=IwAR0zjw7AAybtul-ZT6i2HdI0V6_XQn71-

Kovalchuk D. The state of intentional homicides committed under mitigating circumstances (2013–2025). *This article examines the issue of intentional homicides committed under mitigating circumstances (Articles 116–118 of the Criminal Code of Ukraine). In particular, it presents official statistics on the rate of intentional homicides, as well as their proportion during the pre-war period and during the war.*

Keywords: *intentional homicides, mitigating circumstances, intense emotional distress, infanticide, necessary defense, crime rate, proportion.*

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ – ОБ’ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Колб О. Г., Дучимінська Л. М.

В даній науковій статті здійснено аналіз пенсійного та соціального забезпечення населення України в умовах воєнного стану (2022-2026 рр.), визначено основні детермінанти, що спричиняють та обумовлюють вчинення правопорушень у зазначеній сфері суспільної діяльності, а також розроблені деякі науково обґрунтовані заходи, спрямовані на нейтралізацію, блокування, усунення тощо зазначених суспільно небезпечних явищ і процесів, які мають місце у діяльності органів Пенсійного фонду.

Ключові слова: *об’єкт кримінологічного запобігання; Пенсійний фонд України; правопорушення; детермінанти; запобіжна діяльність.*

Як показує практика сьогодення, однією з проблем, яка стала наслідком відкритої воєнної агресії російської федерації (рф) проти України, є неефективна, а, подекуди, протиправна діяльність органів Пенсійного фонду України (ПФУ), що проявляється у формі злочинної бездіяльності та зловживань з боку цих суб’єктів правопорушень, а також призводить до підвищення рівня потенційних і реальних загроз, які посягають на основоположні права, законні інтереси і свободи людини і громадянина та у цілому на національну безпеку нашої держави в умовах воєнного стану [1].

Сутність даної проблематики полягає у наступному:

1. Органи ПФУ незаконно позбавляють права громадян на отримання пільгових пенсій, умови призначення та гарантії виплат яких визначені на законодавчому рівні. Показовою у цьому сенсі є протиправна діяльність цих суб'єктів щодо пенсійного забезпечення потерпілих від аварії на ЧАЕС осіб, а саме: не дивлячись на те, що у спеціальному Законі (ст. 71) зазначено, що дія даного нормативно-правового акту не може призупинятися іншими законами [2], органи ПФУ ігнорують вказану законодавчу норму та, керуючись підзаконними джерелами, порушуючи при цьому ст. 8 Конституції України, у якій визначений принцип верховенства права, протиправно позбавляють зазначену категорію пенсіонерів закріплених у законі пільгових умов призначення та виплати гарантованих державою коштів [3].

2. Органи ПФУ, використовуючи потенційні можливості Кабінету Міністрів України (КМУ) як суб'єкта законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), з 2025 року ввели незаконну практику виплати пенсій для учасників ліквідації аварії на ЧАЕС з понижуючими коефіцієнтами [4], що, з огляду положень Основного закону (ст. 22), є діяльністю, яка грубо порушує існуючі права, законні інтереси і свободи людини і громадянина, на чому у своїх рішеннях постійно акцентує увагу Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) [5].

3. Органи ПФУ, всупереч закріпленим у законі принципам їх функціонування, останнім часом більшою мірою займаються не захистом пенсійних і соціальних прав населення, а політичною діяльністю, прислугуюючи нинішній владі шляхом незначного підвищення пенсій соціально вразливим верствам населення за рахунок інших категорій пенсіонерів, включаючи й ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС.

4. Органи ПФУ вчиняють й інші протиправні діяння, які суперечать як загальновизнаним нормам міжнародного права, так і Конституції України та законодавчим актам, що регулюють сферу пенсійного та соціального забезпечення населення (свавільно не виконують рішень судів, не здійснюють повної індексації пенсій, не враховують стаж трудової діяльності, т. ін.).

Таким чином, з формальної точки зору суспільно небезпечні діяння ПФУ підпадають під ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена у ст. 255 Кримінального кодексу (КК) «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній», а, отже, діяльність зазначених органів державної влади має стати об'єктом кримінологічного запобігання на всіх рівнях в Україні (законодавчому, правоохоронному, доктринальному, т. ін.).

Вказаний висновок ґрунтується на тому, що у ситуації, яка склалась у сфері пенсійного і соціального забезпечення населення в умовах воєнного стану в Україні, ПФУ мав би здійснювати комплекс запобіжних заходів, які б давали можливість зменшувати рівень дефіциту бюджету Пенсійного фонду (зокрема, шляхом повернення права ПФУ займатись комерційною діяльністю; скорочення витрат на утримання його апарату; зменшення дебіторської заборгованості державних підприємств, організацій, установ тощо, які зобов'язані сплачувати єдиний соціальний внесок (ЄСВ) шляхом їх продажу приватним інвесторам; та ін.).

У той самий час, ПФУ замість проведення зазначених та інших реформ став на шлях протиправної діяльності, на чому постійно наголошують у своїх рішеннях як місцеві, так і апеляційні суди, а також Верховний Суд.

Отже, в наявності складна теоретико-прикладна проблема, яка потребує активізації наукових пошуків у зазначеному напрямі, враховуючи сучасні виклики та посягання на об'єкти національної безпеки України в умовах воєнного стану.

Література

1. Стащук О. В., Маніла А. Б., Гарбар А. П. Проблеми роботи Пенсійного фонду України в період воєнного стану. *Економіко-правовий розвиток сучасної України* : матеріали XI Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, що присвячена 25-й річниці з дня заснування Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 25 листопада 2022 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 22-24. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/c04dc45c-fefc-492c-aec5-b08e393354c1/download>.

2. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#n625/>

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від

8 липня 2011 року № 3668-VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи) від 20.03.2024 № 2-р(П)/2024 (Справа № 3-123/2023(229/23)). Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyyny-sud-ukrayiny-uhvalyv-rishennya-u-spravi-shchodo-garantovanogo-rivnya>.

4. Водяний А. Кабмін продовжив на 2026 рік понижувальні коефіцієнти для спецпенсій. *LIGA.net*. 2025. URL: <https://finance.liga.net/ua/pension/news/kabmin-prodovzhyv-na-2026-rik-ponyzhuvalni-koefitsiienty-dlia-spetspensiy>.

5. Справа «Мінак та інші проти України» (Заява № 19086/12 та 13 інших заяв): рішення Європейського суду з прав людини від 07.02.2019. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d49#Text

Kolb O., Duchyminska L. Pension Fund of Ukraine as an object of criminological crime prevention. *This scientific article analyzes the pension and social security of the population of Ukraine under martial law (2022–2026), identifies the main determinants that cause and condition the commission of offenses in this area of social activity, and develops certain scientifically based measures aimed at neutralizing, blocking, and eliminating these socially dangerous phenomena and processes occurring in the activities of the Pension Fund bodies.*

Keywords: object of criminological prevention; Pension Fund of Ukraine; offenses; determinants; preventive activity.

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: БАЛАНС МІЖ ВІДКРИТІСТЮ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЮ

Музичук К. С.

У статті досліджується транспарентність судді у кримінальному провадженні як один із ключових елементів сучасного правосуддя та важливий чинник забезпечення довіри суспільства до судової влади. Проаналізовано зміст поняття транспарентності, її співвідношення з принципами гласності та публічності судочинства, а також її функціональне значення у контексті демократичної правової держави. Наголошується, що відкритість судової діяльності сприяє підзвітності суду та запобігає свавільному здійсненню владних повноважень, однак не може розглядатися як абсолютна цінність. У статті акцентовано увагу на необхідності забезпечення балансу між транспарентністю та суддівською незалежністю як фундаментальною гарантією права на справедливий суд.

Окрему увагу приділено сучасним викликам, пов'язаним із цифровізацією правосуддя, розвитком соціальних мереж та зростанням інформаційного впливу на суддів у резонансних кримінальних провадженнях. Зазначається, що такі фактори можуть формувати ризики непрямого тиску на суддю та впливати на сприйняття судового процесу суспільством. Проаналізовано підхід Європейського суду з прав людини щодо необхідності забезпечення реальної, а не формальної незалежності судової влади, а також значення міжнародних стандартів суддівської етики.

Запропоновано концептуальний підхід до досягнення балансу між відкритістю правосуддя та незалежністю судді шляхом поєднання прозорості судових процедур, обґрунтованості судових рішень і ефективних гарантій захисту суддів від зовнішнього впливу.

Ключові слова: транспарентність судді, кримінальне провадження, суддівська незалежність, гласність і відкритість судочинства, право на справедливий суд.

Формуванню демократичної правової держави значною мірою сприяє високий рівень довіри суспільства до судової влади. Одним із ключових чинників такої довіри є транспарентність діяльності суддів, яка забезпечує доступ суспільства до інформації про здійснення правосуддя, сприяє контролю за дотриманням принципів судочинства та дозволяє оцінювати ефективність функціонування судової системи загалом.

Термін «транспарентність» походить від латинського *transparere* і означає «бути прозорим, відкритим, зрозумілим» [1, с.28]. У кримінальному судочинстві це поняття охоплює прозорість і відкритість судових процедур, гласність судового розгляду та публічність діяльності судді під час здійснення правосуддя.

Значення транспарентності у кримінальному провадженні зумовлене особливою роллю судових рішень, які безпосередньо впливають на реалізацію фундаментальних прав людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканість, права на справедливий суд, а також права на повагу до приватного і сімейного життя. Відкритість судового процесу є важливим засобом запобігання свавільному здійсненню владних повноважень і гарантією суспільного контролю за здійсненням правосуддя. Водночас вона не повинна підривати основи суддівської незалежності, яка є необхідною умовою неупередженого та справедливого судового розгляду.

Сучасний розвиток цифрових технологій, соціальних мереж та електронного судочинства суттєво розширив можливості суспільного контролю за діяльністю суддів. Разом із тим це зумовило нові виклики, пов'язані з інформаційним тиском на суддів, спробами впливу на їхню професійну діяльність через медіа-простір, а також формуванням упереджених суспільних очікувань щодо результатів розгляду окремих кримінальних проваджень. У зв'язку з цим актуалізується проблема пошуку оптимального балансу між відкритістю правосуддя та гарантіями суддівської незалежності.

Незалежність судді є фундаментальною гарантією права на справедливий суд, а отже повинна забезпечуватися не лише формально, а й фактично. У справі «Волков проти України» Європейський суд з прав людини наголосив, що правосуддя має не лише здійснюватися, але й має бути видно, що воно здійснюється [2, п.106].

Водночас надмірна транспарентність може створювати ризики непрямого впливу на суддю через суспільний, політичний або медійний тиск, що особливо характерно для резонансних кримінальних проваджень. За таких умов суспільні очікування здатні формувати упереджене інформаційне середовище, яке потенційно впливає на сприйняття судового процесу.

Саме тому суддя повинен здійснювати свої повноваження незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-якою метою [3, п.1.1]. Відповідно, транспарентність має реалізовуватися таким чином, щоб не перетворюватися на інструмент впливу на суддівську діяльність.

Забезпечення балансу між відкритістю правосуддя та суддівською незалежністю в кримінальному провадженні передбачає: максимальну відкритість судових процедур і мотивованість судових рішень; недопущення втручання у процес ухвалення суддею рішення у конкретному кримінальному провадженні; розмежування суспільного контролю за діяльністю суду та впливу на внутрішнє переконання судді; дотримання стандартів професійної суддівської комунікації в публічному просторі; а також створення ефективних механізмів захисту суддів від інформаційного та політичного тиску.

Таким чином, транспарентність судді у кримінальному провадженні є важливою складовою сучасної правової держави, що сприяє зміцненню довіри до правосуддя та забезпеченню його відкритості. Водночас ефективне функціонування судової системи можливе лише за умови дотримання оптимального балансу між відкритістю судочинства та незалежністю суддів. Використання сучасних технологій, посилення інституційних гарантій незалежності суддів та дотримання міжнародних стандартів є ключовими умовами досягнення цього балансу.

Література

1. Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2015. С. 27-29. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2023/1/8.pdf>.
2. Рішення ЄСПЛ від 09.01.2013 р. у справі «Волков проти України» (заява №21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text.
3. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.

Muzychuk K. Transparency of judges in criminal proceedings: the balance between openness and independence. *The article examines the transparency of judges in criminal proceedings as one of the key elements of modern justice and an important factor in ensuring public trust in the judiciary. The content of the concept of transparency, its correlation with the principles of transparency and publicity of judicial*

proceedings, as well as its functional significance in the context of a democratic legal state are analyzed. It is emphasized that the openness of judicial activities contributes to the accountability of the court and prevents the arbitrary exercise of power, but cannot be considered as an absolute value. The article focuses on the need to ensure a balance between transparency and judicial independence as a fundamental guarantee of the right to a fair trial.

Particular attention is paid to modern challenges associated with the digitalization of justice, the development of social networks and the growth of information influence on judges in high-profile criminal proceedings. It is noted that such factors can create risks of indirect pressure on judges and affect the perception of the judicial process by society. The approach of the European Court of Human Rights to the need to ensure real, rather than formal, independence of the judiciary, as well as the importance of international standards of judicial ethics, is analyzed.

A conceptual approach to achieving a balance between the openness of justice and the independence of the judge is proposed by combining the transparency of judicial procedures, the validity of judicial decisions and effective guarantees of the protection of judges from external influence.

Keywords: *transparency of the judge, criminal proceedings, judicial independence, publicity and openness of judicial proceedings, the right to a fair trial.*

ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ ПОСТАВЛЕННЯ ІНШОЇ ОСОБИ В НЕБЕЗПЕКУ ЗАРАЖЕННЯ ВІРУСОМ ІМУНОДЕФІЦИТУ ЛЮДИНИ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ПОШИРЕННЮ ВІЛ-ІНФЕКЦІЇ

Старко О. Л.

У статті розглянуто проблему доцільності протидії поширенню ВІЛ-інфекції засобами кримінального права. Зокрема, досліджується питання про декриміналізацію свідомого поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини як засобу протидії поширенню ВІЛ/СНІДу.

Ключові слова: *декриміналізація, кримінальна відповідальність, зараження, вірус імунодефіциту людини, поставлення в небезпеку, стигматизація.*

Боротьба із поширенням ВІЛ-інфекції здійснюється не лише за допомогою медико-профілактичних, а й правових засобів, передусім застосування кримінально-правових заборон. Зокрема, у ст. 130 Кримінального кодексу (далі - КК) України передбачено відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини та іншої невиліковної інфекційної хвороби. Проте, доцільність кримінальної відповідальності за свідоме поставлення в небезпеку зараження ВІЛ (це ч. 1 ст. 130 КК України) та головне її ефективність у стримуванні поширення ВІЛ, останнім часом піддається сумнівам, а декриміналізація розглядається як ефективний засіб протидії поширенню ВІЛ.

Побоювання громадян нести кримінальну відповідальність за поставлення у небезпеку зараження ВІЛ, призводить до їх небажання проходити тестування, відповідно необстежені, але по факту ВІЛ-позитивні люди можуть поширювати цю інфекцію. І навпаки, своєчасне обстеження та виконання медичного протоколу щодо лікування ВІЛ є перепорою розповсюдження цієї інфекції. Так, доведено, що дотримання антиретровірусної терапії «дозволяє досягнути відповідного рівня вірусної супресії (вірусне навантаження менше 40 копій РНК в 1 мл крові), що є безпечним маркером вірусного навантаження. Відповідно, дії особи у стані вірусної супресії не можуть створювати небезпеку інфікування інших людей. Так, ВООЗ були опубліковані дані щодо проведених рандомізованих клінічних досліджень, відповідно до яких успішне застосування антиретровірусної терапії призводить до супресії вірусу та запобігає передачі ВІЛ статевим партнерам [1].

Переконливим аргументом на користь необхідності невідкладної декриміналізації поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ, що дасть можливість не лише усунути очевидні порушення прав людей, які живуть з ВІЛ, а й сприятиме підвищенню ефективності заходів щодо зупинення епідемії цієї хвороби в Україні є міжнародні документи та експертні заяви. Так, Ю. О. Стешенко звертає увагу на Консensusну заяву експертів щодо науки про ВІЛ у контексті кримінального права, автори якої рекомендують бути обережними при здійсненні судового переслідування, заохочують уряди та тих, хто працює в правових і судових системах, приділяти

значну увагу досягненням науки про ВІЛ, які відбулися за останні три десятиліття, щоб переконатися, що про сучасні наукові знання відомо при застосуванні права у справах, пов'язаних з ВІЛ. Досить категорична Заява Референс групи ЮНЕЙДС з питань ВІЛ і прав людини також акцентує увагу на тому, що держави повинні дотримуватися цих зобов'язань. Без таких дій мета подолання епідемії залишиться недосяжною; криміналізація смертельна, оскільки це підживлює епідемію ВІЛ [2, с. 76].

Ідея декриміналізації як одного із ключових структурних інструментів зупинення епідемії ВІЛ/СНІДу реалізована у проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за зараження інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками» (реєстр. № 9398), який пройшов перше читання 12 березня 2025 р. [3]. Зокрема, пропонується виключити ст. 130 КК України (у статті наразі передбачено відповідальність за свідоме поставлення у небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 1), зараження цими хворобами з необережності (ч. 2) та умисно (ч. 4), зараження двох чи більше осіб або неповнолітнього (ч. 3)). Відповідно буде декриміналізовано свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 1 ст. 130 КК України). Проте, відповідальність за умисне зараження ВІЛ чи іншою особливо небезпечною інфекційною хворобою буде збережена шляхом внесення змін до ст. 121 КК України («Умисне тяжке тілесне ушкодження»). Зокрема, диспозицію ч. 1 ст. 121 КК України пропонується доповнити словами «зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування збудником особливо небезпечної інфекційної хвороби».

Необхідність прийняття цього закону, законодавець пов'язує з виконанням зобов'язань України перед ЄС, дотриманням умов інтеграції до Європейського Союзу в частині уніфікації законодавчих підходів, пошуком ефективної протидії розповсюдженню інфекційних захворювань з одночасним недопущенням дискримінації особи за станом здоров'я. Особливої актуальності це питання набуває в умовах повномасштабної військової агресії РФ проти України, оскільки під час війни спостерігаються спалахи інфекційних захворювань, і наразі Україна стоїть перед викликом нової хвилі епідемії ВІЛ [1].

Негативний вплив на ефективність протидії поширенню інфекційних хвороб справляють недоліки даної кримінально-правової заборони та як наслідок труднощі у її правозастосуванні. Наприклад, вживання у диспозиції норми формулювання «невиліковна інфекційна хвороба», вказівка лише на вірусну етіологію збудника інфекційних хвороб, відсутність чіткого розуміння про які саме збудники йдеться (особливо небезпечні або/та небезпечні). Також проблемною, як зазначає Ю. О. Стешенко, є ситуація у правозастосовній практиці, яка нерідко демонструє відверту необізнаність, караючи людей за поставлення в небезпеку зараження ВІЛ шляхом вчинення дій, які не лише не призвели, а й об'єктивно не могли призвести до передачі цієї інфекції (наприклад, плювання і кусання). Як наслідок, має місце безпідставне притягнення до кримінальної відповідальності людей, які живуть з ВІЛ, що є грубим і очевидним порушенням прав людини [2, с. 74-75].

Отже, враховуючи специфіку передачі та лікування ВІЛ-інфекції, виключення кримінальної відповідальності за дії, які полягають у свідомому поставленні у небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини, видається доцільним кроком, передусім у контексті стримування поширення цієї хвороби та недопущення дискримінації осіб, які живуть з ВІЛ. Водночас, питання про декриміналізацію поставлення у небезпеку зараження іншими особливо небезпечними інфекційними хворобами потребує вивчення та є предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за зараження інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/13f4d065-01b1-4ec3-947b-15bd0328a45a](https://itd.rada.gov.ua/13f4d065-01b1-4ec3-947b-15bd0328a45a)

2. Стешенко Ю. О. Корупційні та інші кримінальні правопорушення у сфері охорони здоров'я: *матеріали круглого столу* (м. Харків, 19 груд. 2025 р.) : електрон. наук. вид. / НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; ГО «Всеукр. асоц. кримін. права» ; ГО «Асоц. фармацевт. та мед. права». Харків: Право, 2025. 108 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178617172>. С. 74-78.

3. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за зараження інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками: *Постанова Верховної Ради України* від 12.03.2025 р. № 4295-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4295-20#Text>

Starko O. Decriminalization of exposing another person to the risk of infection with the human immunodeficiency virus as a measure to combat the spread of HIV. *The article examines the problem of the expediency of countering the spread of HIV infection by means of criminal law. In particular, the issue of decriminalizing the deliberate putting at risk of infection with the human immunodeficiency virus as a means of restraining and spreading HIV/AIDS is being investigated.*

Keywords: *decriminalization, criminal liability, infection, human immunodeficiency virus, endangerment, stigmatization.*

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ У ЗАКОНОДАВСТВІ ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Сулейманова В. Р.

У роботі аналізується регламентація кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу у законодавстві Іспанії, Німеччини, Польщі, Франції та Швейцарії.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, примушування до шлюбу.*

Однією з обов'язкових умов вступу України до Європейського Союзу (далі – ЄС) є гармонізація та приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів захисту прав людини, у тому числі, щодо гендерної рівності. Так, одним з ключових міжнародно-правових актів у цій сфері є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. Саме з метою реалізації положень цієї Конвенції, Законом України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 р. було доповнено ст. 151-2 «Примушування до шлюбу» Кримінальний кодекс України (далі – КК України). Слід зазначити, що станом на травень 2026 р. Єдиний державний реєстр судових рішень не містить жодного вироку за цією статтею. Водночас, у науці кримінального права відсутня єдність щодо обґрунтування необхідності існування цієї норми. Так, уже зазначалось про можливість цієї норми стати «мертвою» [1, с. 177]. Однак, враховуючи умови воєнного стану, складну демографічну ситуацію, підвищену соціальну вразливість українців, особи можуть використати ці обставини для задоволення власних потреб (наприклад, відстрочки від мобілізації, виїзду за кордон тощо). Так, у соціальних мережах все частіше почали з'являтися оголошення про пошук нареченої/нареченого для укладення фіктивного шлюбу. Також засоби масової інформації повідомляють про укладення шлюбу за нестандартних умов, які наврядчи є дійсними [2]. Верховний Суд підтверджує, що відмова у розірванні шлюбу подружжя є примушуванням до його збереження [3]. Таким чином, існування та збереження кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу, особливо в умовах воєнного стану, є соціально обумовленим та необхідним. Зауважимо, що у ст. 4.4.9. Розділу 4.4. Книги четвертої Спеціальної частини проекту КК України також передбачено відповідальність за примушування до співжиття у шлюбі чи без укладання шлюбу. У цьому аспекті корисним є вивчення зарубіжного досвіду регламентації відповідальності за це кримінальне правопорушення. Це дозволить виокремити переваги та недоліки її регламентації у законодавстві України, а також почерпнути позитивний досвід інших європейських держав.

Системному аналізу було піддано кримінальне законодавство окремих європейських держав, зокрема: Королівство Іспанії (далі – Іспанії) [4], Федеративна Республіка Німеччина (далі – Німеччини) [5], Республіка Польща (далі – Польщі) [6], Французька Республіка (далі – Франції) [7], Швейцарська Конфедерація (далі – Швейцарії) [8].

За законодавством Іспанії кримінальній відповідальності підлягає особа, яка застосовуючи насильство або погрожуючи його застосуванням, примушує іншу особу до укладення шлюбу (ч. 1 ст. 172-bis). У ч. 2 цієї ж статті передбачено відповідальність за примушування особи залишити територію Іспанії або не повертатись до неї, вчиненого з метою примушування до шлюбу та шляхом

обману, насильства або погрози його застосування. За цей злочин встановлено покарання у виді позбавлення волі на строк від шести місяців до трьох років і шести місяців або штрафу на строк від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців. Конкретний вид та строк покарання призначається залежно від тяжкості застосованого насильства чи інших способів. Заслугує на увагу виокремлення в ч. 3 ст. 172-bis KK Іспанії кваліфікуючої ознаки цього складу злочину, а саме потерпілої неповнолітньої особи. У разі вчинення цього злочину щодо такого потерпілого, законодавець встановлює покарання у верхній межі санкції.

У Польщі відповідальності підлягає особа за примушування до укладення шлюбу або союзу, що відповідає шлюбу у її релігійному чи культурному колі (§ 1 ст. 191b KK). Це діяння може бути вчинено такими способами: насильством, незаконною погрозою, використанням залежності або критичної ситуації. У § 2 цієї статті KK криміналізовано спонукання іншої особи залишити територію Польщі з метою примушування до шлюбу шляхом обману або використання залежності або критичної ситуації потерпілого. Вказані злочини караються позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років.

Що стосується законодавства Німеччини, то у ч. 1 абз. 1 § 237 KK передбачено відповідальність за протиправне примушування особи до укладення шлюбу, що поєднується з застосуванням до неї насильства або погрозою спричинення відчутної шкоди. У ч. 2 абз. 1 цього ж параграфу законодавець роз'яснює поняття «протиправне діяння». Воно має місце тоді, коли застосування насильства або погрози спричинення відчутної шкоди є неспівмірним з метою, яка досягається. У абз. 2 окремо виділено такі форми цього злочину як переміщення особи за кордон, спонукання до такого переміщення або ж перешкоджання поверненню з-за кордону із застосуванням обману, насильства або погрози його застосування. Для кваліфікації слід встановлювати мету такого діяння – примушування до шлюбу. За вчинення цього злочину передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років. При цьому, у менш тяжких випадках може бути призначено штраф або позбавлення волі на строк до трьох років (абз. 4 § 237). Однак, тлумачення словосполучення «менш тяжкі випадки» закон не містить.

У 6-bis ст. 222-13 KK Франції встановлено відповідальність за насильство, вчинене проти особи через її відмову укласти шлюб або цивільний союз, або з метою примусити її укласти шлюб або цивільний союз. Для кваліфікації необхідно встановлювати суспільно небезпечні наслідки такого насильства – втрату працездатності не більше, ніж на вісім днів, або відсутність втрати працездатності. Тобто легкі тілесні ушкодження. Французький законодавець також окремо передбачив відповідальність за спонукання особи до виїзду з території Республіки, що вчиняється з метою примушування її до шлюбу або укладення цивільного партнерства за кордоном (ст. 222-14-4 KK). До способів вчинення цього діяння віднесено шахрайські. Будь-яке із вчинених діянь карається позбавленням волі на строк три роки та штрафом у розмірі 45 000 євро.

KK Швейцарії у ч. 1 ст. 181a також закріплює відповідальність за примушування до укладення цивільного чи релігійного шлюбу або реєстрації будь-якої форми партнерства, шляхом застосування насильства, погрози його застосування або будь-якого іншого способу обмеження свободи дій потерпілого. Слід звернути увагу, що ч. 2 цієї статті прямо вказує на відповідальність особи, яка вчинила цей злочин за кордоном, але перебуває у Швейцарії. Карається цей злочин позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що законодавство таких європейських країн, як Іспанія, Польща, Німеччина, Україна, Франція та Швейцарія, у цілому, характеризується уніфікованим підходом до регламентації кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу. Кожен із аналізованих KK передбачає окрему статтю чи параграф, що встановлює відповідальність за цей злочин. Окрім Швейцарії, законодавець інших досліджуваних держав виділяє таку форму вчинення примушування до шлюбу, як спонукання з цією метою до виїзду з території конкретної держави. Відмінною рисою регламентації кримінальної відповідальності за цей злочин у аналізованих державах є конкретизація способів його вчинення. Однак, відсутність вказівки на той чи інший спосіб вчинення примушування до шлюбу у ст. 151-2 KK України дозволяє охопити широке їх коло. Це сприяє належній охороні честі, гідності та свободи потерпілого. Лише KK Іспанії виділяє єдину кваліфікуючу ознаку цього складу злочину – потерпілу неповнолітню особу. Натомість, ч. 2 ст. 151-2 KK України містить низку інших кваліфікуючих ознак, що істотно підвищує ступінь суспільної небезпечності вчиненого. На відміну від України, у KK інших держав цей злочин карається позбавленням волі або штрафом (окрім Польщі). При цьому, мінімальний строк позбавлення волі становить три місяці (у Польщі), а максимальний – п'ять років (Німеччина, Польща та Швейцарія). Слід звернути увагу, що у Франції штраф може бути призначений у розмірі аж 45 000 євро. Це

заслугує на увагу та може бути запозичено, адже застосування грошового стягнення до особи, яка керується корисливим чи іншим низьким мотивом при вчиненні цього злочину, може бути ефективнішим, ніж обмеження чи позбавлення його волі, та сприятиме досягненню загальної та спеціальної превенції. Отже, окремі аспекти дослідження зарубіжного досвіду можуть бути використані для подальшого вдосконалення кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу. Водночас, підхід українського законодавця також може становити інтерес для розвитку законодавства інших держав.

Література

1. Пенькова Т. І., Гега В. О. Кримінальна відповідальність за примушування до шлюбу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 177-180.
2. Фіктивний шлюб для відстрочки від мобілізації: хто несе відповідальність. 29.01.2024. URL: <https://dyvys.info/2024/01/29/fiktyvnyj-shlyub-dlya-vidstrochky/> (дата звернення: 13.06.2026).
3. Верховний Суд: примушування до збереження шлюбу всупереч волі одного з подружжя є недопустимим. 13.04.2026. URL: <https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/358386-verkhovnyy-sud-prinuzhdenie-k-sokhraneniyu-braka-vopreki-vole-odnogo-iz-suprugov-yavlyayetsya-nedopustimym> (дата звернення: 13.06.2026).
4. Código Penal y legislación complementaria. URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=38 (дата звернення: 13.06.2026).
5. German Criminal Code. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 13.06.2026).
6. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 13.06.2026).
7. Code penal Francais. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/legislation/details/23309> (дата звернення: 13.06.2026).
8. Swiss Criminal Code of 21 December 1937. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 13.06.2026).

Suleimanova V. Regulation of criminal liability for forced marriage in the legislation of certain european states. *The paper analyzes the regulation of criminal liability for forced marriage in the legislation of Spain, Germany, Poland, France, and Switzerland.*

Keywords: *criminal liability, forced marriage.*

СТАТТЯ 81⁻¹ КК УКРАЇНИ: ВОЄННА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ПРОТИ СИСТЕМНОЇ ЛОГІКИ

Туляков В. О.

Стаття присвячена аналізу статті 81⁻¹ КК України як воєнного інструменту функціональної конверсії засуджених у ресурс оборони держави. Показано антропологічний конфлікт між класичною моделлю «homo correctibilis» та воєнною моделлю «homo instrumentalis» і доведено необхідність запровадження механізму «фази завершення» для уникнення правового лімбу, подібного до венесуельського кейсу амністії 2026 року.

Ключові слова: *умовно-дострокове звільнення, воєнний стан, амністія, юридична антропологія, стаття 81⁻¹ КК України.*

Про тимчасові норми з незворотними наслідками. Амністію найкраще видно не з абстрактної теорії, а з практики так званих «санітарних амністій» в Україні – формально гуманістичних (розвантаження пенітенціарної системи, зниження епідеміологічних ризиків), але фактично спрямованих на керований перерозподіл кримінально-правового примусу. З позицій юридичної антропології це не лише зміна норм, а трансформація статусу суб'єкта в системі державного примусу: право змінює не стільки норму, скільки людину, тобто антропологічну модель особи, яку конструює інституція. Класичне кримінальне право моделює суб'єкта як носія вини, здатного до виправлення (статті 50, 75 КК України [5]), тоді як воєнне кримінальне право конструює його як функціональний ресурс, придатний до перенаправлення. Це різні антропології, які не можуть співіснувати без спеціального інституційного мосту: покарання формально не скасовується, але змінюються його

форма, момент та соціальне призначення. В українській військовій моделі це набуває ще радикальнішого вигляду: засуджений не «відпускається», а рефункціоналізується, переходить зі статусу об'єкта покарання у статус ресурсу оборони, тобто з «*homo culpabilis*» у «*homo utilis*».

За цих умов амністія перестає бути актом милосердя і перетворюється на акт державної раціональності, що вимагає не лише нормативного, а й антропологічного аналізу. Показовим у цьому сенсі є венесуельський кейс амністії 2026 року, запровадженої як інструмент політичної деескалації, але раптово припиненої виконуючою обов'язки президента Делсі Родрігес через дев'ять тижнів після набрання чинності [7]. Закон про амністію для демократичного співіснування був прийнятий під тиском США після усунення Ніколаса Мадуро і охопив понад 12 000 заяв, із яких 8 616 були формально задоволені, але фактично з-під варті звільнили лише кілька сотень осіб. Закон від самого початку виключав учасників військових заколотів («Операція Свобода», «Операція Гідеон»), а його припинення залишило від 473 до 676 політв'язнів у стані правового лімбу: вони не є ні ув'язненими, ні вільними, не можуть працювати, повертатися додому, відновлювати соціальні зв'язки [7]. Антропологічно це стан лімінальності (за В. Тернером [4]) – порогового існування, в якому суб'єкт «застрягає», не пройшовши обряд переходу до нового статусу. Амністія виявляється не гарантією свободи, а інструментом управління очікуваннями свободи; її сила полягає не в юридичному ефекті, а в політичній обіцянці. Венесуельська ситуація демонструє, що амністія без механізму завершення породжує «юридичну смерть без біологічного зникнення» і має дестабілізаційний потенціал, більший, ніж її відсутність [7].

Стаття 81⁻¹ КК України: антропологія функціональної конверсії. Закон України № 3687-IX від 8 травня 2024 року доповнив Кримінальний кодекс статтею 81⁻¹, яка передбачає умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання для засуджених, що уклали контракт про проходження військової служби під час мобілізації або воєнного стану [6]. Формально йдеться про різновид умовно-дostroкового звільнення, споріднений зі статтею 81 КК України [5], але змістовно ця конструкція виходить за межі класичної моделі. Стаття 81⁻¹ не потребує відбуття визначеної частини строку, не вимагає позитивної характеристики чи висновку про ресоціалізацію, а зосереджується на одному критерії – укладенні контракту на військову службу. Критерієм звільнення стає не стан суб'єкта (виправлення), а його потенційна функція (мобілізаційна корисність). З доктринальної точки зору це інститут функціональної конверсії: засуджений переводиться зі статусу об'єкта репресії у статус ресурсу оборони, а виконання покарання фактично «відкладається» з огляду на зміну функції особи, а не досягнення цілей покарання [8; 9, с. 112–120]. Отже, стаття 81⁻¹ формально оформлена як умовно-дostroкове звільнення зі спеціальною метою, але за своєю функцією ближча до цільової амністії з умовою служби. Її телеологія спрямована не на прощення, а на перенаправлення, і тому аналіз цієї норми повинен виходити за межі традиційної логіки статті 81 КК України та спиратися на самостійну доктринальну рамку тимчасової конверсії кримінального примусу [10; 11]. Практика Верховного Суду щодо статті 81⁻¹ наразі демонструє категоріальну інерцію: спори вирішуються через відтворення понятійного апарату статей 75 і 81 КК України без спроби осмислити нову норму як самостійний інститут воєнного часу [5]. Суд, зокрема у справах щодо осіб, засуджених за невиконання наказу, фактично відокремлює «реальне покарання» від «можливості подальшого звільнення», залишаючись у координатах класичних умовно-дostroкових механізмів. Ключове методологічне питання – чи є військова служба умовою виконання покарання (і тоді потрібні спеціальні наслідки у разі її порушення), чи умовою його відстрочення (і тоді необхідний механізм повернення до відбування) – залишається без прямої відповіді. Відсутність осмисленого розмежування між антропологією «*homo correctibilis*» (стаття 75, прогноз виправлення) та «*homo instrumentalis*» (стаття 81⁻¹, прогноз корисності) призводить до *ad hoc* рішень, не здатних забезпечити системний підхід до статусу особи після завершення служби або воєнного стану. Показово, що Верховний Суд фактично не торкається питання правового статусу особи після закінчення військової служби за статтею 81⁻¹. Ця «мовчанка» не означає відсутності проблеми, а лише її відкладення до моменту, коли накопичиться критична маса справ, у яких зіткнуться тимчасовий характер норми та довгострокові наслідки для правового статусу особи [3, с. 195–200; 10].

Парадокс застережної умови: норма тимчасова, наслідки – постійні. Стаття 81⁻¹ КК України жорстко прив'язана до мобілізації та воєнного стану, що зумовлює її апоріорну тимчасовість, але кримінально-правові наслідки її застосування не мають такого обмеження. Особи, звільнені за цією статтею, після припинення воєнного стану опиняються у ситуації, коли підстава звільнення зникає з актуального законодавства, а статус «умовно звільненого під службу» формально зберігається, і кодекс не пропонує рішення [6]. Це і є парадокс застережної умови у контексті статті 81⁻¹: норма закінчує свою діяльність, але не закриває породжені нею правові стани. Відсутність чіткої відповіді

на питання, чи настає автоматичне повне звільнення, чи перехід у режим статті 75 КК України, чи збереження «підвішеного» статусу до окремого рішення, створює ризик формування масового правового лімбу. Венесуельський досвід раптового згортання амністії без механізму завершення показує, що саме така незавершеність породжує масштабну правову невизначеність і соціальну фрустрацію [7; 8].

Порівняльний аналіз дозволяє виділити три основні моделі вирішення питання статусу осіб, звільнених в обмін на виконання військової або парамілітарної функції.

Перша – модель умовного звільнення з пробаційним завершенням (США, Ізраїль): військова служба враховується як пом'якшуючий або позитивний фактор, але не є самостійною підставою звільнення; після завершення служби особа переходить під контроль пробаційних органів за логікою, близькою до статті 75 КК України [5; 9, с. 87–95].

Друга – модель повного помилування (практика Групи «Вагнера» у РФ): після виконання визначеного обсягу служби видається акт помилування, який повністю обнуляє кримінальний статус; конструкція юридично груба, але замкнена й не залишає умовних «хвостів» [8].

Третя – модель незавершеної амністії (Венесуела 2026 року): амністійний режим згортається без механізму фіналізації і залишає сотні людей у стані правового лімбу, коли тимчасові обмеження фактично продовжують діяти без чіткої правової основи [7].

Українська стаття 81¹ КК поєднує елементи другої моделі (служба як умова звільнення) без інституту помилування та орієнтацію на першу (формула «умовно-дострокового звільнення») без пробаційного завершення. У результаті виникає гібридна конструкція без фіналізації, яка при відсутності законодавчого втручання має тенденцію еволюціонувати в напрямку третьої – венесуельської – моделі правового лімбу [10; 11].

Усунення структурної незавершеності статті 81¹ не потребує її скасування чи радикальної перебудови, а лише доповнення механізмом завершення – що замикає ланцюжок «звільнення – служба – правовий фінал». По-перше, пропонується доповнити статтю 81¹ КК України частиною четвертою з двоканальною моделлю фіналізації: у разі належного виконання умов служби і відсутності нового кримінального правопорушення суд або повністю звільняє особу від невідбутої частини покарання, або замінює її звільненням від відбування покарання з випробуванням за статтею 75 КК України [5]. Така двоканальність зберігає суддівський розсуд і водночас усуває «підвішений» статус. По-друге, доцільно запровадити частину п'яту як зворотний механізм: у випадках невиконання умов служби, самовільного залишення частини або ухилення суд за поданням уповноваженого органу скасовує умовно-дострокове звільнення та направляє особу для відбування невідбутої частини покарання. Без цього механізму «умовність» звільнення залишається декларативною [6; 9, с. 145]. По-третє, необхідна частина шоста із зобов'язуючою нормою: стаття застосовується лише під час воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення, але всі особи, до яких вона вже була застосована, підлягають обов'язковій правовій оцінці статусу за правилами частини четвертої. Такий підхід трансформує «зникнення» норми в обов'язок завершити всі відкриті стани і унеможливує венесуельський сценарій [7]. По-четверте, частина сьома має закріпити інституційний контроль за органами пробації у взаємодії з військовим командуванням, що повертає статтю 81¹ КК України у загальну структуру кримінально-виконавчої системи та відновлює зв'язок між виконанням функції і правовим статусом [8; 10].

Відповідно слід доповнити статтю 75 КК України положенням про можливість її застосування до осіб, звільнених за статтею 81¹, після завершення ними військової служби, а також закріпити процесуальний механізм подання командування через орган пробації та його розгляду судом у скороченому провадженні. Це формалізує перехід від воєнної антропології «*homo instrumentalis*» до поствоєнної «*homo correctibilis*» [3, с. 285–290; 11].

Таким чином, заважаючи на те, що стаття 81¹ КК України є продуктом воєнної необхідності та мобілізаційної раціональності, а не системної кодифікаційної логіки; її антропологічна основа відрізняється від класичних інститутів звільнення, що базуються на прогнозі виправлення [1; 2], але в умовах війни це відмінність не є дефектом. Дефект полягає у відсутності механізму завершення, яка перетворює тимчасовий інструмент воєнної доцільності на потенційну структурну аномалію кримінального права. Верховний Суд наразі не забезпечує системного тлумачення статті 81¹ і продовжує мислити категоріями статей 75 і 81 КК України, залишаючи питання статусу особи після завершення служби та воєнного стану відкритим. Венесуельський кейс 2026 року показує, до яких наслідків призводить амністійний режим без механізму завершення: правовий лімб для сотень людей, розмитість статусів, перманентна невизначеність для них і їхніх сімей [7]. Запропонована модель двоканальної фіналізації (повне звільнення або режим статті 75 КК України), *return mechanism*,

зобов'язуюча sunset clause та пробаційний контроль – дозволяє інтегрувати статтю 81⁻¹ у загальну систему КК без втрати її мобілізаційної функції. Воєнна доцільність має завершуватися у формах, сумісних із логікою кримінального права: через ресоціалізацію або остаточне звільнення, але не через нескінченний правовий лімб [10; 11].

Амністія чи умовно-дострокове звільнення без механізму завершення породжують більшу правову невизначеність, ніж їхня відсутність, і саме цю пастку українське право ще може вчасно уникнути [7].

Література

1. Beccaria C. On Crimes and Punishments. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. 254 p.
2. Bentham J. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Oxford : Clarendon Press, 1907. 378 p.
3. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York : Vintage Books, 1995. 333 p.
4. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1969. 213 p.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. і доп.). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності : Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. Голос України. 2024. № 93.
7. Alonso Moleiro A. The abrupt end of the amnesty law frustrates hopes of freedom in Venezuela. El País in English. 2026. April 28. URL: <https://english.elpais.com/international/2026-04-28/the-abrupt-end-of-the-amnesty-law-frustrates-hopes-of-freedom-in-venezuela.html>.
8. Mobilizing Convicts in Ukraine: Who Gets Drafted, How, and Under What Conditions. VoxUkraine. 2025. May 13. URL: <https://voxukraine.org/en/mobilizing-convicts-in-ukraine-who-gets-drafted-how-and-under-what-conditions>.
9. Кримінальна політика у сфері покарань / Б. М. Головкін, В. О. Туляков, В. М. Бурдін та ін. ; за ред. Б. Головкіна, Г. Шмельцер. Одеса : Гельветика, 2022. 209 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.24889>.
10. Tuliakov V. Structured Sentencing Algorithm for Ukraine. SSRN. 2025. 32 p. Abstract No. 5785502. DOI: 10.2139/ssrn.5785502.
11. Туляков В. О. Протидія злочинності. Як це має відбуватися насправді. Юридичний вісник України. 2025. № 25 (1558). С. 38–39 ; 2026. № 26 (1559). С. 30–32. URL: <https://hdl.handle.net/11300/31562>.

Tuliakov V. Article 81⁻¹ of the Criminal Code of Ukraine: war-time rationality versus systemic logic. *The article analyzes Article 81⁻¹ of the Criminal Code of Ukraine as a war-time mechanism of converting convicts into a defence resource and argues for a completion phase to avoid a legal limbo.*

Keywords: conditional early release; war-time legislation; amnesty; legal anthropology; Criminal Code of Ukraine.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РЕФОРМИ КК УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ, СТАНДАРТИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Федотова Г. В.

Дослідження присвячено реформуванню КК України на шляху до ЄС. Висвітлено трьохетапний механізм перегляду довічного ув'язнення та обґрунтовано декриміналізацію низки службових й економічних злочинів.

Ключові слова: євроінтеграція, Кримінальний кодекс України, верховенство права, право на надію, декриміналізація.

Процес набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі вимагає системної гармонізації вітчизняного законодавства з європейським правовим масивом (*acquis communautaire*). Головним орієнтиром цієї трансформації є зміна фундаментальної філософії Кримінального кодексу України (КК) [5]. Мова йде про рішучий перехід від «державоцентризму» (радянського за своєю суттю принципу пріоритетного захисту інтересів державних інституцій) до «людодоцентризму» (де найвищою цінністю, що обмежує каральний апарат держави, є права, свободи та законні інтереси людини).

Основним інструментом оцінки якості правотворчості у цій сфері виступає Rule of Law Checklist (Контрольний список питань для оцінки стану верховенства права) Венеційської комісії [3]. Відповідно до цього стандарту, будь-яка кримінально-правова норма повинна суворо відповідати критерію юридичної визначеності (*legal certainty*). На практиці це означає: повну передбачуваність закону для пересічного громадянина, максимальне звуження та конкретизацію меж судової дискреції і ліквідацію колізій, тобто відмову від практики безсистемних, точкових («фрагментарних») правок, які породжують законодавчий хаос.

Сучасна реформа кримінального права України розгортається у двох взаємопов'язаних вимірах, зокрема, шляхом гуманізації системи покарань через запровадження реального судового механізму перегляду вироків для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі («право на надію») та раціоналізації кримінальної відповідальності через подолання явища «гіперкриміналізації» та декриміналізацію окремих службових і економічних діянь.

Розглядаючи передумови цієї реформи, слід зазначати, що довгий час українська правова система ігнорувала європейський стандарт, згідно з яким покарання не може перетворюватися на суто фізичне знищення або безмежне ув'язнення особи без шансу на виправлення. Єдиним юридичним шляхом звільнення для осіб, засуджених за статтею 64 КК України до довічного позбавлення волі, залишалося Президентське помилування [5]. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у фундаментальному рішенні «Петухов проти України (№ 2)» (2019 рік) констатував, що інститут помилування в Україні є суб'єктивним, непередбачуваним та абсолютно неефективним [2]. Відсутність чіткого, нормативно врегульованого та доступного для засудженого механізму перегляду вироку була прирівняна до порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (заборона катування, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання) [1]. ЄСПЛ наголосив, що кожен засуджений повинен мати право на реалістичну перспективу звільнення – так зване «право на надію» («світло в кінці тунелю»).

Виконуючи рішення ЄСПЛ та рішення Конституційного Суду України, законодавець ухвалив Закон України № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року (далі – Закон № 2690-IX) [9]. Цей нормативно-правовий акт докорінно змінив «тіло» вітчизняного матеріального та процесуального права, замінивши виключно репресивну модель пенітенціарного впливу на модель ресоціалізації. Закон № 2690-IX вніс комплексні зміни до Кримінального (КК) [5], Кримінального процесуального (КПК) [6] та Кримінально-виконавчого (КВК) [7] кодексів України. Завдяки цьому було сформовано прозорий трьохетапний механізм перегляду:

Етап I. Формування матеріально-правової підстави (ст. 82 КК України). Згідно з новою частиною 5 статті 82 КК України, особі, яка відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, покарання може бути замінено судом на позбавлення волі строком від 15 до 20 років [5]. Імперативний часовий ценз: Подання відповідного клопотання стає можливим лише після фактичного відбуття засудженим не менше 15 років призначеного судом покарання. Критерії оцінки: Заміна покарання не є автоматичною. Суд оцінює поведінку особи за весь період відбування покарання через призму сумлінного дотримання режиму, праці та виконання завдань ресоціалізації.

Етап II. Процесуальний порядок розгляду (зміни до КПК України). Процедура розгляду питань про заміну довічного ув'язнення отримала додаткові процесуальні гарантії захисту прав людини відповідно до ідеї «рівності зброї» (*equality of arms*). Такими гарантіями стали колегіальність розгляду та обов'язковість доказів, які полягають у тому, клопотання розглядається судом виключно у складі трьох суддів (ч. 2 ст. 31 КПК України) [6], що мінімізує суб'єктивізм та упередженість при ухваленні рішення. До матеріалів справи обов'язково додається детальний висновок адміністрації установи виконання покарань, актуалізований індивідуальний план виправлення засудженого та результати оцінки ризиків вчинення повторного правопорушення.

Етап III. Перспектива повного звільнення (ст. 81 КК України). Після того, як суд задовольняє клопотання і замінює довічний термін на визначений строковий (наприклад, на 15 років), засуджений переходить у статус особи, яка відбуває строкове покарання. Це відкриває для нього можливість подальшого застосування умовно-дострокового звільнення (УДЗ) на підставі статті 81 КК України

[5]. Проте загальний розрахунковий мінімальний строк перебування у місцях позбавлення волі для таких осіб з урахуванням усіх послідовних етапів та процедур складає понад 25 років, що повністю нівелює ризики для суспільної безпеки та відповідає європейській практиці.

Окремої уваги заслуговує декриміналізація економічних та службових злочинів у національному законодавстві. Європейська правова традиція чітко визначає, що кримінальне покарання є *ultima ratio* – тобто крайнім, останнім засобом інституційного впливу держави на правопорушника. Держава має право залучати кримінальну юстицію виключно тоді, коли заходи адміністративного, цивільно-правового чи дисциплінарного характеру виявилися абсолютно неефективними. Натомість в Україні тривалий час спостерігається протилежний деструктивний тренд – «гіперкриміналізація». Законодавець роками створював нові склади кримінальних правопорушень (зокрема проступків) у сфері господарської та службової діяльності, які не несуть високого ступеня суспільної небезпеки. Це призводить до перевантаження органів досудового розслідування та судів справами, які не є суспільно небезпечними; не виправданих витрат обмежених бюджетних і людських ресурсів держави; створення додаткових корупційних ризиків та умов для тиску на бізнес. Гармонізація із законодавством ЄС вимагає звуження меж кримінального закону, декриміналізації потребує значна частина економічних і службових деліктів малої тяжкості у площину адміністративної відповідальності [8]. Це дозволить розвантажити пенітенціарну систему й акумулювати сили правоохоронних органів на пріоритетних для ЄС напрямках: транскордонній злочинності, масштабній корупції та кіберзлочинах. Для впровадження європейського стандарту юридичної визначеності [3] та принципу пропорційності покарання, реформування потребують наступні статті Особливої частини КК України.

Стаття 367 КК України «Службова недбалість». Проблема полягає в тому, що стаття містить оціночні поняття «істотна шкода» (ч. 1) та «тяжкі наслідки» (ч. 2) [5]. Попри наявність математичного розрахунку цих понять через неоподатковуваний мінімум доходів громадян (НМДГ) у примітці до ст. 364 КК [5], на практиці виникає колосальна судова дискреція при оцінці шкоди немайнового характеру (наприклад, «підрив авторитету органу влади», «порушення конституційних прав»). Пропонується повна декриміналізація діянь за ч. 1 ст. 367 КК [5], якщо вони вчинені з необережності службовою особою та не потягли за собою реальних фізичних збитків чи загрози життю людей. Переведення таких проступків до КУпАП із накладенням суворих адміністративних штрафів та позбавленням права обіймати посади [8].

Статті 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права» та 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги». Криміналізація внутрішньогосподарських конфліктів у приватному секторі цілком суперечить європейській практиці [5]. Держава надмірно втручається у відносини приватного бізнесу, де спори мають вирішуватися виключно у порядку господарського чи цивільного судочинства (через відшкодування збитків, розірвання контрактів, корпоративні штрафи). Отже, доцільним є звуження диспозицій цих статей. Кримінальна відповідальність має наставати виключно у випадках, коли діяння прямо загрожували публічним інтересам держави, національній безпеці або критичній інфраструктурі. В інших випадках – декриміналізація.

Стаття 209-1 КК України «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів...». Кримінальна відповідальність за вказане діяння передбачає за формальні порушення процедур фінмоніторингу суб'єктами первинного контролю (нотаріуси, аудитори, банкіри) [5]. Хоча Директиви ЄС (зокрема Директива (ЄУ) 2024/1640) вимагають жорсткого контролю за відмиванням коштів, вони роблять акцент на ефективності фінансових розслідувань, а не на кримінальному переслідуванні за процедурні помилки [4], тому декриміналізація формальних складів, де немає прямого умислу на приховування злочинних доходів є обумовленою, натомість посилення адміністративно-господарських санкцій (штрафів) проти установ-порушників у межах КУпАП вважається ефективнішою [8].

Вище зазначене підтверджує, що гармонізація кримінального закону України із європейськими стандартами – це єдиний шлях до побудови передбачуваної, справедливої та гуманної правової системи. Реалізація Закону № 2690-IX довела здатність національного законодавця трансформувати фундаментальні інститути кримінального права відповідно до вимог ЄСПЛ [9]. Наступним стратегічним кроком має стати рішуче очищення Особливої частини КК України від рудиментів радянського репресивного мислення – перегляд та декриміналізація економічних і службових проступків, усунення розмитих оціночних понять і перехід до збалансованого застосування кримінальної репресії виключно як крайнього заходу захисту суспільства.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: rada.gov.ua.
2. Справа «Петухов проти України (№ 2)» (заява № 41216/13) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 року // Офіційний вебпортал судово-юрідичної інформації / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Petuhov_vs_UA.pdf.
3. Контрольний список питань для оцінки стану верховенства права (*Rule of Law Checklist*), затверджений Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 р.). URL: coe.int.
4. Директива (ЄС) 2024/1640 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2024 року про механізми, які мають бути впроваджені державами-членами для запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей або фінансування тероризму // Офіційний вебсайт Міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/UKR_6AMLD.pdf.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: rada.gov.ua.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. URL: rada.gov.ua.
9. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 18.10.2022 р. № 2690-IX // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 28. Ст. 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2690-20>

Fedotova H. Euro-integration vector of the criminal code reform in Ukraine: challenges, standards, perspectives. *The theses focus on reforming the CC of Ukraine towards the EU. They highlight a three-stage review for life sentences and justify decriminalizing several official and economic crimes.*

Keywords: *European integration, Criminal Code of Ukraine, rule of law, right to hope, decriminalization.*

НЕДОПУСТИМІСТЬ ПОВОРОТУ ДО ГІРШОГО В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ЯК ГАРАНТІЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Фідря Ю. О.

У тезах розглянуто недопустимість повороту до гіршого (reformatio in peius) як процесуальну гарантію доступу до правосуддя на стадії апеляційного перегляду судового рішення у кримінальному провадженні. Проаналізовано нормативне закріплення цієї гарантії у КПК України, її зв'язок із засадами кримінального провадження та окремими доктринальними принципами.

Ключові слова: *доступ до правосуддя, апеляційне провадження, апеляційне оскарження, недопустимість повороту до гіршого, reformatio in peius, правова визначеність.*

Реалізація засади доступу до правосуддя під час провадження в суді апеляційної інстанції поряд із правом на апеляційне оскарження передбачає ефективне використання передбачених законом гарантій та процедур. Важливе значення у цьому контексті мають процесуальні гарантії, які покликані забезпечити вільну реалізацію права на оскарження та унеможливити виникнення для особи необґрунтованих негативних наслідків у зв'язку із самим фактом звернення до суду апеляційної інстанції. Однією з таких гарантій є недопустимість повороту до гіршого (non reformatio in peius), функціональне призначення якої полягає, серед іншого, в усуненні стримувального ефекту, що міг би виникати, якби реалізація обвинуваченим права на апеляційне оскарження сама по собі створювала ризик погіршення його правового становища. Іншими словами, суть цієї гарантії зводиться до того, що обвинувачений повинен мати можливість ініціювати перевірку несприятливого

для нього рішення, не наражаючись на ризик погіршення свого становища лише внаслідок власного звернення із апеляційною скаргою.

Конституційною основою аналізованої гарантії є передусім статті 55 та 129 Конституції України [1]. На рівні Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2] вихідною є стаття 21 «Доступ до правосуддя та обов’язковість судових рішень», яка гарантує право на справедливий розгляд і вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, а також стаття 24 «Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності», яка встановлює гарантії права на перегляд вироку чи ухвали, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня у порядку, передбаченому КПК. Однак безпосереднє нормативне закріплення недопустимості повороту до гіршого на стадії апеляційного провадження міститься у ст. 421 КПК України «Недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого». Саме ця норма є центральною у системі кримінальних процесуальних положень, що формують українську модель *reformatio in peius* в апеляційному провадженні, оскільки визначає межі допустимого погіршення правового становища обвинуваченого залежно від суб’єкта апеляційного оскарження та спрямованості заявлених ним вимог. До цієї системи норм належить ч. 4 ст. 403 КПК України, відповідно до якої після спливу строку на апеляційне оскарження не допускається внесення до апеляційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого. У свою чергу, ч. 2 ст. 404 КПК дозволяє суду апеляційної інстанції вийти за межі апеляційних вимог лише за умови, що цим не погіршується становище обвинуваченого.

Важливе значення мають положення ст. 420 КПК України, що визначають випадки, за яких апеляційний суд, скасовуючи вирок суду першої інстанції, ухвалює власний вирок, зокрема у зв’язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення чи збільшення обсягу обвинувачення, застосування більш суворого покарання, скасування необґрунтованого виправдувального вироку або неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання. Усі передбачені ч. 1 ст. 420 КПК України випадки так чи інакше пов’язані з погіршенням становища обвинуваченого. Натомість ст. 421 КПК України установлює процесуальну передумову такого погіршення: воно допускається лише у разі, якщо з наведених вище підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий чи його представник.

Як слушно вказує В. Маринів, «гарантія неможливості повороту до гіршого є умовною, а не абсолютною. Умовність полягає у можливості суду апеляційної інстанції погіршити становище особи, але за наявності певного юридичного факту. Такий юридичний факт має складний зміст, адже повинен містити дві складові: (а) подання апеляційної скарги чітко визначеним суб’єктом і (б) порушення у апеляційній скарзі питання про погіршення становища особи» [3, с. 118]. Таким чином, заборона *reformatio in peius* не означає абсолютної неможливості погіршити становище обвинуваченого: український КПК допускає це, але переносить процесуальну ініціативу й тягар своєчасного формулювання відповідної вимоги на прокурора, потерпілого або його представника.

Варто зауважити, що дія цієї гарантії не припиняється і у випадку скасування судового рішення з призначенням нового розгляду у суді першої інстанції. Частина 2 ст. 416 КПК України допускає при новому розгляді застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання лише за умови, що попередній вирок було скасовано за апеляційною скаргою прокурора, потерпілого чи його представника саме у зв’язку з необхідністю такого погіршення. Отже, встановлені апеляційною процедурою межі повороту до гіршого зберігають своє значення й на наступному етапі провадження після скасування вироку.

Нарешті, системний характер заборони *reformatio in peius* підтверджується її закріпленням і на стадії касаційного перегляду. Згідно із ст. 437 КПК України суд касаційної інстанції не вправі сам застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, а скасування судового рішення з метою погіршення становища засудженого допускається лише за наявності касаційної скарги прокурора, потерпілого чи його представника, поданої з відповідних підстав.

У теоретичному аспекті недопустимість повороту до гіршого ґрунтується на низці взаємопов’язаних засад кримінального провадження та доктринальних принципів. Передусім вона слугує забезпеченню доступу до правосуддя, оскільки усуває стримувальний ефект, який міг би перешкоджати обвинуваченому реалізувати право на оскарження. Водночас ця гарантія є проявом *favor defensionis*, адже спрямована на посилення процесуального захисту особи, яка протистоїть публічному кримінальному переслідуванню.

Не менш важливим є її зв'язок із засадами диспозитивності та змагальності. Якщо прокурор, потерпілий або його представник у встановленому законом порядку не поставили перед апеляційним судом питання про погіршення становища обвинуваченого, суд не повинен виходити за межі відповідної процесуальної ініціативи та самостійно формувати несприятливі для особи наслідки апеляційного перегляду судового рішення. У цьому сенсі заборона *reformatio in peius* обмежує можливість виходу суду за межі апеляційної ініціативи сторін саме у напрямі погіршення правового становища обвинуваченого. Крім того, недопустимість повороту до гіршого безпосередньо пов'язана з вимогою правової визначеності. Обвинувачений, реалізуючи право на апеляційне оскарження, повинен мати можливість передбачити процесуальні наслідки свого звернення та межі потенційного погіршення власного становища.

У підсумку слід наголосити, що недопустимість повороту до гіршого є процесуальною гарантією доступу до правосуддя та свободи апеляційного оскарження, яка забезпечує свободу звернення до суду вищої інстанції без ризику, що сама ця ініціатива буде використана як процесуальна підстава для погіршення становища обвинуваченого. При цьому не нівелюються ані публічний інтерес у належному застосуванні закону про кримінальну відповідальність, ані процесуальні інтереси потерпілого: прокурор, потерпілий чи його представник зберігають можливість ініціювати перегляд судового рішення у напрямі погіршення становища обвинуваченого, однак відповідна вимога має бути належним чином і своєчасно заявлена. Саме це дозволяє розглядати заборону *reformatio in peius* як механізм балансу між ефективністю перегляду судових рішень, змагальністю, правовою визначеністю та інтересом держави у виправленні судових помилок.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4761> (дата звернення: 01.06.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20260401#n2768> (дата звернення: 01.06.2026).
3. Маринів В.І. Недопустимість повороту до гіршого як гарантія свободи апеляційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 114-119.

Fidria Yu. Prohibition of reformatio in peius in the court of appeal as a guarantee of access to justice in criminal proceedings. *The paper examines the prohibition of reformatio in peius as a procedural guarantee of access to justice at the stage of appellate review in criminal proceedings. The statutory regulation of this guarantee in the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as its relationship with the principles of criminal proceedings and certain doctrinal principles, is analyzed.*

Keywords: access to justice, appellate proceedings, appeal, prohibition of reformatio in peius, legal certainty.

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

Чечель Н. О.

У статті досліджено конституційні гарантії прав і законних інтересів засуджених в Україні. Проаналізовано їх правову природу, основні ознаки та роль у захисті людської гідності в системі конституційного і кримінально-виконавчого права. Визначено значення цих гарантії для забезпечення законності, гуманного поводження, ресоціалізації та дотримання міжнародних стандартів прав людини, а також необхідність удосконалення механізмів їх реалізації в умовах реформування пенітенціарної системи України.

Ключові слова: конституційні гарантії, права засуджених, законні інтереси засуджених, правовий статус засуджених, міжнародні стандарти.

Конституційні гарантії забезпечення прав і законних інтересів засуджених є важливим елементом правової системи України, спрямованим на забезпечення належного рівня захисту прав, свобод і людської гідності осіб, які відбувають кримінальні покарання. Актуальність дослідження цієї проблематики зумовлена необхідністю вдосконалення механізмів реалізації та захисту конституційних прав засуджених в умовах реформування кримінально-виконавчої системи України, поглиблення євроінтеграційних процесів і приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері прав людини. Попри закріплення основних прав і свобод засуджених у Конституції України та галузевому законодавстві, на практиці все ще існують проблеми, пов'язані з недостатньою ефективністю механізмів їх реалізації та захисту, обмеженим доступом до правосуддя, а також окремими недоліками нормативно-правового регулювання. Зазначені обставини зумовлюють необхідність комплексного наукового аналізу конституційних гарантій прав засуджених і розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики у цій сфері.

Дослідженню проблемних питань забезпечення прав і законних інтересів засуджених осіб у своїх працях приділили увагу М. Т. Гаврильців, С. К. Гречанюк, О. М. Джужа, З. В. Зарадюк, О. Г. Колб, М. М. Яцишин та ін.

Поняття конституційних гарантій охоплює сукупність правових норм, принципів і механізмів, спрямованих на забезпечення правового статусу засуджених осіб, збереження гідності та створення умов для їх ресоціалізації. Ці гарантії базуються на загальнови́знаних міжнародних стандартах прав людини, які адаптовані до національного законодавства України та є інструментом обмеження їх порушень та забезпечення належного ставлення до осіб, які відбувають покарання.

Особливістю правової природи конституційних гарантій забезпечення прав та законних інтересів засуджених осіб є належність одночасно до конституційного права, що регулює основи правового статусу людини і громадянина, та кримінально-виконавчого права, яке деталізує порядок виконання покарань. Ці гарантії мають універсальний характер, оскільки ґрунтуються на положеннях Конституції України, зокрема нормах, що закріплюють непорушність людської гідності, право на свободу та особисту недоторканність, а також заборону нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Вони формують правову основу для діяльності установ виконання покарань, встановлюючи межі їхніх повноважень і забезпечуючи захист засуджених від порушень їхніх прав. У цьому контексті конституційні гарантії виступають як юридична основа для реалізації принципу законності в процесі виконання покарань [1, с. 112].

Конституційні гарантії забезпечення прав та законних інтересів засуджених осіб мають багатогранний характер, що проявляється в їхній здатності забезпечувати як матеріальні, так і процесуальні права. Матеріальні гарантії включають право на належні умови відбування покарання, доступ до медичної допомоги, харчування, а також можливість підтримувати зв'язок із зовнішнім світом. Процесуальні гарантії, своєю чергою, забезпечують можливість оскарження дій адміністрації установ виконання покарань, доступ до правової допомоги та захист від дискримінації. Ці аспекти тісно пов'язані з принципом верховенства права, який полягає у відповідності дій держави в особі органів та установ щодо засуджених конституційним нормам і міжнародним стандартам. Такий підхід сприяє формуванню правової культури в пенітенціарній системі та забезпечує гармонізацію національного законодавства з вимогами міжнародного права.

Важливим елементом правової природи конституційних гарантій забезпечення прав засуджених осіб є їхня спрямованість на ресоціалізацію засуджених. Це передбачає створення умов, за яких особа, відбуваючи покарання, має можливість зберегти або відновити свою соціальну роль після звільнення від відбування покарання. Конституційні гарантії в цьому контексті включають право на освіту, професійну підготовку та трудову діяльність, що сприяють соціальній адаптації. Вони також передбачають захист від будь-яких форм дискримінації, що можуть виникати через статус засудженого. Таким чином, конституційні гарантії не лише обмежують каральний вплив держави, але й створюють передумови для повернення особи до життя в суспільстві на принципах поваги до її прав і свобод.

Конституційні гарантії забезпечення прав засуджених осіб також відображають зобов'язання України перед міжнародним співтовариством у сфері дотримання прав людини. Вони ґрунтуються на положеннях міжнародних договорів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка встановлює мінімальні стандарти поводження із засудженими. Ці міжнародні норми інтегровані в національне законодавство через Конституцію України, яка визначає пріоритетність міжнародних договорів у разі невідповідності їм норм національного законодавства. У цьому

контексті конституційні гарантії є інструментом імплементації міжнародних стандартів у національну пенітенціарну систему, що сприяє підвищенню її гуманності та прозорості [2, с. 39].

Правова природа конституційних гарантії також виявляється через їхню ієрархічну структуру. Конституція України встановлює базові принципи, які деталізуються в спеціальному законодавстві, зокрема в Кримінально-виконавчому кодексі України. Ці принципи включають повагу до гідності, гуманне ставлення та заборону тортур. Водночас конституційні гарантії мають динамічний характер, оскільки їхній зміст може змінюватися через законодавчі зміни та судову практику з урахуванням сучасних викликів та суспільних потреб.

Ще одним аспектом правової природи конституційних гарантії є їхня спрямованість на забезпечення рівності перед законом. Засуджені, попри обмеження їхніх прав у зв'язку з виконанням покарання, зберігають статус суб'єктів конституційних правовідносин. Це означає, що вони мають право на захист своїх прав нарівні з іншими громадянами, зокрема через звернення до суду чи інших державних органів. Такий підхід відображає принцип недискримінації та забезпечує засудженим можливість відстоювати свої інтереси в правовому полі. Конституційні гарантії в цьому контексті виступають як механізм, що урівноважує каральну функцію держави та захист прав людини.

Конституційні гарантії також мають превентивну функцію, спрямовану на запобігання порушенням прав засуджених осіб. Вони встановлюють чіткі стандарти діяльності установ виконання покарань, які включають вимоги до умов тримання, забезпечення безпеки та дотримання процедурного порядку під час застосування дисциплінарних заходів. Превентивна роль конституційних гарантії сприяє зниженню ризиків порушення прав і створенню більш гуманних умов відбування покарань [3, с. 215].

Нарешті, конституційні гарантії прав засуджених відображають еволюцію правового регулювання пенітенціарної системи в Україні. Вони є результатом поступового переходу від карально-репресивної моделі до моделі, орієнтованої на ресоціалізацію та захист прав людини. Цей процес супроводжується реформами кримінально-виконавчого законодавства, спрямованими на приведення національних норм у відповідність до європейських стандартів. Водночас залишаються виклики, пов'язані з необхідністю вдосконалення механізмів реалізації цих гарантії, що вимагає подальшого аналізу та законодавчих ініціатив.

Отже, конституційні гарантії забезпечення прав засуджених осіб є складним правовим інститутом, що поєднує норми конституційного та кримінально-виконавчого права, спрямовані на захист прав і свобод осіб, які відбувають покарання. Їхня правова природа визначається універсальністю, ієрархічною структурою та спрямованістю на забезпечення гуманного ставлення, ресоціалізації та дотримання міжнародних стандартів. Ці гарантії відіграють ключову роль у формуванні правової основи діяльності пенітенціарної системи, сприяючи балансу між каральною функцією держави та захистом прав людини.

Література

1. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
2. Гаврильців М. Т. Організаційно-правові гарантії конституційного права людини та громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. № 22. С. 38–41. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc22/10.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.

Chechel N. Regarding the concept and legal nature of constitutional guarantees for ensuring the rights and legitimate interests of convicted persons: some aspects. *The article examines the constitutional guarantees of the rights and legitimate interests of convicts in Ukraine. Their legal nature, main features and role in protecting human dignity in the system of constitutional and criminal law are analyzed. The significance of these guarantees for ensuring legality, humane treatment, resocialization and compliance with international human rights standards is determined, as well as the need to improve the mechanisms for their implementation in the context of reforming the penitentiary system of Ukraine.*

Keywords: constitutional guarantees, rights of convicts, legitimate interests of convicts, legal status of convicts, international standards.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАКРІПЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ГАРАНТІЙ ОСІБ НА ЇХ УТРИМАННЯ (СТАТТІ 164, 165 КК УКРАЇНИ)

Шишко О. Є.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. І. В. Козич

Кримінально-правова охорона гарантій на утримання визначених законом категорій соціально вразливих осіб повинна виступати одним із ключових сегментів сучасної кримінально-правової політики.

Ключові слова: міжнародно-правові стандарти, кримінально-правова охорона, гарантії осіб на утримання, аліменти, непрацездатні батьки.

Права осіб на утримання (дітей, непрацездатних батьків) та гарантії їх охорони, у тому числі кримінально-правової, знаходять своє віддзеркалення у міжнародних нормативно-правових документах та внутрішніх актах національного законодавства. Станом на сьогодні немає уніфікованого підходу до визначення кримінально-правових гарантій охорони права осіб на утримання, кожна держава опирається як на загальні вимоги міжнародного права, так і на особливості своєї національної правової традиції.

Міжнародно-правові та європейські стандарти створюють потужну нормативну базу для національного законодавства в галузі охорони сім'ї як правового інституту, оскільки їх ратифікація тягне за собою певні зобов'язання, в тому числі щодо адаптації національної системи правового регулювання та охорони сімейних відносин до європейського правового простору з урахуванням основних тенденцій розвитку сімейного права в Європі, наближення національного законодавства до норм міжнародного права та законодавства ЄС, застосування найкращої європейської практики, у тому числі до сімейних відносин [1, с.186].

Міжнародно-правові акти універсального характеру. Загальна декларація прав людини, закріплюючи постулат про охорону прав людини силою закону, їх забезпечення шляхом реалізації національних і міжнародних прогресивних заходів, проголошує сім'ю природним та основним осередком суспільства, який має право на захист з боку суспільства та держави. Гарантії визначеного законом кола осіб, пов'язані з їх утриманням, безпосередньо впливають із декларованого права кожної людини на відповідний життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, та право на забезпечення у випадках безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи інших ситуацій втрати засобів до існування. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу (ст.25) [2].

Конвенція ООН про права дитини (ст. ст.18, 19, 27) акцентує на тому, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, рівень життя, необхідний для належного фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку; а сім'ї, як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист та сприяння. Основна відповідальність за забезпечення, в межах своїх здібностей та фінансових можливостей, необхідних для розвитку дитини умов життя покладається на батька (-ків) або інших осіб, які виховують дитину. Конвенція покладає на держав-учасниць вживати усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від будь-яких форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбального і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [3].

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006) підкреслює, що інвалідність є поняттям, яке еволюціонує та є результатом взаємодії між людьми, що мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами, і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими; аналогічно наголошує на важливості захисту сім'ї, як природного та основного осередку, з боку суспільства та держави, а також необхідності захисту та допомоги особам з інвалідністю. Із цією метою держави-учасниці беруть на себе, посеред інших, зобов'язання вживати усіх належних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, що визнаються в цій Конвенції (ст.4) [4].

Конвенція ООН про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання (2007) укріплює підтверджує постулати про: першочерговість уваги якнайкращому забезпеченню інтересів дитини; права дітей на рівень життя, що відповідає фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку дитини; основну відповідальність одного з батьків (батьків) або інших осіб за забезпечення у межах своїх здібностей та фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Метою Конвенції є забезпечення ефективного міжнародного стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, сфера її застосування має відношення до зобов'язань про утримання, що виникають з відносин між батьками та дитиною, стосовно особи віком до 21 року; до визнання та виконання або виконання рішення про утримання одного з подружжя, коли заяву зроблено разом з вимогою про утримання дитини; до утримання одного з подружжя (ст.2) [5].

Міжнародно-правові акти регіонального характеру. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996), з переконанням про підтримку прав та найвищих інтересів дітей, застосовується до дітей, які не досягли 18-річного віку та охоплює сферою своєї відповідальності розгляд сімейних справ, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням батьками своєї відповідальності. Прийняття рішення судовим органом повинне відбуватися у найвищих інтересах дитини, яка, у свою чергу, володіє процесуальними правами, передусім, – бути поінформованим та висловити свою думку під час розгляду справи; клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки; призначати свого представника; здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі (ст. ст.3-5) [6].

Європейська соціальна хартія (переглянута) (1996) закріплює, що діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються; а також на належний соціальний, правовий та економічний захист. Нею приділена неабияка увага державницькому сприянню категоріям осіб, відповідальних за інших – працюючих чоловіків та жінок із сімейними обов'язками, для яких передбачена необхідність врахування потреб стосовно прийняття на роботу та належного соціального забезпечення (ст.27). Хартія деталізує, що «сімейні обов'язки» стосуються як дітей, що перебувають на утриманні, так і інших близьких родичів, які потребують догляду або підтримки. Зміст термінів «діти, які перебувають на їхньому утриманні» та «інші близькі родичі, які явно потребують їхнього догляду або підтримки» вказаний міжнародно-правовий документ пропонує вважати прерогативою національного законодавства відповідної Сторони [7].

Узагальнюючи зміст положень основних міжнародно-правових актів універсального та регіонального характеру, що стосуються державно-суспільних гарантій утримання для відповідних категорій осіб, можна зауважити наступне: 1) сім'я декларується як основне середовище, яке має право розраховувати на повноцінний захист зі сторони як держави, так і соціуму; а також різносторонню підтримку (у тому числі, за допомогою законодавчих/правових заходів) за очевидних кризових ситуацій (через хворобу, інвалідність її членів, втрату засобів до існування); 2) особливими сегментом сімейного кластеру виступає дитина, захисту прав якої у будь-якому державному утворенні повинен бути забезпечений найвищий пріоритет; 3) самостійного значення набуває захист і для членів сім'ї, на утриманні яких перебувають інші особи (на прикладі ланцюжків «батьки ↔ діти», «діти ↔ батьки», «подружжя ↔ подружжя»); 4) декларовані права не є «безмежними», відтак, і обов'язки з утримання не носять абсолютного характеру, будучи лімітованими наявними у суб'єктів можливостями (у першу чергу, фінансовими), а також віковим критерієм.

Література

1. Сікан О. М. Сім'я як об'єкт кримінально-правової охорони : дис. ... д-ра філос.: 081. Одеса, 2023. 245 с.
2. Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.06.2026).
3. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р.: ратифікована Постановою Верховної Ради № 789-XII від 27.02.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.06.2026).
4. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р.: ратифікована Законом України № 1767-VI від 16.12.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 10.06.2026).

5. Конвенція ООН про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23.11.2007 р.: ратифіковано Законом України № 26-VII від 11.01.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text (дата звернення: 10.06.2026).

6. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р.: ратифіковано Законом України № 69-V від 03.08.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text (дата звернення: 10.06.2026).

7. Європейська соціальна хартія (переглянута) Ради Європи від 03.05.1996 р.: ратифікована Законом України № 137-V від 14.09.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 10.06.2026).

Shyshko O. International legal standards for the criminal law protection of individuals' rights to housing (Articles 164 and 165 of the Criminal Code of Ukraine). *The criminal law protection of maintenance guarantees for legally defined categories of socially vulnerable individuals should be one of the key components of modern criminal law policy.*

Keywords: *international legal standards, criminal law protection, maintenance guarantees, child support, parents unable to work.*

МЕДІАЦІЯ, КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ

Грачук В. С.

У статті досліджено правові механізми культурної дипломатії як інструменту зміцнення міжнародної довіри, підтримки правових і гуманітарних цінностей, розвитку міжінституційної співпраці та запобігання ескалації глобальних конфліктів в українському та європейському вимірах.

Ключові слова: культурна дипломатія, правові механізми, глобальні конфлікти, міжнародна співпраця, міжнародний вимір, м'яка сила.

На тлі викликів, спричинених повномасштабним вторгненням РФ, дипломатичний дискурс України набув виразно ініціативного характеру та почав розгортатися у форматі багаторівневої зовнішньополітичної взаємодії, де поряд із класичною міждержавною дипломатією активізувалися гуманітарні, інформаційні та культурні інструменти. Така трансформація відображає ширшу зміну у сучасних міжнародних відносинах: сила дедалі частіше проявляється не лише у військовій або економічній спроможності, а й у здатності держави формувати довіру, підтримувати сталість міжнародних коаліцій, забезпечувати репутаційну безпеку та переконливо артикулювати власну правову й ціннісну позицію. Саме тому культурна дипломатія перестає виконувати суто «додаткову» роль і переходить у площину інструментарію, який підтримує легітимацію зовнішньополітичних кроків, посилює стійкість міжнародної підтримки та сприяє запобіганню подальшій ескалації конфліктів шляхом зміцнення взаєморозуміння між суспільствами [1, с. 50].

У правовому вимірі ключовою є теза про те, що культурна дипломатія набуває системної ефективності лише тоді, коли підтримана правовими механізмами – сукупністю норм, процедур та інституційних правил, які забезпечують передбачуваність, сталість і підзвітність культурної політики назовні. Йдеться не лише про «декларації» культурного співробітництва, а про управлінсько-правову архітектуру: визначення компетенцій органів, правила міжвідомчої координації, фінансові інструменти, прозорі процедури реалізації програм, стандарти взаємодії з культурними інституціями та громадянським суспільством, механізми оцінювання результативності. Саме у такому підході культурна дипломатія постає як «симбіоз культурного та правового потенціалу», де право задає рамку для ефективного культурного впливу та обмежує ризики ситуативності, дублювання або комунікаційної суперечливості [2, с. 89].

Особливої ваги правові механізми культурної дипломатії набувають у кризові періоди, коли зростає загроза порушення фундаментальних гуманітарних норм та поглиблюється криза міжнародної безпеки. Збройний конфлікт у сучасних умовах супроводжується не лише фізичним насильством, а й інформаційно-психологічними операціями, атакою на культурну ідентичність, руйнуванням символічного простору, спробами легітимувати агресію через маніпуляції історичними наративами. Це актуалізує культурну дипломатію як засіб протидії дегуманізації, як інструмент «нормативної комунікації», що пояснює міжнародним аудиторіям межі допустимого та підтримує пріоритет гуманітарних стандартів. У цьому сенсі культурна дипломатія працює як соціально-політичний канал підтримки права: вона формує сприйняття порушень не як «внутрішнього конфлікту», а як виклику міжнародному порядку, який потребує юридичної відповіді.

При цьому інструментарій «м'якої сили» у сучасному розумінні вже не може бути зведений до офіційних культурних подій. Відбувається розширення акторності: поряд із державними структурами діють громади, університети, культурні інституції, професійні мережі та інфлюенсери, які впливають на формування ставлення до України в глобальному середовищі. Важливо, що цифровізація істотно змінює умови здійснення культурної дипломатії, збільшуючи швидкість та масштаб поширення культурних меседжів, але одночасно підвищуючи ризики фрагментації комунікації, появи інформаційних викривлень і «контрнاراتивів». У дослідженнях, присвячених впливу цифровізації на культурну дипломатію, показано, що цифрові канали істотно трансформують

взаємодію в міжнародних відносинах, вимагаючи більшої стратегічної координації та професіоналізації культурної комунікації [3]. Відповідно, правові механізми культурної дипломатії мають враховувати цифровий вимір: від стандартів офіційної комунікації до захисту репутаційної безпеки та прав інтелектуальної власності в міжнародних культурних проєктах.

У контексті Європейського Союзу культурна дипломатія використовується як інструмент, що підсилює образ ЄС як нормативно-ціннісної спільноти та моделі для наслідування. Водночас європейський підхід вирізняється тим, що культурна дипломатія функціонує як багаторівнева система, де значну роль відіграють інституційні мережі, програми співпраці, освітні обміни та підтримка культурних ініціатив у партнерських країнах. Важливим є те, що у європейському контексті культурна дипломатія часто описується як механіка побудови довготривалих мереж співробітництва, які у перспективі знижують ризики конфлікту саме через формування горизонтальних зв'язків між інституціями й спільнотами [4]. Такий підхід дозволяє інтерпретувати культурну дипломатію ЄС як форму «профілактики» конфліктів: зростає взаємна включеність суспільств, виникає нормативна сумісність, посилюється схильність до переговорних і правових способів розв'язання суперечностей.

Для України у відносинах із ЄС важливим є те, що культурна дипломатія може виконувати функцію «соціально-правового мосту», який забезпечує не лише символічну присутність у європейському просторі, а й підтримує євроінтеграційні процеси через залучення до мереж програм співробітництва, культурних інституцій та освітніх обмінів. При цьому у перспективі актуальним залишається завдання поглиблення правової узгодженості: культурні проєкти повинні бути включені у рамку зовнішньополітичного планування, мати чіткі критерії ефективності та підтримувати правові й гуманітарні пріоритети. Зокрема, український досвід культурної дипломатії у стратегії національного брендингу демонструє, що культурні смисли працюють як інструмент формування міжнародного образу держави й можуть посилювати інституційну довіру до неї [1, с. 49–59]. Отже, культурна дипломатія виступає не лише «м'яким» елементом комунікації, а й чинником, що підвищує результативність правових механізмів у міжнародному середовищі [5].

Література

1. Заневський І. П., Грибовський Р. В., Пітин М. П., Пазичук О. О. Надійність психофізіологічних показників в оцінюванні техніко-тактичної підготовленості висококваліфікованих стрільців. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2023. № 8 (168). С. 65–69.
2. Кагдіна І. Ф., Лопаєва О. М., Карпенко О. М. Формування стійкої психіки під час вогневої підготовки в умовах війни. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4. Ч. 3. С. 212–216.
3. Junger A. F., de Oliveira G. S., Viana M. V., Pinheiro M. A., Junior P. F. d. C. F., Rica R. L., Bullo V., Gobbo S., Bergamin M., Bocalini D. S. Correlation between physical fitness, psychophysiological parameters and performance in a firearm proficiency test in military police officers. *Frontiers in Psychology*. 2026. Vol. 16. Article 1736902
4. Kisil Z. R., Voluiko O. M., Osodlo V. I., Harkavets S. O., Katolyk H. V., Pylypenko L. V., Okhrimenko I. M. Characterization of cadets' psychophysical health in war conditions. *Wiadomości Lekarskie*. 2025. Vol. LXXVIII. No 8. Pp. 1447–1454. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek/209496>.
5. Боровик М. О., Березяк К. М., Колісніченко В. В., Іванченко О. М., Магмет Т. М., Ковач Ш. А. Сукупність компонентів психофізичної готовності представників інституцій сектору безпеки і оборони України із правоохоронними функціями до застосування вогнепальної зброї, як основа особистої безпеки в екстремальних умовах СБД. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2023. № 3 (161). С. 45–50.

Grachuk V. Cultural diplomacy in the system of international legal conflict prevention: Ukrainian and European dimensions. *The article examines the legal mechanisms of cultural diplomacy as an instrument for strengthening international trust, supporting legal and humanitarian values, developing interinstitutional cooperation, and preventing the escalation of global conflicts within the Ukrainian and European dimensions.*

Keywords: cultural diplomacy, legal mechanisms, global conflicts, international cooperation, soft power.

МЕДІАЦІЯ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ САМОЗАХИСТУ

Крестовська Н. М.

У статті досліджено місце медіації в системі засобів самозахисту. Обґрунтовано, що медіація має ознаки неюрисдикційного самозахисту та ґрунтується на автономії й активності сторін.

Ключові слова: медіація, самозахист, захист прав, неюрисдикційні способи захисту, правова культура.

Право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань закріплено Конституцією України (частина 6 статті 55). З позицій загальної теорії права самозахист трактується як комплексний правовий інститут, норми якого визначають способи захисту особою своїх порушених прав методами, що не є забороненими законом, виключаючи при цьому можливість звернення зацікавленої особи до уповноважених органів [1, с. 33], й охоплює норми Конституції України та галузеві правові норми, якими зокрема, закріплено право на самозахист цивільних прав, самозахист батьками своїх дітей, необхідну оборону, крайню необхідність та притримання майна кредитором [2, с. 171]. Утім, як видається, перелік засобів самозахисту є відкритим, а правове регулювання самозахисту – диспозитивним: вибір засобів самозахисту залежить виключно від волі особи і здійснюється на її розсуд, обмежений тільки заборонами на вчинення прямо передбачених законом дій.

Приєднуємось до думки Є. О. Харитонова та О. І. Харитонової, які відзначають, що питання самозахисту в умовах війни набувають особливої гостроти, зважаючи на обмеженість юрисдикційних способів захисту суб'єктивних прав та інтересів [3, с. 12]. Тому видається актуальною постановка питання про розширення палітри правового захисту, зокрема, визначення місця та ролі медіації в системі засобів самозахисту.

У вітчизняній доктрині немає єдиної точки зору щодо місця медіації в системі правових засобів. Медіація розглядається як:

позаяюрисдикційний спосіб захисту прав (В. Л. Гевко [4, с. 66], О. Г. Хрімлі [5, с. 41], О. Є. Костюченко, А. О. Монаєнко, Н. І. Агаманчук [6], Т. С. Кириченко [7]);

альтернативна форма захисту прав (О. С. Ткачук [8, с. 197], А. Француз, А. Яновська [9], Н. Б. Новицька, Н. В. Лаговська [10]);

взаємний правовий самозахист (Р. О. Гаврилюк [11, с. 140]);

виключно як посередництво, яке не належить ані до засобів захисту, ані до засобів самозахисту (А. О. Покровська [12, с. 53]).

На нашу думку, властивості медіації як явища та процесу дозволяють розглядати її як один із засобів самозахисту, використання якого є можливим у різних видах правовідносин конфліктного або передконфліктного характеру. Під самозахистом розуміється самостійне вчинення управненою особою фактичних або юридичних дій, спрямованих на усунення загрози посягання на її права чи законні інтереси, або на припинення порушень її суб'єктивних прав, або на усунення наслідків порушення її суб'єктивних прав без звернення до компетентних органів публічної влади. Неюрисдикційний характер самозахисту є його необхідною і спільною ознакою з медіацією – позасудовою добровільною процедурою переговорів зацікавлених осіб за допомогою медіатора з приводу запобігання або врегулювання конфлікту (спору). Медіація, подібно до інших форм самозахисту, є свідченням того, що особа/особи відмовляються від звернення до владних інститутів і намагаються вирішити проблему без зовнішнього владного примусу.

Основний аргумент проти віднесення медіації до засобів самозахисту полягає у тому, що організатором та керівником процедури медіації виступає нейтральна, незалежна особа – медіатор. Медіатор є суб'єктом, до якого зацікавлені особи звертаються по допомогу у пошуках шляхів вирішення конфлікту, викликаного порушенням або загрозою порушення їх суб'єктивних прав і законних інтересів. Отже, дії сторони медіації не є односторонніми і не є самостійними, тоді як самозахист є одностороннім актом прямої дії, яка досягає або прагне досягти результату незалежно від інших осіб. На нашу думку, така інтерпретація співвідношення засобів самозахисту та медіації є не вповні коректною.

По-перше, медіатор не має владних повноважень й тому не може здійснювати юрисдикційний захист, не будучи суддею, прокурором, посадовою особою органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування, й навіть адвокатом.

По-друге, медіація – це не тільки і не стільки діяльність медіатора, скільки самостійні (односторонні та двосторонні) дії сторін медіації: саме сторони медіації обирають медіатора, залучають до участі у медіації експертів або інших осіб, визначають умови договору про проведення медіації, приймають рішення про врегулювання спірних відносин та визначають умови угоди за результати медіації, самостійно виконують ухвалені ними рішення. Їхня роль є основною у захисті власних прав та інтересів, тоді як медіатор лише допомагає їм організувати оптимально ефективну процедуру самозахисту.

По-третє, беручи участь у медіації, особа діє автономно та активно, бере відповідальність за захист своїх прав та інтересів на себе, не перекладаючи її на владні інститути, що є характерною ознакою самозахисту. Хоча сам по собі запит на проведення медіації не є примусовим заходом матеріального самозахисту, він є правомірною, самостійною дією особи, спрямованою на недопущення погіршення її правового становища та захист її інтересів без звернення до органів державної влади.

Окремо слід вказати на такий принцип медіації як активність та самовизначення сторін медіації. Реалізація цього принципу у поведінці особи, яка здійснює самозахист, полягає у наступному. Звернення особи до медіатора або суб'єкта, який забезпечує проведення медіації (запит на медіацію) можна розглядати як реалізацію права на процесуальний самозахист. Запит на медіацію є правомірною, самостійною, односторонньою дією особи, спрямованою на створення організаційних та інтелектуальних умов для запобігання конфлікту або його ескалації й, відповідно, захисту прав чи усунення наслідків порушення прав. У законодавстві цей крок чітко визначений як початок процедури, що підтверджує його важливе юридичне значення як самостійного правомірного кроку суб'єкта права. Запит на медіацію може й не призвести до початку процедури за участю медіатора через відмову іншої сторони або самого медіатора. Але й інші засоби самозахисту теж можуть бути безрезультатними (до прикладу, претензія може бути не прийнята іншою стороною). У разі вступу до процедури медіації особа самостійно визначає предмет обговорення у перемовинах з іншою стороною, формулює заяви про свої права та інтереси, бере участь у пошуку рішень виходу із конфліктної ситуації, самостійно і добровільно виконує ухвалені в результаті домовленості. На нашу думку, реалізація принципу активності та самовизначення сторін у медіації є ознакою самозахисту.

Отже, звернення особи до медіації та участь особи у процедурі медіації має ознаки, які властиві самозахисту прав та інтересів: 1) неюрисдикційний характер; 2) самостійність/самовизначення та активність особи, яка реалізує своє право на захист та на участь у медіації; 3) відсутність заборони на такі дії у законодавстві; 4) протидія порушенню свого права або усунення загрози такому порушенню.

Готовність до самозахисту та легального використання засобів самозахисту є одним з проявів правової активності та індикатором правової культури особистості. Тому збільшення звернень громадян до медіації як способу вирішення конфліктів (спорів), й, відтак – як способу захисту своїх прав є індикатором підвищення правової культури суспільства.

Література

1. Мерник А. М., Білецький А. А. Право на самозахист: загальноправовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С.30-33. https://lsej.org.ua/10_2023/4.pdf
2. Матвієнко Я., Чернописька В. Правова природа самозахисту в цивільному праві. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: «Юридичні науки*. 2023. № 2 (38). С. 170-175. <http://doi.org/10.23939/law2023.38.170>
3. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Проблеми самозахисту приватних прав в умовах війни. *Часопис цивілістики*. 2024. Вип. 52. С. 5-14.
4. Гевко В. Л. Порушення, невизнання або оспорування суб'єктивних корпоративних прав та інтересів дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2023. 275 с.
5. Хрімлі О. Г. Інститут захисту прав інвесторів : дис...доктора юрид.наук: 12.00.04. Київ, 2017. 467 с.
6. Костюченко О. Є., Монаєнко А. О., Атаманчук Н. І. Медіація як форма захисту цивільних прав. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.7>

7. Кириченко Т. С. Медіація як форма захисту прав подружжя під час розірвання шлюбу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С.119-121. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/26>;
8. Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис... доктора юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. 547 с.
9. Француз А., Яновська А. Місце медіації в системі способів захисту прав суб'єктів господарювання. *Legal Bulletin*. 2022. С. 25–31. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2022-05-25-31>
10. Новицька Н. Б., Лаговська Н. В. Медіація як ефективний інструмент захисту цивільних прав. *Український політико-правовий дискурс*. 2026. Вип. 20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18876021>
11. Гаврилюк Р. Правова природа медіації як вислід буттєвих властивостей людини. *Право України*. 2018. № 3. С.128-143.
12. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2023. 230 с.

Krestovska N. Mediation in the system of self-protection means. *The article examines mediation within the system of self-defense remedies. It is argued that mediation possesses features of non-jurisdictional self-protection based on party autonomy and active participation.*

Keywords: mediation, self-defense, protection of rights, non-jurisdictional methods of protection, legal culture.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Онищук П. Т.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Н. В. Карпінська

У статті досліджено нормативно-правові засади психологічної реабілітації неповнолітніх засуджених в Україні, проаналізовано роль чинного законодавства в забезпеченні індивідуального планування реабілітаційної роботи, психологічної допомоги та міждисциплінарної взаємодії.

Ключові слова: засуджені, психологічна реабілітація, психологічна допомога, психологічна служба, індивідуальний план реабілітації.

В площині сучасного законодавства України відсутнє єдине нормативне визначення терміну «психологічна реабілітація», однак його зміст можна вивести з аналізу чинних нормативно-правових актів. У Конституції України закріплено принципи індивідуалізації кримінальної відповідальності та гуманізації покарання щодо неповнолітніх (розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх»), які дійсно визначають, що основною метою покарання у цій категорії справ є не відплата, а виправлення і виховання [1]. Відповідно, держава має створювати і підтримувати ті умови, у яких психологічна реабілітація буде невід'ємною складовою процесу виконання вироку.

Не менш принципове значення в науковому питанні дослідження відіграє і Кримінальний процесуальний кодекс України (КПКУ). В статтях 485-497 КПКУ регламентовано особливості провадження щодо неповнолітніх, наголошено на факті необхідності врахування їх вікових та психологічних особливостей при обранні заходів процесуального примусу, забезпеченні захисту та реалізації права на справедливий суд. Психологічна реабілітація у цьому ключі трактується як невід'ємна складова процесуальної справедливості, оскільки дотримання прав неповнолітніх громадян, на всіх стадіях провадження створює основу для її подальшої ресоціалізації [2].

Окремим актом, який деталізує організаційно-правові аспекти захисту прав неповнолітніх, є Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР.

Провідну роль у практичній імplementації ряду програм психологічної реабілітації для неповнолітніх засуджених, мають і відповідні підзаконні нормативно-правові акти, в яких деталізовано певні організаційні механізми взаємодії між державними органами, освітніми та медичними установами.

Необхідно в контексті цього дослідження акцентувати увагу на практичному інструменті реалізації психологічної допомоги – індивідуальний план виховної та реабілітаційної роботи з неповнолітнім засудженим, який складається на підставі оцінки ризиків повторного правопорушення та психологічного стану особи. Відповідно до Наказу Міністерства юстиції України від 28 грудня 2016 р. № 3861/5 «Про затвердження Інструкції з організації психологічної роботи із засудженими в установах виконання покарань», подібний план формується з урахуванням результатів первинного психологічного обстеження, виявлених проблем емоційно-вольової сфери, особистісних деформацій, рівня тривожності, агресивності та соціальної дезадаптації [4]. Індивідуальний підхід формує цілий комплекс заходів – від консультативної допомоги та кризової інтервенції, до довготривалої психокорекційної роботи, що узгоджується з вимогами Європейських пенітенціарних правил (2006 р.), згідно з якими засуджені неповнолітні повинні мати доступ до кваліфікованих психологів та практик психосоціальної підтримки [5, с. 74].

Іншою моделлю практичної реалізації психологічної реабілітації є створення реабілітаційних центрів або кабінетів психологічної допомоги в установах виконання покарань, що діють на підставі міжвідомчої взаємодії Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти і науки України. Такі підрозділи сьогодні функціонують відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23 березня 2012 р. № 187 «Про затвердження Державного клінічного протоколу медико-психологічної допомоги дітям і підліткам», який описує алгоритми діагностики, психокорекції та терапевтичної підтримки осіб із поведінковими порушеннями [15]. Згідно з цим документом, в межах реабілітаційного простору має здійснюватися міждисциплінарна співпраця психологів, лікарів-психіатрів, педагогів, соціальних працівників і юристів для розроблення персоніфікованих програм адресної допомоги кожному неповнолітньому.

У межах пілотних проєктів Міністерства юстиції України реалізовано практику програм соціально-психологічного тренінгу з елементами арт-терапії, когнітивно-поведінкової терапії, психодрами, які успішно застосовувалися на базі Ковельської, Прилуцької та Мелітопольської (до 2022 року) виховних колоній. Всі вони відповідають принципам, закріпленим у Мінімальних стандартних правилах поведінки з в'язнями (Правила Мандели, 2015 р.), де наголошується на необхідності застосування методів із спрямуванням на реабілітацію, а не лише на утримання осіб під вартою.

Проблемою є недостатність нормативного забезпечення статусу психологічних служб у пенітенціарних установах. Попри наявність Наказу Міністерства юстиції України № 3861/5, яким визначено організаційні засади психологічної роботи, цей документ має підзаконний характер і не встановлює чітких гарантій незалежності психолога, його професійної автономії та відповідальності за дотримання етичних стандартів. У практиці діяльності установ виконання покарань психологи часто підпорядковуються адміністрації закладу, що створює ризики тиску з боку керівництва та втрати довіри з боку засуджених [4]. На відміну від європейських моделей, де психологічна служба є автономним структурним підрозділом із міжвідомчим фінансуванням, в Україні вона залишається допоміжною ланкою без належного кадрового, матеріального та методичного забезпечення.

Також суттєвим бар'єром є проблеми фінансування, кадрового забезпечення та професійної підготовки спеціалістів. У більшості виховних колоній функції психологічної реабілітації виконують один-два працівники, що шкодить організації повноцінної індивідуальної роботи з кожним неповнолітнім. Недостатній рівень фінансування призводить до відсутності сучасного діагностичного обладнання, методичних матеріалів, комп'ютерних програм психодіагностики, а також належних умов для проведення групових занять чи арт-терапевтичних сесій. Проблема ускладнюється відсутністю системи безперервної освіти для пенітенціарних психологів, тоді як міжнародна практика ґрунтується на тому, що відбувається регулярне підвищення кваліфікації, супервізію та сертифікацію фахівців, що працюють із неповнолітніми правопорушниками. Маємо ще відмітити і той факт, що механізми міжвідомчої координації у сфері психологічної реабілітації залишаються недостатньо розвиненими. Хоча Концепція розвитку ювенальної юстиції (2017) має сформулювати взаємодію Міністерств і відомств України та органів місцевого самоврядування, на практиці така співпраця має фрагментарний характер. Відсутність єдиного державного реєстру реабілітаційних програм та механізмів моніторингу їх ефективності унеможливорює оцінювання результатів психологічного впливу [7].

Окремо слід звернути увагу на відсутність незалежного контролю за дотриманням прав неповнолітніх у процесі реабілітації, що суперечить положенням Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), яка зобов'язує держави-учасниці забезпечувати регулярний моніторинг умов утримання неповнолітніх у місцях позбавлення волі. В Україні функції контролю переважно здійснюються

відомчими структурами Державної кримінально-виконавчої служби, тоді як міжнародні стандарти наполягають на залученні незалежних експертів, ряду правозахисних організацій та омбудсменських інституцій [8].

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96> вр (дата звернення: 15.10.2025)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 15.10.2025)
3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Закон від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/20/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.10.2025)
4. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції з організації психологічної роботи із засудженими в установах виконання покарань». Наказ від 28 грудня 2016 р. № 3861/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3861-2016-%D0%BF> (дата звернення: 16.10.2025)
- 5 Шкута О. О., Музика В. В. Правовий статус неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, в Україні та Литовській Республіці: порівняльно-правовий аналіз. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2021. № 1 (9). С. 70-79. DOI: 10.32755/sjcriminal.2021.01
6. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державного клінічного протоколу медико-психологічної допомоги дітям і підліткам». Наказ від 23 березня 2012 р. № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/187-2012-%D0%BF> (дата звернення: 19.10.2025)
7. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін. виконав. права. – Харків : Право, 2024. – 331 с.
8. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. (UN General Assembly resolution 44/25) . URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?chapter=4&clang=_en&mtdsg_no=IV-11 (дата звернення: 16.10.2025)

Onyshchuk P. Legal foundations for the implementation of psychological rehabilitation programs for juvenile offenders. *The article examines the legal and regulatory foundations of psychological rehabilitation of juvenile convicts in Ukraine and analyses the role of current legislation in ensuring individualized planning of rehabilitation activities, psychological assistance, and interdisciplinary cooperation.*

Keywords: *convicts, psychological rehabilitation, psychological assistance, psychological service, individualized rehabilitation plan.*

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Андрущак О. М., Булавина С. Є.

У тезах досліджується вплив правоохоронних органів на виконання важливої ролі у захисті прав і свобод людини, забезпечуючи законність, порядок і безпеку, гарантуючи баланс між свободою громадян і суспільною безпекою. Результати дослідження показали, що професійна еволюція правоохоронних органів є невіддільною частиною загального розвитку України як правової держави.

Ключові слова: права і свободи людини, правоохоронні органи.

Показником демократії в державі є належний рівень забезпечення прав та свобод людини. Забезпечення законності, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян – це предмет турботи держави, її органів, організацій, установ та посадових осіб. Згідно з Конституцією України та чинним законодавством, держава через свої компетентні органи зобов'язана захищати права та свободи людини, забезпечуючи можливість звернення за захистом своїх законних прав та інтересів. Реалізація цих прав неможлива без діяльності державних і правових органів, посадових осіб, адже їх робота забезпечує свободу людини. Одним із важливих завдань є визначення ролі правоохоронних органів у забезпеченні реалізації прав і свобод. Дослідженням цієї проблематики присвячені роботи таких правників як А.М. Бандурка, О.Г. Братко, М.І. Мельник, В.І. Осадчий, М.І. Хавронюк та багатьох інших.

Національна поліція, яка входить до складу правоохоронних органів, є ключовим правоохоронним органом, діяльність якого спрямована на служіння суспільству. Головним показником ефективності роботи правоохоронних структур є рівень суспільної довіри до державної системи захисту прав людини. Як фундаментальні інститути держави, ці органи зобов'язані забезпечувати дотримання прав і свобод громадян, а також оперативно вживати всіх заходів для їх повного відновлення у разі порушення.

І. П. Хамула зазначає, що правоохоронна діяльність визначається єдністю кількох основних характеристик: як систематична робота з підтримання правопорядку, що здійснюється відповідно до встановлених нормативів і форм (гносеологічний аспект); як захист інтересів певних соціальних груп за допомогою різних методів, включаючи класовий підхід (класовий аспект); як засіб забезпечення влади через домінуючі релігійні і політичні доктрини (релігійний аспект); як спосіб сприяння національному розвитку, зміцненню національної єдності та захисту інтересів домінуючої нації (національний аспект); і як засіб забезпечення рівних можливостей для суб'єктів права та охорони загальнолюдських цінностей (загально-соціальний аспект) [1, с. 5].

Діяльність Національної поліції можна поділити на зовнішню та внутрішню сторони. Зовнішня діяльність поліції включає виконання завдань на основі закону, поважаючи гідність особи та забезпечуючи права громадян незалежно від їхнього соціального статусу, раси, національності, віку, освіти, релігійних переконань, статі та інших характеристик. Внутрішня діяльність поліції полягає у виконанні обов'язків в межах її компетенції, застосуванні фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї на законних підставах. Поліція використовує правові та організаційні методи для забезпечення прав людини, і її працівники повинні дотримуватися законів, не порушуючи права та свободи осіб [2].

Однак існує потреба в постійному вдосконаленні механізмів контролю за діяльністю правоохоронних органів, щоб уникнути зловживань та порушень прав людини.

Форми правоохоронної діяльності мають динамічний характер і залежать від змін, що постійно відбуваються у державі та суспільстві, а саме від соціальних умов життя, економічного

устрою, правової політики держави тощо. Завдяки гармонічній взаємодії цих форм у діяльності правоохоронних органів і забезпечується гарантування і реалізація прав та інтересів осіб [3].

Права людини в діяльності правоохоронних органів мають відповідати таким природно-правовим поняттям та принципам, як справедливість, рівноправність, законність та верховенство права, що, своєю чергою, означає те, що дії правоохоронних органів держави неупереджено мають відповідати правовій істині та здійснюватися на законних та чесних, моральних та легальних підставах чи основах.

Сучасні правові реалії українського суспільства демонструють чіткий вектор на інтеграцію європейських стандартів у роботу правоохоронної системи. В її центрі стоїть безумовна повага до людської гідності, захист інтересів особистості та реалізація ключового конституційного принципу - утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку демократичної держави. Проте успішна трансформація системи потребує не лише оновлення нормативної бази, а й докорінного переформатування критеріїв професіоналізму самих правоохоронців. Рівень кваліфікації працівників силових структур сьогодні має оцінюватися передусім через призму їхньої здатності гарантувати та неухильно дотримуватися основоположних прав людини.

Сьогодні теоретичні гуманістичні принципи проходять найжорсткішу перевірку під час реальних кризових викликів воєнного часу. Свідченням цього стала трагедія у Голосіївському районі Києва (квітень 2026 року), коли озброєний злочинець вчинив теракт, відкривши вогонь по перехожих. Ця подія оголила критичні недоліки в системі підготовки кадрів. Замість ліквідації загрози чи надання допомоги пораненим, правоохоронці залишили цивільне населення під вогнем. Дії правоохоронців продемонстрували відсутність практичних навичок роботи в екстремальних умовах та психологічної готовності до збройних інцидентів. Коли громадяни втрачають відчуття безпеки це зводить нанівець роки правоохоронних реформ. Таким чином, професійна еволюція правоохоронних органів є невіддільною частиною загального розвитку України як правової держави.

Отже, утвердження України як демократичної та правової держави безпосередньо залежить від спроможності її інститутів не лише декларувати, а й реально забезпечувати права, свободи та безпеку своїх громадян. Ключове місце у цьому процесі належить правоохоронним органам, зокрема Національній поліції, діяльність якої є головним індикатором практичної реалізації гуманістичних принципів справедливості, законності та верховенства права.

Рівень суспільної довіри до правоохоронних структур є прямим відображенням довіри до самої держави. Будь-які прояви непрофесіоналізму чи бездіяльності в моменти реальної загрози нівелюють здобутки попередніх правових реформ і руйнують відчуття безпеки у суспільстві.

Література

1. Хамула П. І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец.
2. Про Національну поліцію України: Закон України № 580-VIII від 2 липня 2015 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності :навч. посібник. —2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред.д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ ; Ліра ЛТД, 2018. С. 53

Andrushchak O., Bulavina S. The role of law enforcement agencies in ensuring human rights and freedoms: theoretical foundations and modern challenges. *The article examines the impact of law enforcement agencies on fulfilling an important role in protecting human rights and freedoms, ensuring legality, order, and security, and guaranteeing a balance between citizen freedom and public safety. The results of the study demonstrated that the professional evolution of law enforcement agencies is an inseparable part of the overall development of Ukraine as a state governed by the rule of law.*

Keywords: *human rights and freedoms, law enforcement agencies.*

СПОСОБИ ОТРИМАННЯ ПЕРВИННОЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Чупринський Б. О.

У статті розглядаються можливі способи отримання оперативної, криміналістично значимої інформації, важливої і необхідної для попередження та розкриття кримінальних правопорушень. Розглянуто поняття оперативної криміналістичної інформації. Були досліджені і проаналізовані наявні джерела отримання необхідної оперативної інформації, яка прямо або опосередковано вказують на важливі факти та обставини скоєння та підготовки злочинів. Розглянуто важливість залучення нетрадиційних джерел отримання криміналістичної значимої інформації, а саме залучення психіатрів, гіпнотизерів, поліграфологів.

Ключові слова: криміналістично значима інформація, загальне попередження, спеціальне попередження, криміналістична інформація, оперативно-розшукова інформація.

Рівень ефективності роботи правоохоронних органів визначається не кількістю скоєних кримінальних правопорушень, а вмінням швидкого розкриття злочинів та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Фундаментальною основою в розкритті злочинів є отримання первинної оперативної та криміналістично значимої інформації, що в значній мірі сприяє попередженню та розкриттю злочинів, розшуку злочинців і осіб, які безвісти зникли, виявленню і припиненню розвідувальної діяльності злочинних груп, блокуванню терористичних актів та своєчасне виявлення диверсійної роботи ворогом.

Сьогодні оперативні підрозділи правоохоронних органів для отримання первинної оперативно-розшукової інформації щодо виявлення та запобігання злочинам використовують безліч методів, засобів і заходів дозволених чинним законодавством.

Теоретичним розробкам із проблем оперативно-розшукової діяльності, отримання та реалізація оперативної інформації, приділяли увагу відомі науковці, а саме, І. М. Зубач, А. Ю. Лаговський, М. Л. Грібов, М. С. Басенко, Є. О. Желєзов, та інші.

Незважаючи на те, що наукові дослідження згаданих вчених є вагомим внеском у розвиток кримінально-правової науки, вони не вичерпують даної проблематики. Багато питань цих напрямків і надалі залишаються дискусійними і потребують подальшого наукового дослідження.

Застосування оперативно-розшукової тактики в питаннях викриття та забезпечення розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів є беззаперечним фактом і необхідністю. Саме тут і необхідна інформація для виявлення, документування, розкриття злочинів та їх попередження.

Оперативна криміналістична інформація – це відомості про подію злочину, отримані в результаті його цілеспрямованого пізнання оперативно-розшуковими засобами й методами з метою використання в розслідуванні для встановлення механізму та визначення ролі кожного причетного до нього об'єкта[2].

Інформація вважається цінною лише тоді, коли вона може бути використана і корисність інформації значною мірою залежить від її повноти і своєчасності. Важливо чітко розрізняти і не плутати: факти (дані), думки (особисті) припущення), інформацію (аналітично оброблені дані). Інформація зазвичай дозволяє орієнтуватися в ситуації, уникати несподіванок, планувати свої оперативно-розшукові дії.

Інформацію можна розділити на: тотальну, яка дає загальний огляд всієї інформації; поточну або оперативну, яка інформує про зміну подій; специфічну, яка заповнює виявлені прогалини в раніше отриманих даних; непряму, яка підтверджує або спростовує певні припущення; оцінювальну, що інтерпретує події та дає прогноз щодо них. Усвідомивши, що вам потрібна інформація, потрібно для себе конкретизувати що потрібно дізнатися і хто може володіти такою інформацією. Отримавши початкову інформацію, необхідно оцінювати (за ступенем надійності, важливості, секретності, узгодженості, можливість використання), визначити, чи потрібна (і яка) додаткова інформація.

Інформація, яка потрібна, може бути:- відкрита (більш-менш доступна); - напівзакрита (не засекречена, але контролюються тими, кого вона цікавить);- секретна.

Необхідну інформацію можна отримати з найрізноманітніших джерел, навіть з тих джерел, на які незацікавлена людина просто не зважає. Важливо враховувати найнеймовірнішу інформацію, якою б нереалістичною вона не здавалася б, бо в ланцюгу передачі інформації можна виявити цінних носіїв інформації. Основними носіями такої інформації є: обізнані люди; документи; бездротові та

дротові засоби зв'язку (телефони, факси, радіо-станції); системи електронної обробки інформації (комп'ютери); різні відстежувані фактори (поведінка, розмови).

Знайшовши конкретне джерело інформації, важливо чітко розрахувати: доступні та потенційні можливості; допустимі межі використання; ступінь його надійності.

Обізнані особи, зокрема, — це ті, хто беззаперечно володіє (або може мати) необхідну інформацію. До них належать: експерт, це особа з професійними знаннями та контактами. Загальна надійність отриманих даних у цьому випадку найчастіше є найвищою. Загальний інформатор - це людина, яка на постійній основі має можливість виконувати певні доручення з метою отримання інформації. Цільовий інформатор, який залучається для отримання конкретної інформації. Випадкове джерело. Іноді трапляється, що деякі особи, які зовсім не вважалися потенційними інформаторами, або просто не бралися до уваги, раптом виявляються носіями унікальної інформації. Офіційні документи. До них входять особисті та медичні справи, карти, звіти, пояснювальні нотатки та листи до різних органів, усі види задокументованих даних, документи, що стосуються бізнес-діяльності особи або організації. Машинні передавачі даних. Оптимальна інформація зберігається в комп'ютерах, телефонах.

Особисті документи та архіви. Цей чудовий набір інформації включає зошити, різні нотатки на календарних аркушах, дружні та інтимні вітальні листівки, фотографії, аудіо- та відеозаписи, щоденники тощо.

«Сміття». Відкинуті розірвані чернетки та машинні друківки, коробки від сигарет і клаптики паперу з усілякими слідами, зіпсовані копії та час від часу підкладки, вживане копіювання. Телефон є найпоширенішим інструментом, який забезпечує комунікацію, телефон легко розкриває секрети свого власника. Телеграф, телетайп, телефакс. Через канали цих пристроїв циркулює як графічна, так і символічна інформація, що відображається на папері що дуже зручно у бізнес-відносинах. Перехоплення таких легко здійснюється шляхом підключення до дротових ліній зв'язку, а іноді й без контакту, залежно від особливостей конкретного приймального та передавального обладнання. Комп'ютер це унікальний електронний механізм зберігання та обробки інформації, доступний в кожній бізнес-організації. Більше того, комп'ютери окремих споруд з'єднані між собою за допомогою телефону що часто дозволяє витягувати текстуру з них навіть перебуваючи в іншому місці. Мобільні пристрої для мобільних мобільних систем стільникового та транкового зв'язку [1].

Відстежувані фактори означають акустичні (підслуховування, візуальне (спостереження) та ментальне (аналізне) спостереження за об'єктом, що дає можливість таємно слухати як формальні (ділові), так і неформальні (дружні та інтимні) розмови. Завдяки цьому можна дізнатися перспективні контакти осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, уточнити їхні наміри та зв'язки. Прослуховування зазвичай здійснюється за допомогою технічних засобів. Секретне спостереження дозволяє нам встановити всіх співучасників злочинної групи, дізнатися їх контакти, місця зустрічей, маршрути, очевидні звички, спосіб життя, інші аспекти, необхідні для документування кримінальних правопорушень. Для оперативної інформації важливі поголоски, чутки, що поширюються в серед людей. Чутки корисні тим, що натякають на важливі припущення та очікування від різних джерел («чути знизу»), а іноді й («чути згори»). Насправді вони досить надійні, хоча часто певним чином спотворені. Одержання інформації з документів можна шляхом отримання оригінальних документів, їх копій, або ознайомившись із їх змістом.

Варто наголосити на отриманні оперативної інформації нетрадиційними способами, звертаючись за допомогою до психологів, гіпнотизерів, поліграфологів, які можуть надати пряму або опосередковану інформацію.

Заслугує на увагу думка А. Ю. Лаговського та М. С. Басенко, які пропонують для отримання інформації використовувати допомогу психіатрів, котрі здатні в картині злочину побачити елементи психопатологічних розладів та на їх основі відтворити особистий портрет злочинця, зробити висновки про його зацікавлення, характер, трудову діяльність, вік і т.д. [1].

Варто зазначити, що поліцейські західної Європи для отримання важливої інформації застосовують гіпноз, в основному, під час опитування свідків і потерпілих, які дали добровільну згоду на застосування цієї процедури. Слід згадати і про використання допомоги екстрасенсів, які можуть надати орієнтуючу інформацію.

Одним із джерел інформації є поліграф (детектор неправди), ефективність якого в багатьох країнах доведена, а його показники визнаються джерелом доказів (Японія, Польща, Індія). В основі цього приладу покладено той факт, що чим вагоміша для людини певна інформація, яку вона намагається приховати, тим більший рівень стресу, котрий виявляється у зміні деяких фізіологічних показників[2].

З огляду на зазначене, вбачається, що криміналістично значуща інформація, це – інформація, яка отримана як в процесуальному, так і не в процесуальному порядку, а отже може бути використана як доказ або ж мати орієнтуючий характер, з її допомогою можливо виконувати криміналістичні завдання, а саме встановлення механізму злочинної поведінки та його особливостей, деталей на стадіях готування до злочину, та на стадії оперативного документування та розслідування кримінального провадження.

Література

1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : [підруч.] / О. М. Бандурка. – Ч. 1. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 244 с.
2. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : ЛДУВС, 2009. 663 с. Навчальний посібник / за ред. Н. І. Клименко. Київ, 2005. 216 с.
3. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. К.: МАУП, 2007. Бібліогр.: у кінці розд. 512 с.
4. Пасека М.О. Джерела криміналістично значущої інформації про особу неповнолітнього правопорушника та її використання на стадії досудового розслідування. Актуальні проблеми держави і права. 2014. № 43. С. 497-502.
5. Тіщенко В.В. Інформаційні процеси в розслідуванні злочинної діяльності. Інформаційне забезпечення протидії організованим злочинності : збірник наукових статей / за ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. Одеса : Фенікс, 2003. С. 51–61.

Chuprinsky B. Methods of obtaining primary operational and investigative information. *The article considers possible ways of obtaining operational, forensically significant information, important and necessary for the prevention and detection of criminal offenses. The concept of operational forensic information is considered. The available sources of obtaining the necessary operational information, which directly or indirectly indicate important facts and circumstances of the commission and preparation of crimes, were investigated and analyzed. The importance of involving non-traditional sources of obtaining forensically significant information is considered, namely, the involvement of psychiatrists, hypnotists, polygraph examiners.*

Keywords: *forensically significant information, general warning, special warning, forensic information, operational-detective information.*

ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (ІТ-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Василишин О. С.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. І. О. Ізарова

У тезах проаналізовано етичні виклики використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності та обґрунтовано потребу практичного тлумачення принципів адвокатської етики в умовах цифровізації.

Ключові слова: адвокатська діяльність, етика, ШІ, конфіденційність.

Етичні стандарти є однією з основ адвокатської діяльності та закріплені у Правилах адвокатської етики. У зв'язку з поширенням технологій штучного інтелекту виникає потреба оцінити їх використання не лише з позиції зручності чи ефективності, а й з погляду правил професійної етики. Найбільш вразливими у цьому контексті є принципи конфіденційності, незалежності, компетентності та добросовісності. Їх дотримання залежить, зокрема, від того, чи розуміє адвокат можливості, обмеження та ризики використання систем ШІ.

Принцип конфіденційності, закріплений у ст. 10 Правил адвокатської етики, є фундаментальною засадою професії адвоката та передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом [1]. Одним із найбільш очевидних етичних викликів використання ШІ в адвокатській діяльності є ризик порушення адвокатської таємниці. У межах професійного обговорення НААУ питання використання ШІ адвокатами розглядалося через необхідність обережного поводження з даними клієнта та наразі перебуває на стадії вироблення рекомендацій [2]. Завантаження конфіденційних даних до великих мовних моделей може фактично означати поширення інформації невизначеному колу осіб, тому адвокатам слід уникати використання у хмарних ШІ-сервісах інформації, яка містить персональні дані клієнта, деталі справи або інші відомості, що дозволяють прямо чи опосередковано ідентифікувати особу [3, 52:28–53:02, 1:54:20–1:54:57, 3:09:43–3:10:17]. Такий підхід узгоджується з Керівництвом Ради адвокатських і правничих товариств Європи (CCBE), у якому підкреслюється, що обов'язок адвоката щодо збереження конфіденційності поширюється і на використання ШІ-сервісів у професійній діяльності. Особливість таких сервісів полягає в тому, що введена до них інформація може зберігатися, повторно використовуватися, застосовуватися для вдосконалення моделі або бути доступною постачальнику сервісу чи третім особам [4, с. 17]. На практиці це означає необхідність попереднього знеособлення інформації: адвокат не повинен вводити до хмарних ШІ-сервісів персональні дані або інші відомості, які дозволяють ідентифікувати клієнта [4, с. 18].

Принцип незалежності, закріплений у ст. 6 Правил адвокатської етики, передбачає свободу адвоката від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання під час надання професійної правничої допомоги клієнту [1]. У контексті використання ШІ цей принцип набуває нового значення, оскільки результати роботи ШІ можуть виглядати логічними та переконливими, але не завжди бути достовірними. Великі мовні моделі здатні генерувати правдоподібну, однак недостовірну інформацію, тобто так звані галюцинації, що обмежує надійність їх використання [5, с. 3]. Адвокат може надмірно покладатися на результати роботи ШІ та сприймати їх як об'єктивний висновок. Окремі моделі генеративного ШІ також можуть формувати відповіді, які відтворюють або підсилюють хибні припущення чи упередження користувача, створюючи враження правильності таких відповідей. У такій ситуації виникає ризик підміни незалежного професійного судження адвоката результатом роботи системи ШІ. Технологічна зручність ШІ не повинна підміняти професійне судження адвоката, оскільки машинна раціональність не здатна повністю відтворити морально-ціннісний зміст правничої діяльності [6, с. 194]. Вимога щодо збереження людського контролю простежується і на міжнародному рівні. Європейська етична хартія СЕРЕJ щодо використання штучного інтелекту в судових системах закріплює принцип «контролю користувача» (under user control) [7, с. 7–8], відповідно до якого застосування ШІ не повинно обмежувати автономність професійного судження правника, а остаточний контроль має залишатися за людиною

[7, с. 12]. Отже, ШІ може бути лише допоміжним інструментом, тоді як остаточна оцінка результату та критичне ставлення до нього мають залишатися за адвокатом.

Ще одним важливим етичним аспектом використання ШІ в адвокатській діяльності є дотримання принципів компетентності та доброчесності, закріплених у ст. 11 Правил адвокатської етики. Зміст цієї норми вимагає від адвоката знання права, практики його застосування, врахування обставин доручення клієнта, ретельної підготовки до його виконання та оцінки можливих наслідків [1]. Водночас у сучасних умовах адвокат має не лише знати право, а й володіти цифровими інструментами, які використовує у професійній діяльності. ШІ може спрощувати і пришвидшувати роботу адвоката, однак через це виникає спокуса використати його результат без належної перевірки для формального виконання доручення клієнта. У Керівництві ССВЕ зазначається, що обов'язок професійної компетентності адвоката охоплює також розуміння технічного інструменту, який використовується у професійній діяльності [4, с. 18]. Подібний підхід міститься і у Formal Opinion 512 Американської асоціації юристів, де зазначається, що юрист не зобов'язаний бути технічним експертом, однак повинен розуміти можливості й обмеження конкретного інструменту ШІ та не покладатися на його результат без самостійної перевірки [5, с. 3–4]. Показовим у цьому контексті є рішення 9-го апеляційного суду США від 3 червня 2026 року у справі *Lnu v. Blanche*, яким було застосовано санкції до двох адвокатів за подання документів із неіснуючими судовими справами, неправильно приписаними цитатами та викривленням змісту реальних прецедентів. Суд також наголосив, що адвокати не перевірили посилання перед поданням документів і пояснювали помилки технічними описками, не розкривши справжнє джерело проблеми [8, с. 2–3]. Така ситуація свідчить про ігнорування обов'язку самостійної професійної оцінки результату, отриманого за допомогою ШІ, та про формальне ставлення до виконання доручення клієнта. У контексті використання ШІ компетентність адвоката проявляється не лише у знанні права, а й у здатності критично оцінити результат, отриманий за допомогою технології. Доброчесність, у свою чергу, полягає в тому, що адвокат не використовує ШІ як спосіб формально виконати доручення, а перевіряє отриману інформацію та зберігає належну якість правничої допомоги.

Отже, використання ШІ в адвокатській діяльності є актуальним питанням професійної етики. Інструменти ШІ змінюють способи роботи адвоката, однак не скасовують базових вимог до адвокатської діяльності. Саме під час використання ШІ перевіряється реальне дотримання адвокатом принципів конфіденційності, незалежності, компетентності та доброчесності. Цифровізація потребує оновлення не лише законодавства, а й професійних стандартів діяльності. У сфері адвокатури таким регулятором виступають Правила адвокатської етики, однак їх застосування до ШІ потребує практичного осмислення з урахуванням міжнародних підходів ССВЕ, СЕРЕJ та АВА, які акцентують увагу на відповідальному й компетентному використанні ШІ, перевірці його результатів, збереженні людського контролю та дотриманні професійних обов'язків.

Література

1. Правила адвокатської етики : Правила; З'їзд адвокатів України від 09.06.2017 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001891-17> (дата звернення: 11.06.2026).
2. ШІ в адвокатурі та правосудді: етика, регулювання, межі застосування. Національна асоціація адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/news/11397-shi-v-advokaturi-ta-pravosuddi-etika-regulyuvannya-mezhi-zastosuvannya.html> (дата звернення: 11.06.2026).
3. Штучний інтелект у роботі адвоката: етика, відповідальність, юридичний промтінженіринг : відеозапис круглого столу. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/live/54xjy6cd1j8> (дата звернення: 11.06.2026).
4. Council of Bars and Law Societies of Europe. CCBE guide on the use of generative AI by lawyers. 2025. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20251002_CCBE-guide-on-the-use-of-the-use-of-generative-AI-for-lawyers.pdf (дата звернення: 11.06.2026).
5. American Bar Association. Formal Opinion 512. Generative Artificial Intelligence Tools / Standing Committee on Ethics and Professional Responsibility. 29.07.2024. URL: https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/professional_responsibility/ethics-opinions/aba-formal-opinion-512.pdf (дата звернення: 11.06.2026).
6. Цховребов Р. Т. Правова регламентація етичних засад адвокатської діяльності в умовах цифрової трансформації суспільства. *Juris Europensis Scientia*. 2025. Вип. 4. С. 192–196. DOI:

<https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.32>. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2025/34.pdf (дата звернення: 11.06.2026).

7. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment. Strasbourg, 2018. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 11.06.2026).

8. United States Court of Appeals for the Ninth Circuit. *Lnu v. Blanche*, No. 24-4790 : Order of June 3, 2026. URL: <https://cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2026/06/03/24-4790.pdf> (дата звернення: 11.06.2026).

Vasylyshyn O. Ethical challenges of using artificial intelligence in advocacy (it law aspect). *The theses analyze ethical challenges of AI use in advocacy and the need to interpret lawyers' ethical principles in digitalization.*

Keywords: *advocacy, ethics, AI, confidentiality.*

ГНОСЕОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЯК ЯДРА ПРЕДМЕТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Ніщимна С. О.

Статтю присвячено комплексному гносеологічному аналізу інформаційно-правових відносин як центрального складника предмета інформаційного права. В умовах інтенсивної цифровізації суспільних процесів та розбудови інформаційного суспільства інформація набуває статусу провідного стратегічного та соціально-економічного ресурсу.

Ключові слова: *інформаційне право, інформаційно-правові відносини, предмет правового регулювання, цифровізація, інформаційні процеси.*

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується глобальними, всеосяжними та стрімкими трансформаціями, що зумовлені розгортанням четвертої промислової революції (Industry 4.0) та масштабною цифровізацією всіх ланок суспільного буття. У цих умовах інформація трансформується з допоміжного інструментарію або простого засобу комунікації у ключовий соціальний, економічний та публічно-управлінський ресурс, що визначає вектори розвитку національних систем. Інформаційні процеси, що охоплюють створення, збирання, обробку, накопичення, зберігання, поширення та захист даних, пронуюють практично всі без винятку сфери життєдіяльності людини, формуючи принципово нові типи взаємозв'язків між індивідом, інститутами громадянського суспільства та державою.

Зазначені процеси висувають нові вимоги до архітекτονіки правового регулювання та актуалізують потребу гносеологічного осмислення сутності інформаційно-правових відносин. Попри наявність в Україні розгалуженого масиву законодавства, покликаноного врегулювати окремі сегменти інформаційної сфери (зокрема, щодо доступу до публічної інформації, захисту персональних даних, функціонування електронних комунікацій, кібербезпеки та правового режиму критичної інфраструктури), у вітчизняній юридичній доктрині досі зберігається відчутна термінологічна та концептуальна невизначеність. Наявність суттєвого плюралізму поглядів щодо базових категорій («інформаційні відносини», «інформаційно-правові відносини», «відносини в інформаційній сфері») суттєво ускладнює вироблення єдиного, методологічно обґрунтованого підходу до визначення меж предмета інформаційного права.

Окрім того, динамічний і транскордонний характер сучасних інформаційних процесів, їхній глибокий міжгалузевий характер та синкретичне поєднання публічних інтересів національної безпеки й автономії волі приватних осіб зумовлюють значні методологічні труднощі під час їхньої галузевої ідентифікації.

Відсутність чітких критеріїв відмежування інформаційно-правових відносин від суміжних різновидів правовідносин (цивільних, адміністративних, господарських, кримінально-процесуальних тощо) провокує виникнення системних ризиків фрагментації правового регулювання, дублювання юридичних приписів та виникнення деструктивних колізій у правозастосовній практиці. За таких

обставин концептуальне уточнення поняття, ознак та внутрішньої сутності інформаційно-правових відносин стає нагальним завданням для оптимізації національного законодавства в умовах цифрової трансформації.

Потужний імпульс до активізації наукового інтересу у цій царині виник на початку 2000-х років. Як слушно зазначають у своїх розвідках М. Демкова та М. Фігель, саме офіційне нормативне закріплення інформаційного права в переліку наукових спеціальностей заклало фундамент для формування цілісних доктринальних засад правового регулювання інформаційних відносин в Україні [1].

Вагомий внесок у первинну систематизацію суспільних зв'язків, які підлягають регулятивному впливу в інформаційній сфері, зробили Р. Калюжний та А. Марценюк, які одними з перших детально виокремили характерні ознаки відповідних правовідносин та запропонували методологічні підходи до аналізу методів інформаційного права [2]. Особливе місце посідають праці, орієнтовані на вивчення новітніх правових феноменів, зокрема права інформаційних технологій (ІТ-права). У цьому контексті важливими є розвідки Я. Тицької та Н. Поварчук [3], Є. Харитонova та О. Харитонovої [4], В. Корольової та В. Чорної [5], які доводять взаємопов'язаність та взаємопроникнення класичного інформаційного права та модернового ІТ-права. Методологічні труднощі та епістемологічні перешкоди, що виникають під час формування теорії інформаційно-правових відносин в умовах інформаційного суспільства, стали предметом дослідження І. Солончука [6]. Проте, попри значний масив наукових напрацювань, єдиного погляду на сутність та межі цих відносин не вироблено, що й зумовлює мету цієї статті.

Здійснюючи гносеологічний аналіз предмета інформаційного права, необхідно констатувати, що ключовим елементом його пізнання виступає категорія «інформаційно-правові відносини». Будь-яка галузь права формується навколо відносно відокремленої, якісно однорідної групи суспільних відносин. Для інформаційного права такою групою є зв'язки, що виникають у межах інформаційного контуру суспільства - тобто під час здійснення будь-яких операцій з інформаційними ресурсами. Проте, з методологічної точки зору, першочерговим кроком має бути жорстке теоретичне розмежування фактичних інформаційних відносин як об'єктивного соціального феномена та їхньої безпосередньої правової форми (інформаційно-правових відносин).

Юридична наука традиційно оперує дефініціями, де правовідносини постають як такі суспільні зв'язки, що «передбачені нормою права», «врегульовані нормою права» або «виникають на основі норми права» [7, с. 216]. Саме наявність чіткого нормативно-правового припису (юридичної норми) виступає тим детермінуючим чинником, який трансформує фактичну взаємодію суб'єктів у сфері обігу інформації в упорядковану, системну та гарантовану державою структуру взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Норма права надає суспільним відносинам належної правової форми, визначає легітимні межі поведінки учасників та встановлює санкції за порушення встановленого балансу інтересів. У такий спосіб, інформаційно-правові відносини виступають не просто як інформаційні процеси, а процеси, що отримали легітимне державне визнання та юридичне оформлення.

Внутрішня специфіка інформаційно-правових відносин, яка не дозволяє повною мірою застосувати до них класичні цивілістичні чи публічно-правові шаблони, коріниться в унікальних, нетипових властивостях самого об'єкта регулювання - інформації. Юридична наука століттями вибудовувала теорію правовідносин навколо матеріальних об'єктів (речей, майна), які характеризуються фізичною обмеженістю, індивідуальною визначеністю та можливістю повного вилучення з володіння однієї особи на користь іншої. Інформація ж має принципово іншу фізичну та юридичну природу: по-перше, інформація є нематеріальною за своєю суттю, попри те, що вона завжди фіксується на певному матеріальному носії (папері, магнітному або оптичному диску, флеш-пам'яті тощо). Зміна чи знищення носія не завжди означає автоматичну зміну чи знищення самої інформації; по-друге, інформація володіє властивістю невичерпності та здатністю до необмеженого копіювання, тиражування та поширення без втрати її первинних якісних характеристик; по-третє, інформація може одночасно перебувати у правомірному володінні та користуванні необмеженого кола суб'єктів (властивість симультанності). Якщо річчю в один і той самий момент часу може володіти лише одна особа (або обмежене коло співвласників), то електронною базою даних чи публічним реєстром можуть одночасно користуватися мільйони індивідів, не перешкоджаючи один одному.

Ці специфічні властивості об'єкта зумовлюють появу нетипових конфігурацій юридичних правомочностей та обов'язків. Традиційна тріада права власності (володіння, користування, розпорядження) стосовно інформації зазнає суттєвої трансформації та часто замінюється концептами

«доступу», «контролю», «авторства» або «конфіденційності». Інформаційно-правові відносини динамічні за своєю природою: об'єкт постійно перебуває в русі, змінює форму, агрегується чи дезагрегується, що вимагає специфічних доктринальних конструкцій для забезпечення стабільності правопорядку.

Література

1. Демкова М., Фігель М. Інформація, як основа інформаційного суспільства: поняття та правове регулювання. URL: <https://pravo.org.ua/informatsiya-yak-osnova-informatsijnogo-suspilstva-ponyattya-ta-pravove-regulyuvannya/> (дата звернення: 11.06.2026).
2. Калюжний Р. А., Марценюк А. Г. Предмет та методи інформаційного права. *Правова інформатика*. 2008. № 3 (19). С. 5-9. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/08kramip.pdf> (дата звернення: 11.06.2026).
3. Тицька Я. О., Поварчук Н. С. Доктринальні підходи щодо визначення статусу права інформаційних технологій. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 41-46. DOI:<https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.6>; URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/250>
4. Харитонов Є., Харитонova О. IT-право у системі права України. *Право України*. 2018. № 1. С. 18-29. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2018_1_sl.pdf (дата звернення: 11.06.2026).
5. Корольова В. В., Чорна В. О. Поняття та сутність IT-права як галузі права. *Legal Bulletin*. 2025. № 1 (15). С. 77-81. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-15-A11>; URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/524>
6. Солончук І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання інформаційних відносин в умовах інформаційного суспільства. *Правові новели*. 2024. № 22. С. 126-133. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.17>; URL: https://legalnovels.in.ua/journal/22_2024/19.pdf
7. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 468 с.

Nishchymna S. The epistemology of information-legal relationships as the core of information law in the context of digital transformation. *This article is devoted to a comprehensive epistemological analysis of information-legal relations as a central component of the subject matter of information law. In the context of the intensive digitalization of social processes and the development of the information society, information is acquiring the status of a leading strategic and socio-economic resource.*

Keywords: *information law, information-legal relations, subject of legal regulation, digitalization, information processes*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Савич С. С.

Автором досліджено сучасні тенденції розвитку правової охорони торговельних марок у контексті цифрової трансформації торгівлі та споживчих відносин. Проаналізовано зміну ролі торговельної марки в умовах розвитку електронної комерції, алгоритмічних рекомендаційних систем, цифрових паспортів продуктів, блокчейн-технологій та інших цифрових інструментів. Обґрунтовано, що цифровізація ринку трансформує функціональне призначення торговельної марки як об'єкта права інтелектуальної власності, ставить під сумнів її традиційну роль як універсального засобу передачі інформації про виробника та зумовлює необхідність перегляду окремих підходів до її правової охорони.

Ключові слова: *торговельна марка, цифрове середовище, електронна комерція, цифровий паспорт продукту, блокчейн, штучний інтелект.*

Сучасний етап цифрової трансформації економіки істотно вплинув на механізми реалізації прав інтелектуальної власності, зокрема на правову охорону торговельних марок. Перехід значної частини торговельних відносин у цифрове середовище спричинив зміну традиційних моделей взаємодії між виробником і споживачем, що, своєю чергою, позначилося на функціях торговельної

марки як засобу індивідуалізації товарів і послуг. Якщо в класичній моделі ринкових відносин торговельна марка виступала основним інструментом ідентифікації виробника, то сучасні цифрові технології дедалі більше перебирають на себе функцію посередника між продавцем і покупцем.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що цифровізація торгівлі не обмежується лише зміною каналів збуту товарів. Йдеться про більш глибоку трансформацію, пов'язану з використанням алгоритмів штучного інтелекту, персоналізованих рекомендаційних систем, цифрових платформ, електронних маркетплейсів, QR-маркування продукції, цифрових паспортів товарів і блокчейн-рішень, які змінюють саму логіку прийняття споживачем рішення про купівлю. За таких умов торговельна марка вже не завжди виконує традиційну інформаційну функцію, а споживач дедалі частіше орієнтується не на запам'ятоване комерційне позначення, а на алгоритмічно сформовану пропозицію, рейтинги, відгуки, цифрові характеристики товару або історію попередніх покупок.

У літературі [1] розвиток взаємодії між продавцем і покупцем умовно поділяють на кілька етапів. Перший етап – так звана «досупермаркетна епоха», коли реалізація товарів здійснювалася переважно через невеликі торговельні заклади, а продавець безпосередньо рекомендував товар покупцеві. У таких умовах торговельна марка хоча й існувала як правовий інститут, однак її вплив на споживчий вибір був відносно обмеженим. Другий етап – «епоха супермаркетів», що характеризувався широким асортиментом товарів, серед яких покупець самостійно здійснював вибір, орієнтуючись на упаковку, рекламу, відомі комерційні позначення, рекомендації або попередній досвід використання продукції. Саме в цей період торговельна марка набула класичного значення як ключовий інструмент ідентифікації виробника, засіб формування довіри споживача та скорочення так званих «пошукових витрат».

Сучасний цифровий етап розвитку торгівлі характеризується принципово іншою моделлю взаємодії. Споживач дедалі рідше фізично відвідує торговельний заклад, а функцію консультанта або посередника між ним і виробником виконують цифрові алгоритми, маркетплейси, пошукові системи та соціальні мережі. Аналізуючи поведінку користувача, його пошукові запити, перегляди товарів, історію покупок та цифрову активність, система формує персоналізовану пропозицію товару, який потенційно відповідає інтересам конкретного споживача.

У такій моделі торговельна марка поступово втрачає свою виняткову роль як єдиний інформаційний орієнтир для покупця. Якщо раніше споживач запам'ятовував конкретну торговельну марку та цілеспрямовано шукав її на полиці магазину, то сьогодні він може здійснювати вибір, спираючись на рейтинг товару, його цифровий опис, відеоогляд, відгуки інших користувачів або автоматично сформовану рекомендацію платформи. У результаті процес прийняття рішення про купівлю дедалі менше залежить від безпосереднього сприйняття торговельної марки як комерційного позначення.

Така трансформація ставить під сумнів окремі класичні положення теорії пошукових витрат споживача, відповідно до якої торговельна марка виконувала функцію скороченого способу передачі інформації про товар, дозволяючи покупцеві економити час і зусилля на оцінці його характеристик [2]. У цифровому середовищі інформація про товар може бути надана споживачеві в набагато ширшому обсязі та більш зручній формі – через цифровий опис, інтерактивний контент, рейтингові системи, порівняльні характеристики та алгоритмічні підказки.

Таким чином, цифровізація ринку призводить до поступової зміни функціонального навантаження торговельної марки. Вона залишається важливим об'єктом права інтелектуальної власності, однак її класична інформаційна та гарантійна функції зазнають суттєвої трансформації під впливом цифрових технологій.

Одним із найбільш відчутних проявів трансформації торговельних марок у цифровому середовищі є стрімкий розвиток електронної комерції. Сучасні цифрові платформи забезпечують споживачеві можливість отримати практично повну інформацію про товар ще до моменту його придбання. На відміну від традиційної моделі, коли покупець був змушений орієнтуватися на упаковку, рекламу або коротке позначення на товарі, у цифровому просторі він має доступ до розгорнутих характеристик продукції, фото- і відеоматеріалів, відгуків інших користувачів, незалежних рейтингів, порівняльних таблиць, а також персоналізованих рекомендацій, сформованих на основі алгоритмічного аналізу його поведінки. Це означає, що торговельна марка перестає бути єдиним або навіть основним джерелом інформації про товар. Її функція як «скороченого інформаційного сигналу», що традиційно дозволяв споживачеві швидко ідентифікувати виробника та прийняти рішення про купівлю, поступово змінюється. У цифровому середовищі вибір дедалі частіше відбувається на основі сукупності цифрових факторів, серед яких торговельна марка є лише одним із елементів загальної інформаційної системи.

Іншим важливим напрямом цифрової трансформації є запровадження цифрових паспортів товарів (Digital Product Passport). Такі рішення передбачають використання QR-кодів, RFID-міток,

цифрових носіїв інформації та інтегрованих електронних систем, за допомогою яких споживач може отримати розширену інформацію про продукт безпосередньо під час його огляду або купівлі. Йдеться не лише про склад товару чи характеристики, але й про відомості щодо його походження, матеріалів, екологічних параметрів, процесу виробництва, логістики, ремонту, повторного використання або утилізації.

Важливість цифрового паспорта продукту була підтверджена й у праві Європейського Союзу, зокрема в Регламенті (ЄС) 2024/1781 про екодизайн сталих продуктів, який закріпив концепцію цифрового паспорта як інструменту забезпечення доступу споживача до інформації про життєвий цикл продукції. Такий підхід демонструє, що сучасна система інформування покупця дедалі більше виходить за межі класичної функції торговельної марки. У практичному вимірі це означає, що виробник може взаємодіяти зі споживачем не лише через комерційне позначення, розміщене на упаковці, але й через цифрові канали передачі детальної інформації, які нерідко мають більшу переконливу силу, ніж сама торговельна марка. Відтак постає питання про поступове зменшення її інформаційної монополії.

Не менш важливим є розвиток блокчейн-технологій у сфері торгівлі та підтвердження автентичності товарів. Сучасні бренди, особливо luxury-сегменту, активно використовують цифрові сертифікати автентичності, які створюються на основі блокчейн-рішень і забезпечують фіксацію походження товару, його руху, перепродажу, сервісної історії та інших юридично значущих відомостей. Яскравими прикладами таких є база Arianee, яка надає цифрові сертифікати автентичності на публічному блокчейні Polygon для таких брендів, як Breitling, Panerai або Lacoste. Ще однією з таких ініціатив є вже згаданий Aura Blockchain Consortium, що зареєстрований у Женеві і є спільним проектом LVMH, OTB, Prada Group та Richemont, а також деяких пов'язаних брендів, таких як: Dior, Loro Piana, MiuMiu, Prada та Louis Vuitton. Aura також видає цифрові сертифікати автентичності на блокчейні [3]

Такі системи дозволяють значно розширити функції контролю за рухом товару після його введення в цивільний оборот. Якщо традиційно після першого продажу застосовувався принцип вичерпання прав на торговельну марку, то цифрові реєстри створюють нові можливості для правовласника контролювати подальший рух товару, підтверджувати його автентичність, відстежувати вторинний ринок і, за певних умов, обґрунтовувати наявність вагомих підстав для втручання у подальший обіг продукції. Особливо це актуально для престижних брендів, для яких торговельна марка є не лише засобом позначення товару, але й елементом репутації, престижу та ринкової ексклюзивності. Для таких суб'єктів цифрові інструменти відкривають нові можливості захисту бренду від контрафакту, неконтрольованого перепродажу, недобросовісного використання на електронних платформах і репутаційних ризиків.

Разом із тим використання блокчейну, цифрових сертифікатів і електронних реєстрів ставить перед правом інтелектуальної власності нові питання щодо співвідношення таких технологій із принципом вичерпання прав, межами контролю правовласника за подальшим рухом товару та допустимістю втручання у вторинний ринок.

Література

1. Trademark Law Playing Catch-up with Artificial Intelligence? // *WIPO Magazine*. URL: <https://www.wipo.int/web/wipo-magazine/articles/trademark-law-playing-catch-up-with-artificial-intelligence-55800> (дата звернення: 28.10.2025).
2. McKenna M. P. A Consumer Decision-Making Theory of Trademark Law // *Virginia Law Review*. 2012. Vol. 98. P. 67–73.
3. Göskén C. Fashioning Authenticity: How Digital Product Passports Could Shape the Future of Trade Mark Law // *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2025. Vol. 20. P. 105–108. DOI: <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpae121>.

Savych S. Current trends in the legal protection of trademarks in the digital environment. *This article explores current trends in the legal protection of trademarks in the context of the ongoing digital transformation of trade and consumer relations. It examines how the role of trademarks is evolving in response to the growth of e-commerce, algorithm-driven recommendation systems, digital product passports, blockchain technologies, and other digital tools. The study argues that market digitalization is reshaping the functional purpose of trademarks as objects of intellectual property law, challenging their traditional role as a universal means of communicating information about the origin of goods and services, and creating the need to rethink certain approaches to their legal protection.*

Keywords: trademark, digital environment, e-commerce, digital product passport, blockchain, artificial intelligence.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Стрілець Б. В.

У тезах досліджуються окремі проблеми правового регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі (далі – ЄС), що постали у зв'язку з ухваленням Регламенту (ЄС) 2024/1689 (Акта про штучний інтелект). Аналізуються труднощі, пов'язані з визначенням поняття системи штучного інтелекту та сферою застосування акта, із застосуванням ризик-орієнтованого підходу до класифікації систем, із регулюванням моделей штучного інтелекту загального призначення, а також зі співвідношенням нового акта з іншими актами права ЄС. Окреслено напрями подальшого вдосконалення відповідного правового регулювання.

Ключові слова: штучний інтелект, Європейський Союз, право ЄС, Акт про штучний інтелект, ризик-орієнтований підхід.

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) поставив перед державами та інтеграційними об'єднанням завдання сформувати адекватні правові рамки для їх розроблення та використання. Європейський Союз (далі – ЄС) першим у світі ухвалив комплексний горизонтальний акт у цій сфері – Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року про встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту, відомий як Акт про штучний інтелект. Регламент було опубліковано в Офіційному журналі ЄС 12 липня 2024 року, він набрав чинності 1 серпня 2024 року та застосовується поетапно: положення глав I і II, зокрема щодо заборонених практик і грамотності у сфері ШІ, – з 2 лютого 2025 року; правила щодо управління та моделей ШІ загального призначення – з 2 серпня 2025 року; більшість інших положень – з 2 серпня 2026 року [1]. В основу акта покладено ризик-орієнтований підхід, за яким системи ШІ поділяються на чотири рівні ризику: неприйнятний, високий, обмежений та мінімальний [2]. Попри новаторський характер правового регулювання, практика його впровадження виявляє низку проблем, окремі з яких розглядаються нижче.

Першою проблемою є визначення базового поняття «система штучного інтелекту» та сфери застосування акта. Згідно зі статтею 3(1) Акта про ШІ, система ШІ – це машинна система, яка функціонує з різним рівнем автономності, може виявляти адаптивність після розгортання та на основі отриманих вхідних даних робить висновки про те, як генерувати такі результати, як прогнози, контент, рекомендації чи рішення, що здатні впливати на фізичне або віртуальне середовище [1]. Таке широке формулювання, наближене до визначення Організації економічного співробітництва та розвитку, створює ризик охоплення регулюванням навіть відносно простого програмного забезпечення, що породжує певну юридичну невизначеність для розробників. Додаткові питання викликає екстериторіальна дія акта: відповідно до статті 2 він поширюється і на постачальників із третіх країн, якщо результати роботи їхніх систем використовуються в ЄС [1], що ускладнює визначення кола зобов'язаних суб'єктів.

Друга проблема стосується самого ризик-орієнтованого підходу. З одного боку, він дає змогу пропорційно розподілити регуляторне навантаження; з іншого – спирається на порівняно статичні переліки. Так, стаття 5 Акта про ШІ забороняє вісім практик, зокрема шкідливе маніпулювання та використання вразливостей людей, соціальне оцінювання, нецільове збирання зображень обличчя для створення баз даних розпізнавання, розпізнавання емоцій на робочому місці та в закладах освіти [2]. Системи високого ризику визначаються через переліки у додатку III до цього акта [1]. Нюанс полягає в тому, що закриті переліки сфер і практик ледь встигають за розвитком технологій, а віднесення конкретної системи до того чи іншого рівня ризику нерідко є складним і має оціночний характер, що знижує передбачуваність регулювання.

Третьою проблемою є регулювання моделей ШІ загального призначення (англ. general-purpose AI), яке було додане до проекту акта на пізньому етапі як реакція на стрімке поширення генеративних моделей. Модель вважається такою, що становить системний ризик, якщо обсяг обчислювальних ресурсів, використаних для її навчання, перевищує поріг у 10^{25} операцій з рухомою комою (floating point operations, FLOP) (стаття 51 Акта про ШІ) [3]. Але застосування виключно кількісного показника обчислювальної потужності для презумпції системного ризику критикується через те, що обсяг обчислень не завжди відповідає фактичному рівню небезпеки чи

можливостей моделі, а відповідний поріг має регулярно оновлюватися відповідно до технологічного прогресу.

Четверте проблемне питання полягає у співвідношенні Акта про ШІ з іншими актами права ЄС, насамперед із Загальним регламентом про захист даних (GDPR) та Директивою (ЄС) 2016/680, що регулюють обробку персональних і біометричних даних. Багато систем ШІ одночасно підпадають під дію кількох режимів, унаслідок чого виникає ризик дублювання вимог та подвійного тягаря відповідності, а також потреба у чіткому розмежуванні сфер їх застосування за принципом *lex specialis derogat generali*. На це накладаються положення Акта про ШІ, яким притаманні риси «м'якого права» [4, с. 70], а також фрагментованість майбутнього правозастосування: ефективність акта значною мірою залежатиме від гармонізованих стандартів і кодексів практики, які досі перебувають у процесі розроблення, а представлений Комісією наприкінці 2025 року законодавчий пакет спрощень («цифровий омнібус») засвідчив, що сама модель регулювання ще не є остаточно усталеною.

Таким чином, попри значення Акта про ШІ як першого у світі комплексного регулювання штучного інтелекту, його застосування пов'язане з низкою невирішених проблем – від невизначеності ключових понять і сфери дії до жорсткості класифікації та узгодження з іншими актами права ЄС. Подальше вдосконалення регулювання має спиратися на гнучкі, технологічно нейтральні механізми, своєчасне ухвалення стандартів та узгодженість правозастосування. Для нашої держави, яка має статус кандидата на вступ до ЄС і зобов'язання щодо адаптації законодавства, врахування як переваг, так і проблемних аспектів досвіду інтеграційного об'єднання є вкрай важливим для формування власного збалансованого регулювання у цій сфері.

Література

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. L, 2024/1689. 12.7.2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 13.06.2026).
2. AI Act. European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai> (дата звернення: 13.06.2026).
3. General-purpose AI models in the AI Act – Questions and Answers. European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/faqs/general-purpose-ai-models-ai-act-questions-answers> (дата звернення: 13.06.2026).
4. Кожухар О. Г. Правове регулювання систем штучного інтелекту в ЄС: передумови, сучасний стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2024. Т. 13. С. 65–73. URL: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.13.65-73> (дата звернення: 13.06.2026).

Strilets B. Selected problems of the legal regulation of artificial intelligence in the European Union. *The paper examines selected problems of the legal regulation of artificial intelligence in the European Union that arose in connection with the adoption of Regulation (EU) 2024/1689 (the Artificial Intelligence Act). It analyses the difficulties related to the definition of an artificial intelligence system and the scope of the Act, the application of the risk-based approach to classification, the regulation of general-purpose AI models, and the interplay of the new Act with other EU legal acts. Directions for further improvement of the relevant legal regulation are outlined.*

Keywords: artificial intelligence, European Union, EU law, Artificial Intelligence Act, risk-based approach.

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

<i>Артиш Н. В.</i> Закритий судовий розгляд як гарантія захисту прав дитини у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством	3
<i>Гламазда П. В.</i> Створення регулярних збройних сил ЗУНР (нормативно-правова основа).....	5
<i>Клин Я. Р., Крисюк Ю. П.</i> Філософсько-правові аспекти феміністичної юриспруденції.....	7
<i>Корецька В. В.</i> Окрема думка судді в епоху штучного інтелекту: між алгоритмічною ефективністю і людським виміром правосуддя	9
<i>Костюкевич О. К.</i> Правова діяльність судді в умовах реформування правової системи: між незалежністю, відповідальністю та людяністю правосуддя.....	13
<i>Кравчук М. А.</i> Конфесійні суди: сучасний європейський досвід.....	16
<i>Крисюк Ю. П.</i> Право на безпеку та право на свободу: проблема балансу в сучасній державі.....	17
<i>Мартинюк М. М.</i> Європейська інтеграція як чинник модернізації системи виконання покарань Латвійської Республіки.....	20
<i>Настасяк І. Ю.</i> Нормативна частина сучасної правової системи України: проблеми та шляхи їх подолання.....	21
<i>Пенько В. Л.</i> Демократичні перспективи прокуратури України.....	23
<i>Фурасев Н. А.</i> Заборона ототожнення адвоката з клієнтом у контексті євроінтеграції	25
<i>Юхимюк О. М.</i> Принцип «vacatio legis» крізь призму практики Конституційного Суду України.....	27

РОЛЬ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ І ПОМІЧНИКА ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЦЯ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

2.1. РОЛЬ ПОМІЧНИКА В ІНШИХ САМОЗАЙНЯТИХ ПРОФЕСІЯХ: АДВОКАТ, НОТАРІУС, АРБИТРАЖНИЙ КЕРУЮЧИЙ

<i>Коцинян М. О.</i> Роль помічника приватного виконавця у забезпеченні ефективності виконавчого провадження. Законодавчі обмеження у діяльності помічника.....	30
<i>Русецька О. О.</i> Проблематика реформування системи виконавчого провадження.....	32

2.2. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПОМІЧНИКІВ ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

<i>Верба О. Б.</i> Модернізація правового статусу помічника приватного виконавця в Україні: європейські моделі контролюваного делегування.....	34
--	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

<i>Дробуш І. В.</i> Множинне громадянство в Україні: можливі правові колізії.....	39
<i>Кметик-Подубінська Х. І.</i> Доступність інформації як одна із фундаментальних засад сучасного інформаційного суспільства.....	41
<i>Кравчук В. М.</i> Право військовослужбовців на звернення з конституційною скаргою в умовах воєнного стану.....	43
<i>Ленгер Я. І.</i> Конституційно-правова спроможність територіальних громад у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб в умовах війни	45
<i>Магновський І. Й.</i> Вибірчі цензи як складові компоненти виборчого права.....	48

ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО

Блащук Т. В. Великі дані як інструмент оцінки впливу міського середовища на здоров'я.....	51
Герасимчук С. С. Проблемні аспекти дотримання принципів гласності та відкритості судового процесу в умовах дистанційного судочинства	53
Гофман Ю. Б. Особливості встановлення неплатоспроможності суб'єктів господарювання у зоні бойових дій.....	55
Заїка Ю. О. Шість місяців безкарності: чому Проект Цивільного кодексу не захищає інтереси наймодавця житла?.....	58
Самчук-Колодяжна З. Ф. Актуальні аспекти правового регулювання спадкових відносин в контексті рекодифікації цивільного законодавства	60
Старчук О. В. Правове регулювання заборони плагиату у міжнародному та національному законодавстві: окремі аспекти.....	63
Тарасенко Л. Л. Ліцензійний договір: окремі зауваги	65
Хлистік М. А. Альтернативні способи врегулювання цивільних спорів у контексті євроінтеграції України.....	67
Яворська О. С. Мова офіційних найменувань, комерційних позначень суб'єктів господарювання....	69

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

ТРУДОВЕ ПРАВО

Вознюк Н. І. Нова модель надання державної соціальної допомоги в Україні: правові засади та перспективи впровадження	73
Мищук І. В., Киричук Б. С. Донорство органів як форма реалізації соматичних прав людини.....	74

ЕКОЛОГІЧНЕ, АГРАРНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Долинська М. С. Деякі аспекти створення фермерських господарств без статусу юридичної особи в Україні.....	77
Духневич А. А., Шевчук Л. М. Кліматично орієнтоване сільське господарство в Україні: національне законодавство та міжнародний досвід.....	79
Єрмоленко В. М. Повоєнна перспектива використання уражених масивів земель сільськогосподарського призначення і розвитку відповідного земельного законодавства.....	81
Куренда С. В. До проблеми переосмислення архітектури правового регулювання використання та охорони водних ресурсів в Україні в умовах забезпечення сталого розвитку.....	83
Курман Т. В. Щодо корпоратизації фермерських господарств: колізії законодавства і судової практики	86
Лісова Т. В. Правове забезпечення повоєнного відновлення земель: ключові завдання.....	88
Новосад І. В. Принципи енергетичного законодавства.....	89

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Барамошкін Д. В. Проблема забезпечення позовів при оскарженні дисциплінарних рішень органів адвокатського самоврядування	91
Наконечна Г. Я. Адміністративні процедури в податковій сфері: поняття, зміст та особливості.....	93
Шевчук Л. М. Реформування митного законодавства України в умовах євроінтеграції: стан, реальності та перспективи.....	96

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

<i>Гороть А. М.</i> Роль міжнародного посередництва у врегулюванні міждержавних конфліктів.....	99
<i>Книш С. В., Книш З. І.</i> Криза міжнародного гуманітарного права як системи міжнародного захисту людської особистості	102
<i>Колесниченко Н. О.</i> Вільний рух поглядів як п'ята свобода Єдиного європейського ринку	105
<i>Конончук І. М.</i> Інституційно-правовий механізм забезпечення єдності зовнішньої політики Європейського Союзу	107
<i>Ладиченко В. В.</i> Інституціоналізація санкційної політики в системі забезпечення національної безпеки України.....	109
<i>Шеляженко Ю. В.</i> Кримінальна відповідальність суддів держави-агресора за порушення Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.....	112

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ

<i>Гусак А. П., Гусак Т. П.</i> Поведінкові реакції учасників кримінального провадження як джерело орієнтуючої інформації.....	115
<i>Зарадюк З. В.</i> Кримінологічні аспекти трансформації насильства в умовах воєнного стану в Україні.....	117
<i>Ковальчук Д. В.</i> Стан умисних вбивств, вчинених при пом'якшуючих обставинах (2013-2025 роки).....	119
<i>Колб О. Г., Дучимінська Л. М.</i> Пенсійний фонд України – об'єкт кримінологічного запобігання правопорушенням.....	121
<i>Музичук К. С.</i> Транспарентність судді у кримінальному провадженні: баланс між відкритістю та незалежністю.....	123
<i>Старко О. Л.</i> Декриміналізація поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини як засіб протидії поширенню ВІЛ-інфекції.....	125
<i>Сулейманова В. Р.</i> Регламентація кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу у законодавстві окремих європейських держав.....	127
<i>Туляков В. О.</i> Стаття 81 ¹ КК України: воєнна раціональність проти системної логіки.....	129
<i>Федотова Г. В.</i> Євроінтеграційний вектор реформи КК України: виклики, стандарти, перспективи.....	132
<i>Фідря Ю. О.</i> Недопустимість повороту до гіршого в суді апеляційної інстанції як гарантія доступу до правосуддя у кримінальному провадженні.....	135
<i>Чечель Н. О.</i> Щодо поняття та правової природи конституційних гарантій забезпечення прав і законних інтересів засуджених осіб: деякі аспекти.....	137
<i>Шишко О. Є.</i> Міжнародно-правові стандарти закріплення кримінально-правової охорони гарантій осіб на їх утримання (статті 164, 165 КК України).....	140

МЕДІАЦІЯ, КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

<i>Грачук В. С.</i> Культурна дипломатія в системі міжнародно-правового запобігання конфліктам: український та європейський виміри.....	143
<i>Крестовська Н. М.</i> Медіація в системі засобів самозахисту.....	145
<i>Онищук П. Т.</i> Правові засади реалізації програм психологічної реабілітації неповнолітніх правопорушників.....	147

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Андрущак О. М., Булавіна С. Є. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав і свобод людини: теоретичні засади та сучасні виклики **150**

Чупринський Б. О. Способи отримання первинної оперативно-розшукової інформації..... **152**

СПОРТИВНЕ ПРАВО, ІТ ПРАВО, МЕДІА ПРАВО

Василишин О. С. Етичні виклики використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності (ІТ-правовий аспект)..... **155**

Ніщимна С. О. Гносеологія інформаційно-правових відносин як ядра предмета інформаційного права в умовах цифрової трансформації..... **157**

Савич С. С. Сучасні тенденції розвитку правової охорони торговельних марок у цифровому середовищі **159**

Стрілець Б. В. Окремі проблеми правового регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі..... **162**

Наукове електронне видання на CD-ROM

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XXIII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 12-14 червня 2026 р.

(Українською мовою)

Матеріали друкуються в науковій та літературній авторській редакції

Укладач:
Джурак Людмила Миколаївна

Коректування та верстка:
Джурак Л. М.

Оригінал-макет виготовлено на юридичному факультеті
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 30)

Один електронний оптичний диск (CD-ROM). Об'єм даних 15,1 Мб.
Тираж 300 прим. Зам. 110. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк,
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. +38 066 936 25 49).

E-mail: vezhaprint@gmail.com

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р

ВЕЖА-ДРУК

ISBN 978-966-940-843-3

9 789669 408433